



**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ  
GRAFİK TASARIMI ANASANAT DALI  
GRAFİK TASARIMI PROGRAMI**

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ DERGİLERİN İKTİDAR-  
POLİTİK İLLÜSTRASYONLARI İLE GÜNÜMÜZ  
DERGİLERİNİN İKTİDAR-POLİTİK  
İLLÜSTRASYONLARIN KARŞILAŞTIRILMASI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**CEMİLE AĞAÇ YILDIRIM**

**İSTANBUL, 2023**



**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ  
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ  
GRAFİK TASARIMI ANASANAT DALI  
GRAFİK TASARIMI PROGRAMI**

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ DERGİLERİN İKTİDAR-  
POLİTİK İLLÜSTRASYONLARI İLE GÜNÜMÜZ  
DERGİLERİNİN İKTİDAR-POLİTİK  
İLLÜSTRASYONLARIN KARŞILAŞTIRILMASI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**CEMİLE AĞAÇ YILDIRIM  
(200310005)**

**Danışman  
(Prof. Dr. Erol Kılıç)**

**İSTANBUL, 2023**

13/07/2023

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Grafik Tasarımı Anasanat Dalı Grafik Tasarımı Tezli Yüksek Lisans programı 200310005 öğrencisi numaralı Cemile AĞAÇ YILDIRIM'ın hazırladığı "II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerin İktidar-Politik İllüstrasyonları İle Günümüz Dergilerinin İktidar-Politik İllüstrasyonların Karşılaştırılması" konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 13/07/2023 günü saat 15.30'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

**Tez adı değişikliği yapılması halinde:** Tez adının .....  
şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Karar
1. (Danışman) Prof. Dr. Erol KILIÇ	KABUL
2. Prof. Dr. Uğur ATAN	KABUL
3. Dr. Öğr. Üyesi Salih DENLİ	KABUL
4. ....	.....
5. ....	.....
6. (İkinci Danışman)*.....	.....

\*2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

## **ETİK BİLDİRİM**

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Cemile Ağaç Yıldırım

## TEŞEKKÜR

Tez hazırlık süreci boyunca gerek ön hazırlık aşamasında gerekse çalışma planının yapılması noktasında neredeyse tezimin başlangıcından son aşamasına kadarki yazım süreci boyunca alanda yetkin donanıma sahip olan, beni her türlü noktada yönlendirerek bilgi ve deneyimini esirgemeyen, bilgi ve birikimini fazlasıyla aktarmaya çalışan, ilgili tutum ve davranışlarıyla yolumu aydınlatan değerli hocam Prof. Dr. Erol Kılıç'a, yürüdüğüm bu zorlu yolda benimle birlikte çabalayan, her desteklerini hissettiğim değerli aileme ve çalışmamı başarılı bir şekilde tamamlamamda emeği geçen hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Cemile Ağaç Yıldırım

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ DERGİLERİN İKTİDAR-POLİTİK  
İLLÜSTRASYONLARI İLE GÜNÜMÜZ DERGİLERİNİN  
İKTİDAR-POLİTİK İLLÜSTRASYONLARIN  
KARŞILAŞTIRILMASI**  
**Cemile Ağaç Yıldırım**

**ÖZET**

“II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerin İktidar-Politik İllüstrasyonları ile Günümüz Dergilerinin İktidar-Politik İllüstrasyonların Karşılaştırılması” adlı çalışmada, Türk tarihi içerisinde gelişim ve değişimin önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilecek olan Meşrutiyet döneminde dergilerde yayınlanan iktidara yönelik illüstrasyonlarla günümüz politik kaynaklı illüstrasyonların karşılaştırması ve analizi ele alınmıştır. Bu tez çalışmasında, II. Meşrutiyet Dönemi’ndeki sanat dünyasının tarihine, kültürel gelişimine ve değişimine değinilmiştir. II. Meşrutiyet döneminin siyasal ortamı, toplumsal değişimi, kültürel gelişime etkileri ve çalkantılı bir yapının içinde yayın politikalarının belirlenme şekilleri çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Yüzyıllar geçse illüstrasyon anlayışındaki acımasız eleştiriler ve ayrıştırıcı tutum günümüz dergi ve gazetelerinde ki görsellerle benzer bir safta buluşur niteliktedir. Bu tez çalışması ile II. Meşrutiyet dönemi dergilerin iktidara yönelik illüstrasyonları ile günümüz dergilerinin politik nedenli illüstrasyonlarla karşılaştırılması yapılarak, farklı dönemlere ve bugüne ait benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma; çeşitli kitap, makale, yayımlanmış veya yayımlanmamış doktora ve tez çalışmaları, internet yayımları vb. birçok kaynağın taranması sonucunda çizim örnekleri incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Karşılaştırma bölümünde tez çalışmasının tarih sıralamasına binaen, II. Meşrutiyet döneminden bir illüstrasyon, günümüz döneminden bir illüstrasyon çalışması olarak sıralama yapılmıştır.

Sonuç olarak, elde edilen illüstrasyon örnekleri üzerinden yıllara ait, devrin sosyal, siyasal ve kültürel yapısı ile basın faaliyetleri incelenerek karşılaştırılmıştır. Geçmişte iktidara yönelik eleştirel illüstrasyonların farklı dönemlerde ve günümüzde de benzer tekrarlarının yapıldığı belgelerle ortaya konulmuştur.

**Anahtar kelimeler:** Meşrutiyet Dönemi Politik İllüstrasyonlar, Politik İllüstrasyonlar, Karikatür, Dergi illüstrasyonları, Günümüz Medya İllüstrasyonları.

## **II. COMPARISON OF POWER-POLITICAL ILLUSTRATIONS OF CONSTITUTIONAL PERIOD MAGAZINES AND POWER- POLITICAL ILLUSTRATIONS OF TODAY'S MAGAZINES**

**Cemile Ağaç Yıldırım**

### **ABSTRACT**

“II. In the study titled “Comparison of the Illustrations of the Constitutional Period Magazines to Power and the Politically-Related Illustrations of Today's Journals”, the comparison and analysis of the illustrations about the power published in the magazines during the Constitutional Period, which can be considered as an important turning point in the development and change in Turkish history, and today's politically based illustrations are discussed. taken. In the study, the culture of humor, II. The world of art in the Second Constitutional Era, its historical and cultural development and change in Ottoman social life was mentioned, and it was evaluated with the point reached today. II. The political environment of the Constitutional Monarchy period, its social change, its effects on cultural development, and the way in which broadcasting policies were determined in a turbulent structure constitute the basis of the study.

Although centuries have passed, the ruthless criticism and discriminating attitude in the understanding of illustration are in a similar way with the visuals in today's magazines and newspapers.

With this thesis, II. By comparing the illustrations of the Meşrutiyet period magazines with the political illustrations of today's magazines, the similarities and differences of different periods and today have been tried to be revealed. Research; various books, articles, published or unpublished doctoral and dissertation studies, internet publications, etc. As a result of scanning many sources, the samples were examined and evaluated using the qualitative research method.

As a result, comparisons were made by examining the social, political and cultural structure of the period and the press activities through the illustration samples obtained, and it was revealed with the documents that similar repetitions of critical drawings towards power are still made today.

**Keywords:** Constitutional Period Political Illustrations, Political Drawings, Caricature, Magazine Expressions, Contemporary Media Illustrations.

## ÖNSÖZ

Türk tarihi içerisinde gelişim ve dönüşümün önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilecek olan Meşrutiyet dönemi, batılılaşmaya çalışan Osmanlı Devleti ile sonrasında bu devletin temelleri üzerine kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasında bir köprü görevi görmüştür. Bu köprü vasıtasıyla kültür, sanat, edebiyat, siyaset ve daha pek çok alanda Türklüğe ait hangi unsurlar varsa hemen hepsi yeni Türk devletine aktarılmış ve böylece devamlılık sağlamıştır. Meşrutiyet dönemindeki kültürel ve sosyal devamlılığı sağlayan araçlardan biri de hiç kuşkusuz ki dergiler olmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilânını müteakip pek çok dergi yayın sahasına girmiştir.

Sürelî yayınlar yayımlandıkları dönemin canlı tanıklığını yapmaları ve o döneme ilişkin algının ortaya konması bakımından tarih araştırmalarında önemli kaynaklardandır.

Geçmişin canlı şahitleri olan gazete ve dergiler, yayımlandıkları dönemlerin sosyal hayatı, dönem insanlarının duygu ve düşünceleri üzerine önemli ipuçları vermektedirler. Toplumların gözü kulağı olan yayınlar, her türlü gelişmeden insanları haberdar etmekle yükümlü oldukları gibi, olaylara dair yorum yaparak sosyal hayatı yönlendirmektedirler.

Cemil Meriç'in deyimiyle “Dergi ve gazete bir devrin çehresini makyajsız olarak, terlik ve sabahlığıyla teşhir eder” (Atik, 2014). Kamuoyunun oluşturduğu ve gerçek anlamda kamuoyunun görüldüğü yıllarda, dergilerdeki illüstrasyonların görsel dili dönemin sesi haline gelmiştir.

Politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için, yorumlu veya yorumsuz, her gün veya belirli zaman aralıklarıyla çıkarılan yayınlar olarak tanımlanan gazetelerin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe olarak başlangıcı, II. Mahmut dönemindeydi. Gazetecilik faaliyetleri zamanla yaygınlaşmış, bir çıkıp bir kaybolan gazete ve dergilerin oldukça fazla olduğu II. Abdülhamit döneminin ardından, özellikle II. Meşrutiyet sonrasında basın hayatı en canlı dönemini yaşamıştır (Şahin, 2006).

Yayımlandığı döneme ait önemli birer vesika olarak kabul edilebilecek olan dergilerin incelenmesi hem tarihimizin karanlık noktalarının aydınlatılması hem de geçmişimizin daha doğru anlaşılması açısından oldukça önemli bulunmuştur. Ayrıca bu tip çalışmalar bize, gelişmekte olan toplumumuzun batılılaşma serüvenini daha net bir şekilde takip edebilme imkânını sağlamıştır. Bu sayede asırlardır üzerinde uzlaşamayan “Doğu-Batı ikilemi”nin doğru bir şekilde çözümlenmesine yardımcı olmuştur.

Bu çalışmanın temel amacı, II. Meşrutiyet dönemindeki muhalif bir yayın politikası sergileyen dergilerdeki illüstrasyonların yanı sıra birleştirici ve aydınlatıcı vasfıyla tarihimizde önemli bir misyona sahip dergilerin de var olduğunu göstermektir. Süreli yayınların bir türü olan dergilerde karikatürlerle ve illüstrasyonlarla işlenen tüm konular, muhtevanın fikrine ve söylemine de bakılarak incelenmiştir. Gelenek ile modernlik, Doğu ile Batı, istibdat ile hürriyet, eski ile yeni gibi karşıtlıklara mizahçıların gözünden bakmaya çalışılarak, günümüz dergilerindeki siyasi editöryal illüstrasyonlarla ilişkisi ve benzerliği mercek altına alınmıştır. Bu çalışma aynı zamanda günümüz siyasi iktidarına muhalif olan dergiler ile II. Meşrutiyet dönemi dergileri arasındaki benzerlikleri, mizah yapma tarzları ve vermek istedikleri mesajlar açısından inceleyerek, tarihin tekerrür edişini illüstrasyonlar eşliğinde göstermektedir. Tez hazırlık sürecimde, tez konumun belirlenmesindeki o ilk aşamadan bu yana yapıcı, destekleyici tutumu ve cömert bilgi paylaşımıyla yolumu aydınlatan kıymetli hocam Prof. Dr. Erol Kılıç'a, teşekkür ederim.

Haziran, 2023

Cemile Ağaç Yıldırım

## İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT .....	vii
ÖNSÖZ.....	ix
SEMBOLLER .....	xiii
KISALTMALAR .....	xv
GİRİŞ .....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	2
1. MEŞRUTİYET DÖNEMİ.....	2
1.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUM .....	2
1.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ SİYASAL VE SOSYAL ORTAM.....	3
1.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ KÜLTÜREL ORTAMI.....	8
İKİNCİ BÖLÜM .....	12
2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MİZAH DERGİ VE GAZETELERİ .....	12
2.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÇIKARILAN MUHTELİF MİZAH BASININDAN ÖRNEKLER.....	12
2.1.1. Diyojen .....	12
2.1.2. Diyojen Hakkında .....	12
2.1.3. Eşek Gazetesi .....	15
2.1.4. Eşek Gazetesi Hakkında .....	15
2.1.5. Gazetenin Yayın Politikası .....	16
2.1.6. Havadis-i Hariciye.....	17
2.1.7. İllüstrasyon: .....	18
2.1.8. Boşboğaz ile Güllabi Gazetesi .....	23
2.1.9. Boşboğaz ile Güllabi Hakkında: .....	23
2.1.10. Boşboğaz ile Güllabi'nin Yayın Politikası: .....	24
2.1.11. Boşboğaz ile Güllabi İllüstrasyon: .....	24
2.1.12. Kalem Dergisi .....	27
2.1.13. Kalem Dergisi Hakkında .....	27
2.1.14. İllüstrasyon.....	28
2.2. YURT DIŞINDA YAYINLANAN JÖN TÜRK GAZETELERİ.....	32
2.4. YURT DIŞINDA YAYINLANAN GAZETELERDEN İLLÜSTRASYON ÖRNEKLERİ .....	34
2.4.1. Beberuhi.....	34
2.4.2. Tokmak .....	36

2.4.3.	Laklak .....	37
2.4.4.	Akbaba Dergisi .....	39
2.4.5.	Milliyet Gazatesi.....	42
2.4.6.	Karikatür Mizah Dergisi .....	45
2.4.7.	Ulus Dergisi.....	48
2.4.8.	Yabancı Bir Dergi “ Le Rire” .....	48
2.4.9.	Harper’s Weekly News .....	65
2.4.10.	Le Petit Journal .....	67
2.4.11.	Puck .....	67
2.4.12.	Le Grelot .....	70
2.4.13.	L’Assiette Au Beurre.....	71
<b>ÜÇÜNCÜ BÖLÜM .....</b>		<b>73</b>
<b>3. GÜNÜMÜZ DERGİ VE GAZETELERİNDEKİ POLİTİK İLLÜSTRASYONLAR.....</b>		<b>73</b>
3.1. GÜNÜMÜZ YABANCI BASININDAN ÖRNEKLER .....		73
3.1.1.	Time Dergisi Hakkında .....	73
3.1.2.	İllüstrasyon .....	74
3.1.3.	Charlie Hebdo .....	79
3.1.4.	Flamman Gazetesi.....	82
3.1.5.	İltalehti Gazetesi.....	84
3.1.6.	New York Times Gazetesi .....	84
3.1.7.	Taz Gazetesi.....	88
3.1.8.	Der Tagesspiegel Gazetesi .....	89
3.1.9.	Günümüz Yerel Basınından Örnekler .....	91
3.1.10.	Penguen .....	92
3.1.11.	Uykusuz .....	105
3.1.12.	Cumhuriyet Gazetesi.....	106
3.1.13.	Sabah Gazetesi .....	107
3.1.14.	Yobaz Dergisi .....	109
3.1.15.	Leman Dergisi .....	110
3.1.16.	Misvak Mizah Dergisi .....	112
<b>SONUÇ.....</b>		<b>113</b>
<b>KARŞILAŞTIRMA .....</b>		<b>115</b>
<b>KAYNAKÇA .....</b>		<b>133</b>

## SEMBOLLER

<b>C</b>	: Dokunun kapasitansı
<b>H</b>	: Isı miktarı
<b>M<sub>x</sub>, M<sub>y</sub>, M<sub>xy</sub></b>	: Moment Bileşenleri
<b>N<sub>x</sub>, N<sub>y</sub>, N<sub>xy</sub></b>	: Normal Kuvvet Bileşenleri
<b>q</b>	: Faz yükü
<b>t</b>	: Zaman
<b>u,v</b>	: Yer değiştirme vektörü bileşenleri
<b>w</b>	: Açısal hız
<b>XC</b>	: Kapasitif reaktans
<b>XL</b>	: Endüktif reaktans
<b>α</b>	: Asal gerilme doğrultusundan sapma açısı
<b>ρ</b>	: Yoğunluk
<b>σ<sub>x</sub>, σ<sub>y</sub>, σ<sub>xy</sub></b>	: Kabuk iç gerilmeleri

## TANIMLAMALAR

**İllüstrasyon:** Bu tez çalışmasında resim ve karikatür görselleri anlam bütünlüğünü sağladığı için “illüstrasyon” terimiyle adlandırılmıştır.

## KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
a.y.	Yazara ait son zikredilen yer
b.a.	Eserin bütününe atıf
bkz.	Bakınız
bkz.: aş.	Eserin kendi içinde aşağıya atıf
bkz.:yuk.	Eserin kendi içinde yukarıya atıf
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed. veya haz.	Editör/yayına hazırlayan
k.g.	Karşı görüş
karş.	Karşılaştırınız
s.	Sayfa/sayfalar
t.y.	Basım tarihi yok
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
y.y.	Basım yeri yok

## GİRİŞ

İletişim tarihi boyunca insanlar, yazıdan önce çizgiyi kullanmışlardır. Bir iletişim sanatı olarak illüstrasyon çizgiyle birlikte var olup, gelişmiş bir lisan gibidir. Göstergelerden oluşan, büyük oranda kişiselleşmiş ve bu kişiselleşmede aşırılığa kaçmış sanat dilinin dönemsel benzerlikleri incelenmektedir.

II. Meşrutiyet gazete ve dergiciliği fikir ve siyaset ağırlıklı olduğu gibi, kitle iletişimi açısından artıları fazladır.

II. Meşrutiyet'te kitle iletişiminin dinamizmini kavramak için yaşamın hemen her alanında yansımaları bulan toplumsal hareketliliğe ve sınıfsal kaynaşmalara odaklanılmalıdır. Kitle hareketleri ve seferberliği, II. Meşrutiyet'in alâmeti farikalarındandır. Bu toplumsal canlılıkta temel bulan dönem basını, siyasal ve toplumsal yaşamda ön planda yer almış, kitleleri mobilize edebilen bir odak olmuştur (Alemdar, 2017, s. 21).

Günümüz kitle iletişim ağının, II. Meşrutiyetle benzerlikleri, fikir ve düşünce alt yapısı şaşılacak derecede bir uyum göstermektedir. Söz konusu olan toplumlarla birlikte yapısal bir dönüşüm ve etkileşim gerçekleşmiştir. Bu etkileşim sürecine, evrensel bir zaman dilimindeymiş gibi siyasetin aşırılığa kaçan bir tavırla resmediliyor olmasına şahitlik etmektedir. Dünya basını, illüstrasyonlarla Türkiye'yi ve Osmanlı'yı gerçeklikten uzak bir dille yansıtan gazete ve dergilerin kitlelerle kurduğu iletişim gücüne şahitlik etmektedir.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### 1. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

#### 1.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ SİYASAL, SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUM

II. Meşrutiyet dönemini iyi anlayabilmek için öncelikle dönemin sosyal, siyasi ve kültürel yapısının bilinmesi gerekmektedir. Bu dönemin kültürel faaliyetleri sosyal ve siyasi gelişmelerden en üst düzeyde etkilenmiş hatta yönlendirilmiştir. Siyasi dönüşüm değişim ve dönüşümlerin esas alan tarihi bir dönemdir.

Meşrutiyet dönemleri, Türk siyasi tarihin mühim kesitlerindedir. Bu dönemler, Osmanlı'da yürütülen yenilik ve batılılaşma adımları ekseninde düşünülmeli ve Halil de dediği gibi; “Cumhuriyeti 1908 Meşrutiyet Devrimi hazırlamıştır. Bugünkü Türkiye’yi anlamak için Meşrutiyet dönemini anlamak şarttır” şeklinde ele alınmalıdır (İnalçık, 2008).

Meşrutiyet dönemleri süreci “18. yüzyılda Lale Devri ile başlamış, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile devam etmiştir. I. Meşrutiyet’in ilanı da bu sürecin bir devamı olarak nitelemek doğru olacaktır. Cumhuriyet rejimini, 1908 yılındaki Meşrutiyet devrimi hazırlamıştır” (Aykaç, 2021, s.637). Bu dönem her bakımdan sonrasında yaşanan dönemi derinden etkilemiş, ortaya çıkan tecrübeler, kazanımlar, siyasi, fikri, kültürel ve sosyal her çalışma, yapılan her reform cumhuriyet döneminde yapılan inkılâplara ışık tutmuştur.

Aykaç, genel olarak bu süreci değerlendirirken şu özeti ortaya koymaktadır: *Osmanlı'da 17. yüzyıldan itibaren başlayan siyasi, idarî, iktisadî ve askerî sorunlar, 18. yüzyılda devam ederek önce duraksamaya ve arkasından da devletin bütün kurumlarında bozulmaya yol açmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde yüzyılın şartlarına has gerçekleşen siyasi, iktisadî ve sosyal şartlara bağlı olarak birbirinden çok farklı değişim ve gelişme yaşanmıştır. Avrupa merkezli yaşanan sosyal, kültürel, dini ve ekonomik, (geçmişî XVI. Yüzyıla dayanan Rönesans, Reform, Coğrafi Keşifler) gelişmelerin yaşandığı yeni dönem ile dünyada değişimin hızı daha da artmıştır. 1789*

*yılındaki Fransız devrimi ile yayılım gösteren milliyetçilik düşüncesi Avusturya ve Osmanlı gibi çok uluslu siyasi yapıları etkilemeye başlamıştı. Milletlerin kendi bağımsızlığını elde edebilmek için ortaya koyduğu çeşitli girişimler çok uluslu yapılarda önemli siyasi, toplumsal ve iktisadi krizlere yol açmaktaydı. Osmanlı Devleti de hem siyasi yapısı gereği ve hem de Batıyla sınıra sahip olması gibi nedenlerle bu gelişmelerden kaçınılmaz bir şekilde etkilenmiştir” (s.638).*

Uzun bir süreç olarak gelişen bu değişimler özelinde II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı modernleşme tarihinin dönüm noktalarındandır. Bu dönüm noktası ile geleneksel Osmanlı yönetim anlayışının sonu olarak kabul edilir ve aynı zamanda Cumhuriyet yönetimine geçiş sürecidir.

## 1.2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ SİYASAL VE SOSYAL ORTAM

Küreselleşme, modern dünya kuralları tüm dünyadaki insanların gündelik hayatını etkilediği bir dönemde Osmanlı imparatorluğu önce Tanzimat, sonra I. Meşrutiyet reformlarıyla yeni bir yol çizmiş, II. Meşrutiyet ile hedeflenen değişim sürecine giriş yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nin batılılaşma serüveni 19. yüzyılın başlarına denk gelmektedir. Dönemin siyasi iktidar düzlemindeki ana aktörlerini Boratav (2003); “1908- 1918 yılları arasında İttihatçılar, 1919- 1922 yılları arasında ise Kemalist devrimcilerdir” (sf. 22) şeklinde tanımlamaktadır.

Gelişmeler, ülke içinde yaşanan bu değişimleri etkiler ve batı dünyasının yaşadığı değişimlerle birlikte olarak fikrî, siyasî ve iktisadî alanlardaki gelişmeler sonucundaki karşı konulamaz yükselişi sürecinde Osmanlı Devleti hem kendisini gözden geçirmek zorunda kalmış, hem de kendini yaşanan bu değişim ve gelişime ayak uyduracak girişimlerde bulunmak zaruriyetinde hissetmiştir (Akyüz, 1995, sf. 14). Tüm etken maddeler dikkate alındığında ana çatı olarak görünen II. Meşrutiyetin ilanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasetten ekonomiye, sosyal hayattan kültür alanına kadar pek çok alanda değişim yaşamıştır.

II. Abdülhamit'in 1877 yılından itibaren meşrutiyet rejiminin ilanı ile hayat bulan özgürlükleri kaldırıp sonrasında Kanun-i Esasi'yi de rafa kaldırması üzerine kendisine karşı Osmanlı sınırlarının hem içinde hem de dışında gizli cemiyetler kuruldu; bunlar zamanla Jön Türkler adıyla tanımlanacaktır (Karpas, 2016, s. 99).

II. Abdülhamit'in iktidarı boyunca Osmanlı iç ve dış siyasetinin oldukça farklılaştığı görülmüştür. Bu farklılaşmanın Sultanın sahip olduğu ihtiyatlı karakteri ve devletin iç ve dış politikada yaşamış olduğu siyasi, iktisadî ve askerî bunalımlar sebep gösterilebilir (Zürcher, 2010, s.126-127).

Meclis-i Mebusan'ın kapatılması sonrasında 1878 yılı siyasi yönetime muhalif bir dönem başlangıcı olmuştur. II. Abdülhamid'in baskı, sansür dönemine denk gelen bu dönemde; "Devletin yürüttüğü politikadan memnun olmayan, yeni tezlerle ortaya atılan bu gruplar içerisinde en güçlü, en örgütlü ve uzun ömürlü olan Jön Türkler adı ile anılan ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşen gençlerden kurulu siyasi bir örgüttür. Dönemin şartlarında grup üyeleri özgürlük ve demokrasi taraftarı olarak kabul edilmişlerdir" (Tuncer, 1994, s. 161). Örgüt kısa zaman içinde hem yurt içinde hem yurt dışında güçlenmiş, kuvvetli bağlar kurmuş faaliyetler gerçekleştirir hale gelmişti.

Bugününde siyasi temellerini oluşturan II. Meşrutiyet'e giden yolun en önemli aktörleri olan "Jön Türk"leri Sina Akşin şöyle açıklamıştır (1986, s. 203);

*"19. yüzyılda batı tipi eğitim veren okullardan mezun olan gençler ile sivil ve askeri bürokrasiden çıkmıştı. Bu bağlamda 19. yüzyılın ikinci yarısında İmparatorlukta asri ihtiyaçlara göre değişiklik yapmak isteyen tüm ihtilalcilere "Jön Türk" denildi. Modernleşme tarihimiz içinde önemli bir yer tutan "Jön Türk" kavramı bilinen hali ile ilk defa Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa'nın 1867 yılında I. Meşrutiyet'in hazırlıklarını yapan Yeni Osmanlıları desteklemek amacıyla yayınladığı bir bildiri de kullanılmıştır. Nitekim bu bildirinin Fransızca'ya çevrilmesiyle "Jön Türk" tanımlaması o tarihten itibaren yaygın bir şekilde kullanılır hale geldi."*

"Jön Türk" kavramı ilk olarak I. Meşrutiyet ilanı için gayret gösterenleri tanımlamak üzere üretildiğini belirten Arslan (2016, s. 4); Türkiye'de daha çok 1889'dan sonraki dönemde II. Meşrutiyet için çaba gösterenlerin ortak bir adı haline geldiğini belirterek, Jön Türk mefhumunun içeride ve dışarıda yaygın bir kullanım alanı bulduğu bu süreçte 3 Haziran 1889 tarihinde Sirkeci'deki Asker-i Tıbbiye-yi Şahane'de "İttihad-ı Osmani" adıyla bir cemiyet kurulduğunu not düşmektedir. Çalışmaları, girişimleri ve faaliyetlerini II. Abdülhamid'in kontrolü altında

sürdürmeye çalışan cemaat yurt dışına yönelmiş, başkente yakın hükümet kontrolünden uzak Balkan şehirlerinde şubeler açmıştır. Burada farklı kollardan cemiyetler kuran gençler sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşmiş, II. Abdülhamid'in bunlara karşı aldığı askeri ve siyasi tedbirleri sonuçsuz kalmıştır (Akyüz, 1995, sf. 87).

“II. Abdülhamit'in istibdat yönetimi ve sansür politikası dönemin genç nesli arasında olumsuz etki doğurmuş, fakat Yeni Osmanlılar olarak adlandırdığımız aydın kesimi hiçbir şekilde anayasacılık ve hürriyetçilik hareketinden vazgeçmemişlerdir” (Metin, 2016, s. 2).

Meşrutiyet çabası içinde kendiliğinden oluşan siyasi bir güç olan İttihat ve Terakki Cemiyeti “büyük bir prestije sahiptir ve ‘Kahraman-ı Hürriyet’, ‘Ruh-u Devlet (Devletin ruhu)’, ‘Cemiyet-i Mukaddese (Kutsal Dernek)’ sayılmaktadır. Bu dönemde bu cemiyetin içinde olmak, İttihatçı olmak bir vatan borcu, karşı çıkmak ihanet olarak nitelenmektedir” (Tunaya, 1984, s. 24).

Dünya ve Osmanlıda yaşanan, gelişmeler ve değişimler ışında yurt içinde kendiliğinden bir zaruret şeklinde oluşan II. Meşrutiyet'in ilanına giden sürecin hızlanma nedenlerini Akçura şu şekilde maddelemektedir:

- *I. Abdülhamit'in idaresine karşı duyulan hoşnutsuzluk,*
- *Bulgar, Sırp, Yunan çete ve komitecilerinin faaliyetleri ve Makedonya'da Türk ve Müslüman halka zulümleri,*
- *Yurdun birçok yerindeki (Makedonya, Yemen vs.) ayaklanmalar ve Türk gençlerinin hemen daimî bir seferberlik halinde her tarafta kırdırılması,*
- *Büyük devletlerin Osmanlı'nın içişlerine karışmaları ve Makedonya'nun elden gitmek üzere olduğu düşüncesinin Türk ve Müslümanlar arasında yerleşmeye başlaması,*
- *İttihat ve Terakki ile Prens Sebahattin Bey grubunun propagandaları ve bilhassa İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyetleri,*
- *Orduda, özellikle 3. Orduda, genç subayların hemen tamamıyla inkılâp lehine kazanılmış ve mevcut yönetime karşı olmaları,*

- *II. Abdülhamit tarafından yurdun pek çok yerine sürülmüş olan etkili isimlerin buldukları yerlerde halkı bilinçlendirme çabaları.” (Akçura, 1976, s. 20).*

*“II. Meşrutiyet’i asker ve sivil bürokratların devleti kurtarmak amacıyla giriştikleri bir devrim olarak görülmemesi gerektiğini, amaçlarının batmakta olduğu söylenen bu devleti yok olmaktan kurtarmaktan başka bir şey olmadığını” ifade eden Aykut Kansu (1995, s. 36); “1906-1907 yılları arasında meydana gelen vergi ayaklanmalarının Meşrutiyet’in ilanının temel sebeplerinden biri” olduğunu belirtir.*

Tüm bu nedenler ile II. Meşrutiyet ilanı sürecini şu şekilde gerçekleştir: “Anadolu’nun birçok yerinde ekonomik bunalımdan ve yüksek vergilerden dolayı isyanlar başlar. Bu isyanlar İkinci Meşrutiyet’in tabanını oluşturmaktadır. İsmet Emre, Jön Türklerle, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin milli karakter taşıdığını belirtmiştir. Jön Türkler, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Batılı güçler ile kurulmuş birliklerdir. İkinci Abdülhamid’in siyasetini yetersiz bulan ve yeniden monarşiye dönülmekle yurdun kurtarılacağına inanan, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin üyeleri, 1908 yılının Temmuz ayı içinde saraya başkaldırmışlardır. İkinci Abdülhamid bu hareketin önüne geçemeyeceğini anlayınca 26 Temmuz 1908’de İkinci Meşrutiyet’i ilan etti” (Emre, 2004, s. 63).

Aslan o günlerin Cumhuriyete etkisini analiz ettiği çalışmasında (2008, s. 346), II. Meşrutiyet ilanını şu şekilde yorumlamaktadır: “Osmanlıların ‘Ahrar-ı Osmaniye’ dedikleri İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de 1 Mayıs 1889 tarihinde gizli olarak, meşruti bir idare ile padişahın mutlak yetkilerinin sınırlandırılması, azınlıklara da kanun önünde eşit haklar tanınması amacıyla ilan edilmiştir.”

Büyük bir umut ile beklenen II. Meşrutiyet, ülkede büyük bir coşkuyla karşılanmıştır:

“25 Temmuz günü İstanbul ’un belli başlı caddeleri bayraklar ile donatıldı. Halk caddelerde yürüyor ve gösteriler yapıyordu. Yeni yönetimi kutlayan, aralarında Türk, Rum, Ermeni ve Musevilerin de bulunduğu elli bin kişiden oluşan bir topluluk iki bando eşliğinde Babiâli’ye yürüdü. Sadrazam Said Paşa, topluluğun başında bulunan sözcü olarak seçilen İstanbul’un tanınmış ve saygın avukatlarından Talat Bey’i kabul etti. Talat Bey, Said Paşa’ya, sultana verilmek üzere bir mektup verdi.

Talat Bey başkanlığındaki heyet daha sonra Hariciye Nezareti'ne giderek Tevfik Paşa tarafından kabul edildiler. Heyet, Hariciye Nazır'ına yaptığı ziyaretten sonra Babıali'den ayrıldı ve toplulukla beraber diğer nezaretlerin önünden geçerken 'Hürriyet!', 'Müsavat!', 'Adalet!' ve 'Uhuvvat!' (yani 'özgürlük', 'eşitlik', 'adalet' ve 'kardeşlik') sloganları atarak Beyazıt'taki Harbiye Nezareti'ne vardı" (Kansu, 1995, s. 138).

"Büyük beklentiler ve umutlar sonucu ile edilen Meşrutiyet sarhoşluğu halkta büyük çılgınlıklara sebep olmuştu. Halk meşrutiyetten doğan bu hürriyet ortamında eski rejimden ve onun memurlarından öç almaya başlamış, bunun üzerine Şeyhülislam Padişah adına meşrutiyeti koruyacağına dair Kuran'a el basarak yemin etmesiyle halk yatıştırılabilmişti" (Ayaz vd., 2015:108). Sansür kendiliğinden sona erdiği, siyasi af isteği üzerine genel af çıkartıldığını belirterek Meşrutiyet ortamında yaşananları kaleme alan Savaş (1998; s. 6-7); "bu süreçte işçi sınıfı, yaşanan % 20 enflasyon neticesinde ücret artış talebinde bulunmuş, kabul görmeyince 6 ay içerisinde yüzden fazla grev yaptıklarını" ifade etmektedir.

Siyasi ortamın karışık olduğu bu dönemde sosyal yaşamda Meşrutiyetle beraber bir mucize beklentisi bulunmakta idi. İlan edilen Hürriyet ile "...köylüler meşrutiyeti vergi ödememek olarak algılıyor; memurlar ve işçiler ise maaş zammı olarak değerlendiriliyorlardı. Basın özgürlüğün tadını çıkarıyorken ayrılıkçı örgütler meşrutiyeti Osmanlı'dan kopmanın altın anahtarı olarak değerlendiriyorlardı. Çünkü Jön Türkler meşrutiyeti 'her derde deva' olarak pazarlamışlar ve böylece kitleleri cemiyete bağlamışlardı" (Metin, 2016, s. 4).

Bu dönemde "İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasal iktidarın rakipsiz siyasi gücü haline gelmişti" (Savaş, 1998, s. 4). "Ama yönetimin tecrübesizliği, düzenin bozulma endişesi yönetimi eski rejime (Osmanlı seçkinleri denilen paşalar, üst düzey subay ve sivil memurlara) bırakmak mecburiyetini getirmişti" (Metin, 2016, s. 4). İttihat ve Terakki Cemiyeti perde arkasından yönetimi sürdürmesine rağmen oluşan yönetim boşluğundan dolayı dış sorunlar meydana geldiğini belirten Ahmetoğlu (2011, s. 4); "Bulgaristan bağımsızlığını ilan ederken Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i ilhak etmiş ve Girit ise Yunanistan'a katıldığını ilan etmişti. Yaşanan bu sıkıntılar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı şiddetli bir muhalefetin doğmasına sebep olmuştur."

### 1.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ KÜLTÜREL ORTAMI

I. Meşrutiyet dönemi sonrası yaşanan II. Meşrutiyet bir dönüm noktası olmuştur. Batılılaşmaya çalışan Osmanlı Devleti sonrasında devletin temelleri üzerine kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasında bir köprü görevi görmüştür. Bu sayede kültür, sanat, edebiyat, siyaset ve daha pek çok alanda Türklüğe ait hangi unsurlar varsa hemen hepsi yeni Türk devletine aktarılmış ve böylece devamlılık sağlamıştır.

II. Meşrutiyet ilanı ile gelen özgürlük etkisi, toplumsal coşku hayatın her alanında kendini gösteren bir yayılma yaşamıştır. “II. Meşrutiyet’in sağladığı özgürlük ortamı fikir, sanat ve siyaset dünyamızı derinden etkileyecek, uzun yıllar kendisinden söz ettirecek gazete ve dergilerin çıkarılmasına imkân sağlamıştır. Bu bakımdan meşrutiyetin ilanı yeni ve çok güçlü bir basın dünyasının ortaya çıkmasına zemin oluşturmuş, bununla birlikte basın hayatımıza kuvvetli bir dinamizm getirmiştir” (Sağlam, s. 435).

Tüm değişimler, yapılan Islahat, Kanun-ı Esasi, Meşrutiyet gibi reformları ele alan Barış durumu şu şekilde yorumlar; “Batı gerçeği karşısında Osmanlı Devleti’nin resmen kendisini yenileme ve modernleşme anlamında Batıya yönelme sürecini gösterir. Kültür yapısı açısından bu süreç bir hâkim kültürün daha az baskın olan başka bir kültürü etkisi altına alması olarak da yorumlanabilir. Modernleşmenin mekanizması Batı’nın bir güç olarak, alıcı toplum tarafından kabul edilmesi ilkesine dayanır” (Barış, 2010, s. 12).

Tüm Batılılaşma etkisi ile yaşanan bu değişimlerin sürecin “gerek Tanzimat’ın ilanı ile gerekse I. Meşrutiyet ile karşılaştırıldığında II. Meşrutiyetin onlardan daha büyük bir sansasyon” oluşturduğunu belirten Daşcıoğlu (2018, s. 4) bunun önemli bir sebebi olarak şunu belirtir: “II. Abdülhamid’in özellikle 1901-1908 yılları arasında öncekine göre daha sıkı bir biçimde uyguladığı sansür ve baskı yönetiminden kurtulmuş olmaktır. II. Abdülhamid, birbirinden çok farklı, hatta zıt dünya görüşlerine sahip aydınların ortak eleştiri noktasını oluşturan bir figür olduğu için, Meşrutiyet’in bu ilk yıllarında eski dönemin simgesi olarak kültür ortamlarının, edebiyatın en çok ele aldığı konulardan birisi haline gelmiştir.”

*Gazete ve dergilerin yanı sıra açılan okullar ve tiyatrolar, dernekleşme, edebiyat dünyasındaki akımlar, meslek teşkilatlarındaki gelişmeler toplumun kültürel*

*gelişiminde II. Meşrutiyet öncesi sansür baskılardan sonra hızlı süreç olmuştur. Batı tarzında mekteplerin açılması, devlet eliyle de olsa gazeteciliğin yaygınlaştırılmaya çalışılması, tiyatro ve musikiye bizzat “Saray”ın sahip çıkması gibi girişimler görünürde tavandan tabana doğru bir hareketlilik arz ediyordu. Tanpınar, bu durumu “garplılaştırma hareketleri” olarak tanımlayarak durumu şu şekilde analiz etmekte idi: “Ancak bu suretlemdir ki hududu devlet teşkilatından ileriye geçmeyen yenilikler, cemiyet hayatını idare eden zihniyete doğru genişlemek ve derinleşmek imkânını buldular. Ancak açılan mektepler ve onlara benzer bazı tedbirler – Avrupa’ya talebe gönderilmesi, Bâbîâli Tercüme Odası’nın kurulması gibi – sayesinde, yenilik hareketi yavaş yavaş cemiyetin kendi malı olan şuurlu ve iradî bir hareket haline girdi. Yani hamle, cemiyetin içine nakledilmiş oldu ve kökleşti” (Tanpınar, 1997, s. 73).*

19. yüzyılın başlarında açılan askeri Mekteb-i Tıbbiye (1827) ve Mekteb-i Harbiye (1834), sonrasında ilk meslek okulu olan Ziraat Mektebi (1847) takip etti. Erkek Öğretmen Okulu (1848) ve Kız Öğretmen Okulu (1859) gibi batı tarzı eğitim kurumlarının açılmasıyla Osmanlı toplum yapısının kültürel alandaki değişim kıvılcımları çakılmıştı. “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Müslüman kız çocuklarının eğitiminde büyük bir artış kaydedilir. 1908’e kadar kız çocuklarının eğitimi ilkokullar ve rüştiye mektepleriyle Ebelik Mektebi, Kız Öğretmen Okulu ve Kız Sanayi Mektepleriyle sınırlı kalmıştı. 1911’de ilk defa kızlar için bir idadî mektebi açıldı. Bu okul 1913’te bir kız lisesi (Bezmiâlem Sultanîsi) derecesine yükseltildi.”

Bu dönemde Batı’yı tanıtmaya yolunun ve toplumda yayımlaşmasındaki en büyük rollerden birini tiyatro oyunları üstlenmiştir. “Türk toplumu tiyatro sahnesinde gördükleri oyunla Batının giyim-kuşamını, döşemesini, yaşayış şeklini, batılıların tavır ve davranışlarını da tanıma fırsatını buldu. Tiyatro ile batı musikisi de kulaklarda yer etmeye başladı. Batı musikisi önce askeri düzenlemeler sırasında imparatorluğa girmiş ve İtalyan müzisyeni Donizetti, II. Mahmut devrinde Mehter’in yerine ilk batılı askerî bandoyu kurmuştur” (Akyüz, 1985, s. 19 ).

*Bu dönemdeki değişimleri tetikleyen bir başka kültür unsuru da edebiyattır. 19. yüzyılın başından itibaren edebiyat, batının sanatsal ve edebî etkileriyle birlikte hem kendi yapısında birçok değişiklikler yaşamış, yeni akımlarla batı edebiyatının etkisine girmiştir. Bu dönemde ayrıca “Türk edebiyatı tarihinde yoğunlukla işlenen ilk eski-yeni dönem çatışması olarak da görülebilir. Türk edebiyatı ilk defa eski dönemin*

*kötülenmesi ve yeni dönemin alkışlanması konusunda böylesine bir coşku göstermiştir. Sanat ve estetik endişesi taşımayan çok sayıda şiir, öykü, piyes geçmiş dönemin eleştirisini, yeni dönemin övgüsünü yapmak üzere piyasaya sunulmuştur. Meşrutiyet'in ilk yıllarında nicelik olarak fazla sayıda olmasına karşın, nitelik olarak değeri tartışmalı eserler dönemin sansasyonel ortamında yayın alanını doldurmuştur. Toplum, 'hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet' sloganları ile bu coşkuya ortak olmuştur" (Daşcıoğlu, 2018, s. 4).*

Bu dönemde her şeyde olduğu gibi edebiyat hayatta hareketli, yenilikçi ve renklidir. "Osmanlı devletinde 19. yüzyılın ortalarından itibaren kendini gösteren batı etkisi neticesinde bir kısım aydınlar batıcılık fikrini öne sürmüşlerdir. Çağdaşlık, Asrılık, Modernizm vb. Asrılık fikri, biraz Tanzimat ruhunun devamı, biraz Servet-i Fünun kafası, az çok laiklik, kısmen materyalist dünya görüşü biraz da kökten devrimcilik tasarısı sayılabilir" (Kabaklı, 2002, s. 357).

Tüm olayların ve Batının etkisi ile Türk aydınının ruhunda birbirine zıt iki duygu geliştiğini belirten Polat (2019, s. 11) durumu şu şekilde açıklar ve kategorileştirir:

"Çöküşü gördüğü hâlde bir şey yapamamaktan dolayı kendi içine kapanma veya korkunun ölüme faydası olmadığını görerek mücadeleye yönelme. Bu ruh hâlleri, esasen sanatta daima var olan ferdiyetçi ve toplumcu yönelişleri keskinleştirmiştir. II. Meşrutiyet Devri Edebiyatı, sanat anlayışı itibarıyla bu şekillendirici ve belirleyici iki mihver etrafında gelişir. Bu mihverler etrafındaki gruplaşma ve müşterek hareket edişleri bu açıdan ele aldığımızda, şu manzara ile karşılaşırız:

- Ferdiyetçi sanat anlayışını temsil eden Fecr-i Âtî,
- Toplumcu sanat anlayışına yönelen Millî Edebiyat Hareketi,
- Fecr-i Âtî'nin artık eskisi kadar ilgi görmediği ve bazı üyelerinin Millî Edebiyat Hareketine destek verdiği sıralarda, tıpkı Fecr-i Âtî gibi ferdiyetçi sanat anlayışına bağlı olmakla birlikte 'millilik' vasfına da önem veren Nesl-i Âtî (Nâyîler),
- 'Millî Edebiyat' anlayışını birtakım kurallara bağlamak niyetiyle kurulan Şairler Derneği."

Dernekler için en bereketli yıllar 1908-1914 arasındır. "II. Meşrutiyet'le birlikte oluşan görece özgürlük ortamı, işçilerin örgütlenme konusundaki deneyimlerinin

artması, kuruluşların örgütlenme düzeylerinin artması, dernekleşme örneklerinin çoğalmasını sağlamıştır” (Makal, 1997, s. 245). “Osmanlı Devleti’nde ilk modern dernekler 19. yüzyılın başlarında kurulmaya başlanmıştır. Başlangıçta sayıları bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar olan bu dernekler genellikle büyük şehirlerde kuruluyorlardı. İkinci Meşrutiyet dönemine kadar Osmanlı hukukunda dernekler hukuksal açıdan tanınmamışlardı, genellikle iktidara zarar vermeyeceğine inanılan hayri ve sosyal dernekler devletin görmezden gelmesi ile kendiliğinden kuruluyorlardı” (Kayabaş, 2008, s. 234).

Bu dönemin kültürel değişim rollerin başında matbuu yayınlar almaktadır. Çalışmanın ana unsurunu oluşturan dergiler bu dönemde hızlı bir şekilde yayın hayatına geçmiştir. “1831 tarihinde resmî bir gazete olarak kurulan Takvim-i Vakayi ve 1840’da kurulan Cerîde-i Havâdis çoğunlukla resmi işlerle ilgili bilgileri halkla paylaşılmaktaydı. Ancak 1860 yılından sonra çıkartılacak gazeteler Batı Avrupa medeniyet ve kültürüne ait haberler ve bilgilerle halkı aydınlatmaya başlamıştır.” (Barış, 2010, s. 13)

Bu gelişmeler, II. Meşrutiyetle beraber özgürlük beklentileri ‘31 Mart Vak’ası’ olarak da bilinen darbenin gerçekleşmesi ve II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesiyle sonuçlanmıştır (13 Nisan 1909). Bu tarihten sonra “İttihat ve Terakki iktidarının yeni bir baskı dönemi başladı. II. Meşrutiyet dönemi boyunca otuza yakın siyasal parti kurulmuş, beş defa seçim yapılmıştır. Ortalama altı aylık hükümet süreleri, sıkı yönetim, ara-rejim idareleri, iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerilim yaratan niteliği, suikastlar, ayaklanmalar bu dönemin aynı zamanda yoğun bir devlet krizinin yaşandığı süreç oluşunu da göstermektedir” (Daşcıoğlu, 2018, s. 5).

## İKİNCİ BÖLÜM

### 2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MİZAH DERGİ VE GAZETELERİ

#### 2.1. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÇIKARILAN MUHTELİF MİZAH BASININDAN ÖRNEKLER

##### 2.1.1. Diyojen

<b>Adı</b>	Diyojen
<b>Takdim Yazısı</b>	Mizah Gazetesi
<b>Fiyatı</b>	3 Kuruş
<b>Sahibi</b>	Teodor Kasap
<b>Naşiri</b>	
<b>Başmuharriri</b>	
<b>Muharrirleri</b>	Namık Kemal, Ali Bey ve Ebuzziya Tevfik
<b>Yayın Periyodu</b>	Haftalık -16 sayfa
<b>Ebadı</b>	17 x 27 cm
<b>Yayınlandığı tarih aralığı</b>	1870
<b>Yayınlanan Toplam sayı adedi</b>	Haftalık. 23.sayıdan itibaren haftada iki kez, 148. sayıdan itibaren haftada üç kez.

##### 2.1.2. Diyojen Hakkında

Literatür tarandığında ilk mizah dergisi olarak Diyojen dergisinde karar kılınmış. Fakat ilk Türkçe mizah dergisi değildir. İlk mizah dergisidir. Çünkü dergi ilk çıktığında Türkçe değil; Fransızca ve Rumca basılmıştır. Terakki ise ilk çıktığından beri Türkçe basılmıştır. Hatta Terakki dergisi ilk çıktığından yaklaşık 6 ay sonra Diyojen Türkçe olarak yayım hayatına devam etmiştir. Bu bağlamda polemigi bitirmek için; Osmanlı'da İlk Mizah Dergisi Diyojen; İlk Türkçe yayım yapan mizah dergisi ise terakki kabul edilebilir.



**Görsel 1:** Diyojen Dergisi Kapak Resmi, (Diyojen, Nu: 4, 1286, 2 Kânûn-ı Evvel):

"Gölge Etme; Başka İhsan İstemem."

Fıçının içine girmiş halde bulunan Diyojen'in Roma askerleri ile karşı karşıya olan resmi logo olarak kullanılmıştır. Logonun altında vurucu bir söz olarak "Gölge etme başka ihsan istemem" ibaresi bulunmaktadır (Görsel 1).

Teodor Kasap, Türkiye'de modern mizahın ilk örneklerini sergilemiştir. Kayserili Rum kökenli bir Osmanlı vatandaşı olan Teodor Kasap; Paris'te eğitim almış, mizah ve gazetecilik konularında kendini yetiştirmiş, Osmanlılık düşüncesine sahip bir entelektüeldi. Çıkarıldığı Diyojen dergisi de o dönem ses getirmişti. Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik gibi isimler, imzasız olarak makaleler kaleme alıyorlardı. Teodor Kasap, Voltaire'nin "Mikromega" adlı eseri de dahil önemli yapıtları Türkçe'ye çevirerek; dergide tefrika etti (bölümler halinde yayımladı). Derginin başlığının altında ise ünlü filozof Diyojen'in, Büyük İskender'e söylediği; "Gölge etme başka ihsan istemem" sözü yazılıydı. Siyasi, sosyal olaylar ve siyasetteki beceriksizlikler devamlı hicvedilmekteydi. Bu sebeple dergi, kapatma cezaları ile sürekli karşı karşıya kaldı.



**Görsel 2:** Diyojen, 1872

“Madamın biri ay tutulduğunu gördüğünde dürbünüyle seyretmeye niyet ederek Rasathaneye gitmek üzere kalkıp gitmeye başlar ise de vakit geçmeye başladığından hizmetçiler madama “aman efendim çabuk olunuz hemen ay kurtulmak üzere olduğundan sonra göremezsiniz” dediklerinde madam “zararı yok Rasathane müdürü dostum bir zattır kendisine edeceğim rica üzerine yine tutturur ben de seyrederim” cevabını vermiş” (Diyojen, 24 Mayıs 1872).

Diyojen’in 123. sayısında ise “Bulgar ve Hason Meselelerinin Neticesi” adlı makalede hükümet icraatlarına, özellikle de Rum ve Bulgar Ortodoks kiliseleri arasındaki çatışmaları ortadan kaldırmak için ortaya koymuş olduğu uzlaştırma siyasetine yönelik girişimlerine mizahi yazı ile getirmiş olduğu eleştiri ile aynı sayıda görevden uzaklaştırılan Mahmut Nedim Paşa Kabinesi’ni eleştiren ve göreve yeni getirilen Mithat Paşa Kabinesi’ni öven karikatürü, hükümete dokunacak tezyif makalesi ve resmi sayması, gazetenin kapatılmasına gerekçe gösterilmiştir (Diyojen, 1 Haziran 1872).

### 2.1.3. Eşek Gazetesi

<b>Adı</b>	Eşek Gazetesi
<b>Takdim Yazısı</b>	İnsanlara dersi edep verir sahiplerinin eşekliği tutunca neşr olunur mutii, mütehammil ve beynelmilel hayvan gazetesidir.
<b>Fiyatı</b>	
<b>Sahibi</b>	Baha Tevfik
<b>Naşiri</b>	
<b>Başmuharriri</b>	
<b>Muharrirleri</b>	Heyeti tahririye: topal eşek- kır eşek-tırnağı karıncalı eşek- kabakulak. Heyeti ihtiyariye: Sıpa, katır, yaban eşiği, sudan geçmez, tilki, devekuşu, uyuz eşek, kertenkele, kaplumbağa.
<b>Yayın Periyodu</b>	Haftada iki gün Pazartesi ve Perşembe günleri yayınlanmıştır
<b>Ebadı</b>	
<b>Yayınlandığı tarih aralığı</b>	29 Kasım 1910
<b>Yayınlanan Toplam sayı adedi</b>	18 sayı-4 sayfa (İlk olarak 10.000 nüsha basıldı, yoğun istek üzerine bu baskı 42.000'e kadar ulaştı.)

### 2.1.4. Eşek Gazetesi Hakkında

Baha Tevfik tarafından 29 Kasım 1910 tarihinde yayın hayatına başlayan Eşek gazetesi ilk olarak 10.000 nüsha basıldı ve hemen satıldı. Daha sonra yoğun istek üzerine bu baskı 42.000'e kadar ulaştı. Fakat yayın hayatına böylesine ihtişamlı bir başlangıç yapan Eşek gazetesi çok uzun ömürlü olmadı. 16. Sayısından itibaren kapatıldı. İmtiyaz sahibi Baha Tevfik sorgulandı. Eşek sonraki dönemlerde kısa aralıklarla yayım hayatına devam etti ancak yine uzun ömürlü olmadı. Baha Tevfik

mizah içerikli gazeteler çıkarmaya devam ettiyse de Uzun Kulak, Malum, Kibar gazeteleri de uzun soluklu olmadı ve kapatıldı.

Eşek gazetesi haftada iki gün Pazartesi ve Perşembe günleri yayınlanmıştır. 4 sayfadan oluşan gazetenin ilk sayfasında, “İlk Anırtı” başlığı altında genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Gazetede ayrıca Havadis-i Hariciye, Havadis-i Dâhiliye gibi bölümler bulunmakta ve karikatürler neşredilmektedir. Gazetede döneme ait ağır siyasi eleştiriler yapılmış ve gazetenin tabiri caizse sivri dili hiç kimseden esirgenmemiştir. Özellikle dönemin meşhur kişilerinden Hüseyin Hilmi (Sosyalist Hilmi) aleyhinde çok ağır yazılar yayınlanmıştır. Bu değerlendirmelerde gazetenin imtiyaz sahibi Baha Tefvik’in Pozitivist Materyalist dünya görüşü ön plana çıkmaktadır. İlk sayfada gazetenin yayın kadrosu ile ilgili:

“Heyeti tahririye: topal eşek- kır eşek-tırnağı karıncalı eşek- kabakulak.

Heyeti ihtiyariye: Sıpa, katır, yaban eşiği, sudan geçmez, tilki, devekuşu, uyuz eşek, kertenkele, kaplumbağa” bilgilerine yer verilmiştir.

Gazetenin adresi olarak Babiâli Caddesi dört numara gösterilmiştir.

### **2.1.5. Gazetenin Yayın Politikası**

Dönem gazetelerinde genellikle ilk sayfada başlık kısmında gazetenin içeriği ile ilgili açıklayıcı bir cümle bulunur. Bu kısımda Eşek gazetesi kendini şöyle ifade etmektedir:

“İnsanlara dersi edep verir, sahiplerinin eşekliği tutunca neşr olunur mutii, mütehammil ve beynelmilel hayvan gazetesidir”.

*Gazete “İlk anırtı” başlığıyla birinci sayfadan yapılan genel değerlendirme yazıları ile başlamaktadır. Bu bölümde genellikle güncel siyasi ve sosyal olaylar gazetenin kendine has üslubuyla hicvedilmektedir. Sonraki sayılarda bu bölüm “Eşek Diyor ki” başlığıyla yayınlanmıştır. Örneğin ilk sayıda bu bölümde gazetenin ismi ve neden yayına başladıkları kendine has üsluplarıyla şu şekilde nükte edilmiştir.*

*“Gayet açık fikirli bir zat bir gün bir arkadaşına demiş ki: yahu bir oğlum doğarsa ismini eşek koyacağım. Arkadaşı cevap olarak: Tuhaf Dünya’da bu kadar isim varken eşek ismine ne lüzum var demiş. O zatta cevap vermiş: Evet lüzum var. Çünkü bu memlekette büyük adam olmak için eşek olmaktan başka çare yok. Bizim memleketimizde de rağbet görmesi arzu olunan bir gazete ancak eşekçe bir gazete*

*olabilir. Vatandaşlarımız ancak buna rağbet ederler. Binaenaleyh bize gazetemizin ismini eşek koymakta pek haklıyız (Aydan, 2018).*

Hem öyle bir eşek ki balasındaki teşdidinin aleti tımara benzer. Eşek mutii ve herkesin işine en çok yarayan faydeli bir hayvandır. Bu mahlûku herkes sever. Anırtısı gayet hoştur. İnanmayan 10 para verip tecrübe etsin”.

### **2.1.6. Havadis-i Hariciye**

Dönem Gazetenin bu başlığı altında yayımlanan yazılarda Osmanlı ülkesi dışında yaşanan olaylar kurgusal düzenlemeler de yapılarak gazetenin kendine has üslubuyla hicvedilmektedir. Bu kısımda yer alan haberler gazetenin genel yayın politikasında görüldüğü üzere haber niteliği taşımaktan çok mizahi unsurlar taşımaktadır. Örneğin gazetenin ilk sayısında bu başlık altında Paris’te yayımlanan Lo Maniyete gazetesi kaynak gösterilerek şu satırlara yer verilmiştir. “Paris’te münteşir Lo Maniyete gazetesinde görülmüştür: Dün öğleden sonra şehrimizde beynelmilel sosyalizm cemiyeti tarafından büyük bir miting Akt olunarak ahiren tahliye-i sebebiyle icra kılınan Osmanlı sosyalist fırka-i mühimmesi reysi ve iştirak gazetesi sahibi Hüseyin Hilmi Beyefendiye bir tebrik telgrafı keşidesine karar verilmiştir.

*Esna-i ictimai de reisi cemiyet uyuz eşek tarafından irad olunan nutukun en mühim bir fıkrasını bervechi ati aynen derc ediyoruz:*

*“Efendiler hakiki sosyalistik ancak bizim aramızda caridir. Biz karnımız doyuncaya kadar yer, dinleninceye kadar uyuruz, bunun için de bir miktar samanla adi bir çöplük kafidir, ne azamet ve ihtişam ne de (...) gibi fena tabiatlar asla cinsi asılanemizde bulunmaz binaenaleyh sosyalizm mesleğine süluk itmek isteyenler evvela tabii hamaremizle ütehallik olmak mecburiyetindedirler. İşte bu tabiyeti memaliki Osmaniyede tamime çalışan Hüseyin Hilmi Bey kardeşimize beyan-ı mahallisat etmeyi bir vazife-i mühimmed ederim”. Bütün hazar bir sürekli anırtılarla bu son sözü alkışlamış ve miting gece yarısına kadar devam etmiştir. Yine 2. sayıda geçen ittihatçı bir zatın eşeği ile hürriyet ve itilafçı bir zatın eşeği arasında geçen şu konuşma gazetenin üslubunu ve bakış açısını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.*

*İttihatçı Eşeği: Arkadaş sen beyhude çiftelenip duruyorsun. Böyle hareket etmekten eline hiçbir şey geçmez. Gel sende benimle beraber ol. Güzel güzel ahırda oturalım tatlı tatlı yem yiyelim.*

**İtilafçı Eşeği:** Affedersin azizim. Ben güzel bir ahırda oturmaktan ziyade gidip çalışmayı tercih ederim.

**İttihatçı Eşeği:** Vah vah teessüf ettim. Ben seni de kendim gibi rahat ettirmek istiyordum.

**İtilafçı Eşeği:** Heyhat senin için de artık rahat vakti geçti. Bundan sonra sende çalışacaksın. Hah işte sahibinde de geliyor. Bakalım ne yapacak.

**İttihatçı Eşeği:** Pek de iyi fikirle gelmiyor galiba.

Don Kişot ismiyle yayımlanan bu konuşma şu ifadelerle sonlandırılmıştır.

Bu sırada ittihatçı eşeğin sahibi geldi. Eşeği aldı bahçedeki direğe bağladı. Zavallı eşek dövünmeye başladı. O dövünürken sahibi şu sözleri söyledi: “Şimdi çalışmak sırası bize geldi. Ben gidip başka bir fırkaya döneceğim. Sen de burada dövün bakalım” (Bozaslan, 2016).

Gazetede siyasi hiciv tarzındaki bu muhavereler sıkça yer almaktadır. Bu bölümde İttihatçılara hakarete varan ağır eleştiriler yapılmaktadır. Yine asker ve bürokratlar ile diğer gazeteler Eşeğin tabiri caizse sivri dilinden payına düşeni almışlardır.

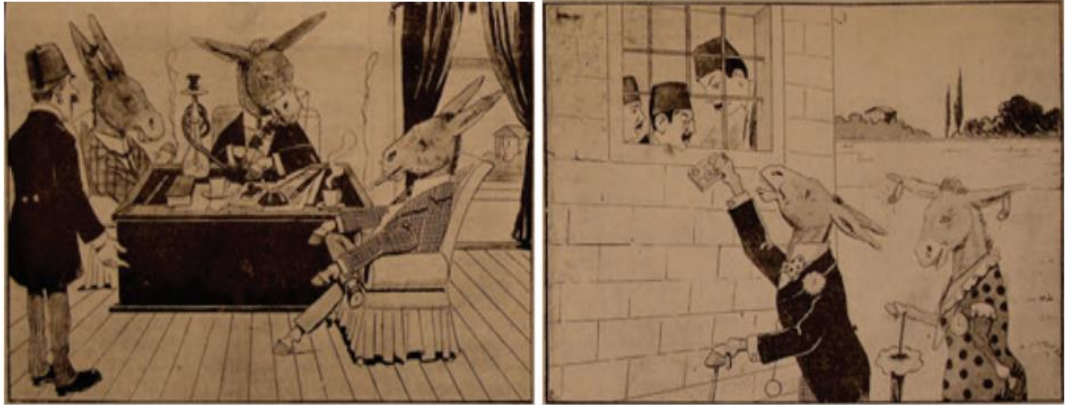
### **2.1.7. İllüstrasyon:**

Gazetenin en ilgi çekici bölümü olan illüstrasyonlar, ilk ve son sayfalarda basılmıştır. İllüstrasyonlara genellikle yarım sayfa olarak yer verilirken ilk sayfadaki illüstrasyonlar genellikle başlık kısmının altında, son sayfadaki illüstrasyonlar ise sayfanın üst kısmında bulunmaktadır. İllüstrasyonlar genellikle dönemin siyasi ve sosyal olaylarını, edebi ve felsefi tartışmalarını içermektedir. Gazetede özellikle ittihatçılar hakkında zaman zaman eleştiri sınırlarını aşan hakarete varan ifadeler içeren illüstrasyonlara yer verilmiştir.



**Görsel 3:** Eşek, İstanbul, 30 Kasım 1910

Gazetenin logosunda insan vücudunu eşek kafasıyla birleştirilerek oluşturulan karikatürde, masada oturan, sağ gözünde monokl denilen kaş ile yanak arasına sıkıştırılan, çerçevesiz, tek camlı gözlük takılı olan ve insanî bir davranış biçimi sergileyerek önündeki kâğıda bir şeyler yazan bir canlıya yer verilmiştir (Görsel 3).



**Görsel 4-5:** Eşek, 23 Eylül 1912, S.14

“Karikatür dergilerinin genellikle popüler kültür ürünleri olmalarından yola çıkarak karikatüristlerin gündemdeki olaylar ve kişiler üzerinden metinlerini oluşturdukları görülmektedir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa 21 Temmuz 1912’de İttihat ve Terakki Partisine muhalif kabinesini kurduktan sonra Arnavutları kışkırttığı düşünülen

ittihatçılara karşı öfkesi artar, onu destekleyen Tanin ve Hak gibi gazetelerin susturulmasını sağlayacak kararlar alınır ve gazeteler yayımlarına ara verir. Tanin yeniden yayınlanmaya başlasa da hükûmeti eleştirdiği için kapatılır ve Hüseyin Cahit hapse atılır. Bu karikatürde de Tanin gazetesini çıkaran Hüseyin Cahit ve ekibinin hapisanede olması, Eşek gazetesinin heyetinin de onları ziyarete gitmeleri karikatürize edilmiştir. Tanin ve Eşek gazetelerinin yazı heyetindekiler çeşitli nedenlerle çekişmelerine rağmen Eşek gazetesindekilerin Tanin’i ziyareti şaşkınlık yaratmaktadır. Ancak bu ziyaret eski bir dostun ziyareti gibi gözükmesine rağmen amaç Tanin’in bulunduğu güç durumu görmek ve bu durumla alay etmektir (Görsel 4-5).



Görsel 6: Eşek, 23 Eylül 1912

**“Haydi artık istediğiniz gibi yazınız, şimdi eskisi gibi divan-ı harp yok. Alabildiğince hür ve serbestsiniz.”**

On yedinci sayıda, masa başında bulunan eşeğe, İttihatçılar yazmasını söylerken tepesinde sopalarla, boynunda iple onu beklemektedirler. Sopalardan birinde “kamuoyu”, diğerinde “basın kanunu” ve ipte ise, “yeni ek kanun”

yazmaktadır. Bu gibi, diğer karikatürlerde Eşek'in âdâba, kanuna mugayir olduğu belirtilmektedir. İttihat ve Terakki ile II. Abdülhamit arasındaki kıyasta dikkat çekici başka bir karikatür, bir eşeğin elindeki terazinin bir kefesinde bütün İttihatçılar olmasına rağmen, diğer kefedeki II. Abdülhamit daha ağır basmaktadır. Bunun üzerine eşek, "İttihatçı kardeşlerimizi ilk defa yükselmiş görüyoruz." demektedir. Yine karikatürlerde, "sopalı seçim" adıyla bilinen Şubat 1912 seçimlerine göndermeler yer alırken, İttihat ve Terakki şiddetle eleştirilir. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin politikaları, adam kayırmaları, yolsuzlukları karikatürlerde eşek vasıtasıyla mizah malzemesi yapılır. Böylece mizahın cesur ve yıkıcı olma özelliği yürürlüğe sokulur. Brummet, "Osmanlı mizahı, dergilerde şekilden şekle bürünmüşse de mizahın kullanımı sayesinde Osmanlı karikatürleri baskın söylemin simgelerini en dramatik biçimde dile getirme girişiminde bulunuyordu." tespitini yapmaktadır (Bozaslan, (2016), (Görsel 6).



Görsel 7: Eşek, 23 Eylül 1912

**“Körebe Oyunu: Eşek: Zavallı gözleri bağlı, sen burada gezerken, onlar öbür tarafta işi pişiriyorlar.”**

Batı medeniyeti dairesinde değişen ve modernleşmeye çalışan Osmanlı Devleti, bu esnada onların oyunlarına da maruz kalmıştır. Eşek'in on birinci sayısında karşılaştığımız “Körebe Oyunu” başlıklı illüstrasyonda, dönemin hükûmetinin başında

olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın gözleri bağlıdır ve onun arkasında, kıyafetlerinden anlaşıldığı üzere Avrupalılar, ileride duran iki eşek ise, yine kendi aralarında bu durumu konuşmaktadır. Avrupalıların oyunları sadece Osmanlı üzerinde değil, yine onu hedefe alarak Osmanlı'nın diğer unsurları üzerinde de görülmektedir. Bu doğrultuda Karadağlıların Osmanlı'ya karşı savaş açmasını hiddetle karşılayan Bahâ Tevfik, onlara karşı sert sözler sarf etmektedir. On sekizinci sayı, “İtalyanlar, Yunanlılar, Bulgarlar, Sırlar, Karadağlılar ebedî düşmanımızdır.” levhasıyla başlamaktadır (Görsel 7).



Görsel 8: Eşek, 23 Eylül 1912

**“Zavallı çar nâçar geçen sene başına geçirdiğin taç senin gözlerini de kapamış. Adeta kör olmuşsun da nereye gittiğini bilmiyorsun. Zannediyorsun ki ipin ucu yine Rus’un elinde... Fakat İngiliz’in keskin makasını da hatırandan çıkarma.”**

Bu sayının diğer illüstrasyonlarında ise, Avrupalı kıyafetleri içerisinde gördüğümüz eşeklerin ellerinde tüfekler vardır ve illüstrasyonların alt yazısında “Balkan eşekleri ayaklanmış” ifadesi yer almaktadır. Bahâ Tevfik’in bu sayıda ve Eşek’in son sayısı olan bir sonraki sayıda, millî bir duyarlılık sergilediği

görülmektedir. Hatta son sayıda hükümete hitaben yazılan yazıda eşeklerin de askere alınmasını teklif eder.

### 2.1.8. Boşboğaz ile Güllabi Gazetesi

<b>Adı</b>	Boşboğaz ile Güllabi Gazetesi
<b>Takdim Yazısı</b>	Haftada iki defa Pazartesi ve Perşembe günleri neşrolunur, şathiyyat içinde müdafaa-i hukuk ve vatan ve millete hadim musavver mizah gazetesidir.
<b>Fiyatı</b>	20 Para
<b>Sahibi</b>	Hüseyin Rahmi
<b>Naşiri</b>	Tüccarzade İbrahim Hilmi
<b>Başmuharriri</b>	Hüseyin Rahmi
<b>Muharrirleri</b>	Ahmed Rasim, Hüseyin Rahmi, Ahmet İzzet, M. Rıdvan, Mithat Cemal
<b>Yayın Periyodu</b>	Haftada iki defa
<b>Ebadı</b>	40x27 cm
<b>Yayınlandığı tarih aralığı</b>	24 Temmuz 1324/6 Ağustos 1908 1 Kanunuevvel 1324/14 Aralık 1908
<b>Yayınlanan Toplam sayı adedi</b>	36 ay

### 2.1.9. Boşboğaz ile Güllabi Hakkında:

Boşboğaz ile Güllabi, basın ortamında yayın hayatına atılmış bir mizah gazetesidir. İlk sayısında 24 Temmuz 1324 Perşembe tarihi bulunan ve bu yönüyle II. Meşrutiyet döneminin önemli ilk mizah gazetesini olma özelliği taşıyan (Çeviker, 1988, s. 135) gazete, 1 Kanun-ı Evvel Pazartesi yayımlanan 36. sayı ile kapanır.

Gazetenin ilk sayısında, sahibinin Hüseyin Rahmi, naşirinin ise Tüccar zade İbrahim Hilmi olduğu bilgisi mevcuttur. Bu ilk sayıdan 5. sayıya kadar muharrirler olarak Hüseyin Rahmi ile Ahmet Rasim'in adı geçer. Ruhsatı da Hüseyin Rahmi adına çıkan gazetenin sloganı Çudur: "Şathiyyat içinde müdafaa-i hukuk vatan ve millete hadim musavver mizah gazetesidir" (Altın, 2014, s. 74).

Gazetenin ilk sayfasında ve büyük puntolarla yazılmış gazete başlığının altında yer alan bu ifadenin 36. sayıya kadar, ne içeriği ne de yeri değişir. 4 sayfalık bir gazete olan Boşboğaz ile Güllabi pazartesi ve perşembe günleri yayımlanır. Gazetenin ilk sayısında, kapak sayfasındaki illüstrasyonun altında bir ihtar vardır. Bu ihtarda gazetenin geçen perşembe günü ilk sayısını yapmak üzere hazırlandığı, fakat Millet gazetesinin yoğunluğu nedeniyle bir haftalık gecikme yaşandığı belirtilir ve okurdan af dilenir. Gerçekten de gazete Millet gazetesi matbaalarında basılır. Bu bilgi ilk sayıdan son sayıya kadar kapak sayfasında, abone ve satış için Millet gazetesine başvurulması gerektiğine dair cümle ile her sayının son sayfasında: “Matbaa-i Osmaniye-Millet gazetesi” şeklindeki ifade ile belirtilir. Bu ve benzeri bilgiler, örneğin yine kapak sayfasında abone bedelinin belirtildiği ifade, okurdan gelen her türlü evrakın, gazetenin hacmi oranında yayınlanabileceğine dair bilgi de her sayıda mevcuttur ve bu bilgilerin yerleri hiç değişmez.

#### **2.1.10. Boşboğaz ile Güllabi'nin Yayın Politikası:**

Toplam 36 sayı yapmış olan Boşboğaz ve Güllabi'nin, ilk sayıdan son sayıya kadar üzerinde durduğu iki temel mesele vardır.

Bunlar: a) Matbuanın durumu

b) Aktüel zamanın sosyal ve siyasi problemleridir.

Bu iki mesele gazetenin yayın politikasını da belirler. Öyle ki belirlenen başlıklar yanında, nadir rastlanan köşelerin de temel konusu bu iki meseledir.

#### **2.1.11. Boşboğaz ile Güllabi İllüstrasyon:**

Sina Akşin, Meşrutiyet dönemi basının önemli görevler üstlendiğini düşünür. Buna göre dönem basını “meşrutiyeti tanıtmak ve öğretmek, sonra da onun lehinde propaganda yapmak...”

Ayrıca meşrutiyeti muhtemel saldırılara karşı korumak” durumundadır. (2009, s. 146) Boşboğaz ile Güllabi'nin 7. sayısında (18 Ağustos 1324) belki de Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi'nden ilham alınarak resmedilen bir kadın, elinde süpürge ile temizlik yapmaktadır.

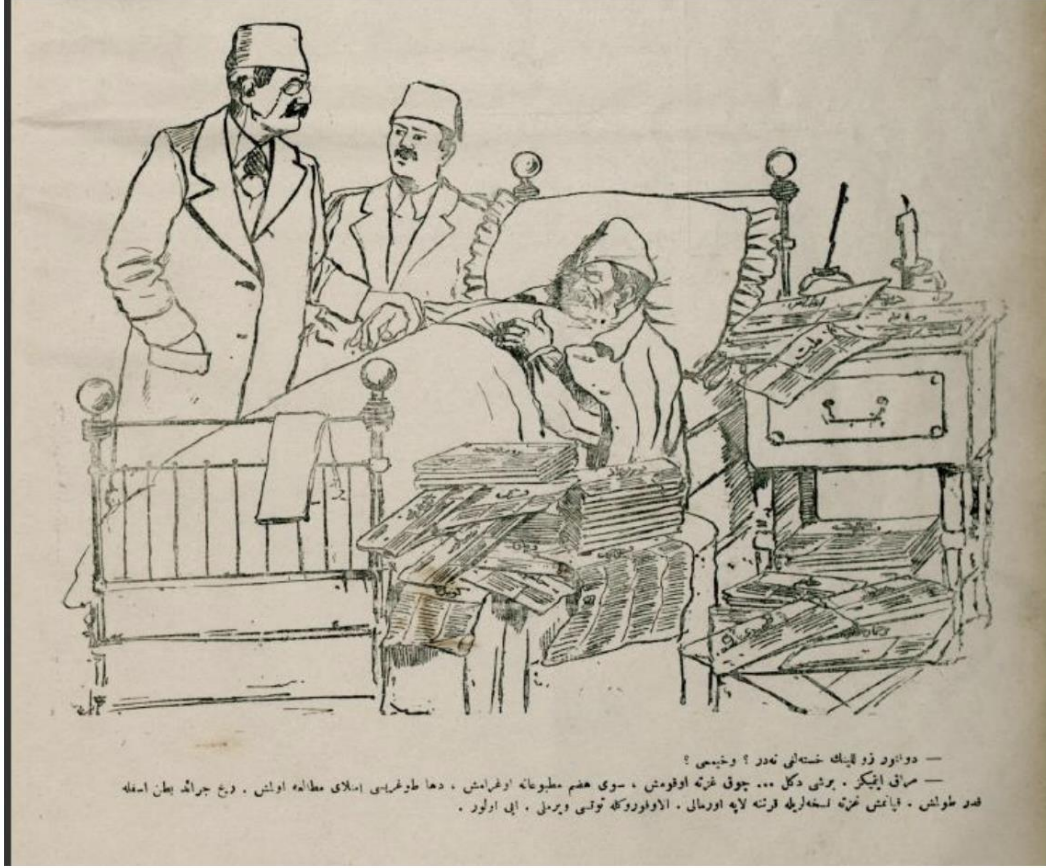
Hürriyet'in temsilcisi bu kadının süpürdükleri de belli ki “Devr-i İstibdâd”ın paşalarıdır. Boşboğaz'ın bu paşalara savaş açtığı düşünüldüğünde bu karikatürün Sina

Akşin'in belirlediği maddelere uygunluğu da ortaya çıkar (Görsel 9).



**Görsel 9:** Boşboğaz ile Güllabi, 1324, sayı:7

Genel niteliği bu şekilde belirlenebilecek olan Boşboğaz illüstrasyonlarının öne çıkan bir tavrı da gazetede işlenen konularla paralellik göstermesidir. Daha doğrusu Hüseyin Rahmi, ilgili sayıda hangi sosyal siyasi meseleye değinmiş ise yayımlanan illüstrasyonda o meseleyle ilgili mesajlar içermiştir. Bu meseleler yukarıda; a) matbuat, b) aktüel problemler şeklinde belirlendiğine göre de Boşboğaz illüstrasyonlarının bu iki sahada yoğunlaştığını tahmin etmek zor olmamalıdır. Örneğin 14. sayının son sayfasında yer alan karikatürde (11 Eylül 1324) bir hasta ve başında iki kişi resmedilir. Bu sağlıklı insanlar, hastanın çok gazete okumaktan dolayı rahatsızlandığını, “matbuat hazımsızlığına” tutulduğunu düşünmektedirler (Görsel 10).



**Görsel 10:** Boşboğaz ile Güllabi, 1324, sayı:14



**Görsel 11:** Boşboğaz ile Güllabi, 1324, sayı:22

Yukarıdaki illüstrasyon ise İttihat ve Terakki'nin basına karşı sertleşen tutumunu hicveder. Evvelce, içtikleri hürriyet nargilesinden zevk alan gazeteciler, nargile sertleştiği için huzursuzdurlar.

### 2.1.12. Kalem Dergisi

<b>Adı</b>	Kalem Dergisi
<b>Takdim Yazısı</b>	
<b>Fiyatı</b>	
<b>Sahibi</b>	Salah Cimcoz
<b>Naşiri</b>	
<b>Başmuharriri</b>	Salah Cimcoz ve Celal Esat Arseven
<b>Muharrirleri</b>	
<b>Yayın Periyodu</b>	Haftalık
<b>Ebadı</b>	
<b>Yayınlandığı tarih aralığı</b>	3 Eylül 1908 29 Haziran 1911
<b>Yayınlanan Toplam sayı adedi</b>	130 sayı

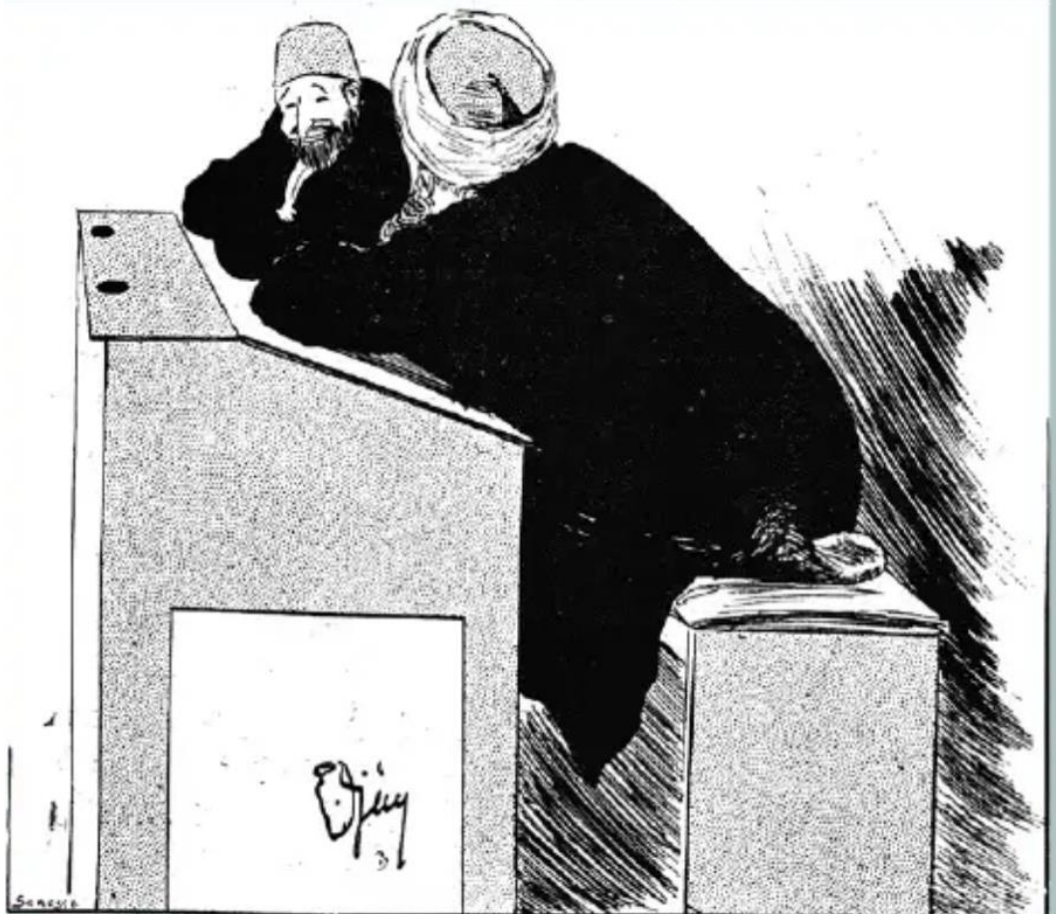
### 2.1.13. Kalem Dergisi Hakkında

Kalem Dergisi, miladî olarak, 3 Eylül 1908 tarihinde yayımlanmaya başlamış, 29 Haziran 1911 tarihinde 130. sayısını çıkardıktan sonra ise yayın hayatına son vermiştir. Yayımcıları, Salah Cimcoz ve Celal Esat Arseven'dir. Derginin ilk dört sayısından sonra ise yalnızca Salah Cimcoz yayımcı olarak gösterilmiştir. Ünvanı, "sâhib-i imtiyaz müdürü" şeklindedir. 88. sayı ile birlikte Salah Cimcoz'un unvanı "sâhib-i imtiyaz" olarak değişirken, mesul müdür Reşid bin Ayad olmuştur. Ünlü çizeri, Cemil Cem'dir.

*Kalem Dergisi'nin yayın hayatına başlaması ile ilgili olarak, ilk sayının ikinci sayfasında "İfâde-i Mahsûsa" adlı isimsiz bir yazı yayımlanmıştır. Her ne kadar isimsiz yayımlanmış olsa da derginin çıkarılması için girdiği çabayı anlatması bakımından yazının, Salah Cimcoz tarafından hazırlandığı tahmin edilmektedir. Yazıda derginin, Kanûn-i Esâsî'nin ilan edilmesinin ardından ortaya çıkan serbestiyet, hürriyet ile birlikte yayımlandığı bildirilir. Yayımcının bu hür ortamda Kalem'i*

*çıkarmak istemesinin sebebi ise hürriyetin ilanından evvel çıkan gazetelerin Sabah ve İktidam gazeteleri üzerinden yaptıkları sıkıcı yayınlar ve hürriyet fikrinin Osmanlı'da yeterince anlaşılıp uygulanmayacağından duyduğu endişedir (Kalem, 3 Eylül 1908, s. 2). Kalem Dergisi, iktidarın dergi ve gazeteler üzerindeki baskısından etkilenmiş ve 1911 yılında kapanmıştır. Çeviker bu konuda, iktidarın baskısına uzun bir süre dayanmasına rağmen derginin kaçınılmaz sondan kurtulamadığını belirtmiştir (Çeviker, 1988, s.145).*

#### 2.1.14. Görsel/ Resim/ İllüstrasyon



**Görsel 12:** Kalem Dergisi, 1909, sayı:29

“Vaktiyle tevkif veya nef yoldunuz mu? Jurnal olundunuz muydu?

Yahut Avrupa’ya gitmiş mi idiniz? Velew ki seyahat maksadıyla olsun...

-Hayır.

-O halde ne sıfatla sizi Nazıra tavsiye edeyim be adam....”

II. Abdülhamid döneminde tutuklanıp sürgüne gönderilen veya gezi için Avrupa'ya gidip bunu Jön Türk hareketine katıldığının kanıtı gibi göstererek yeni rejimden iş isteyenler hicvediliyor (Görsel 12).



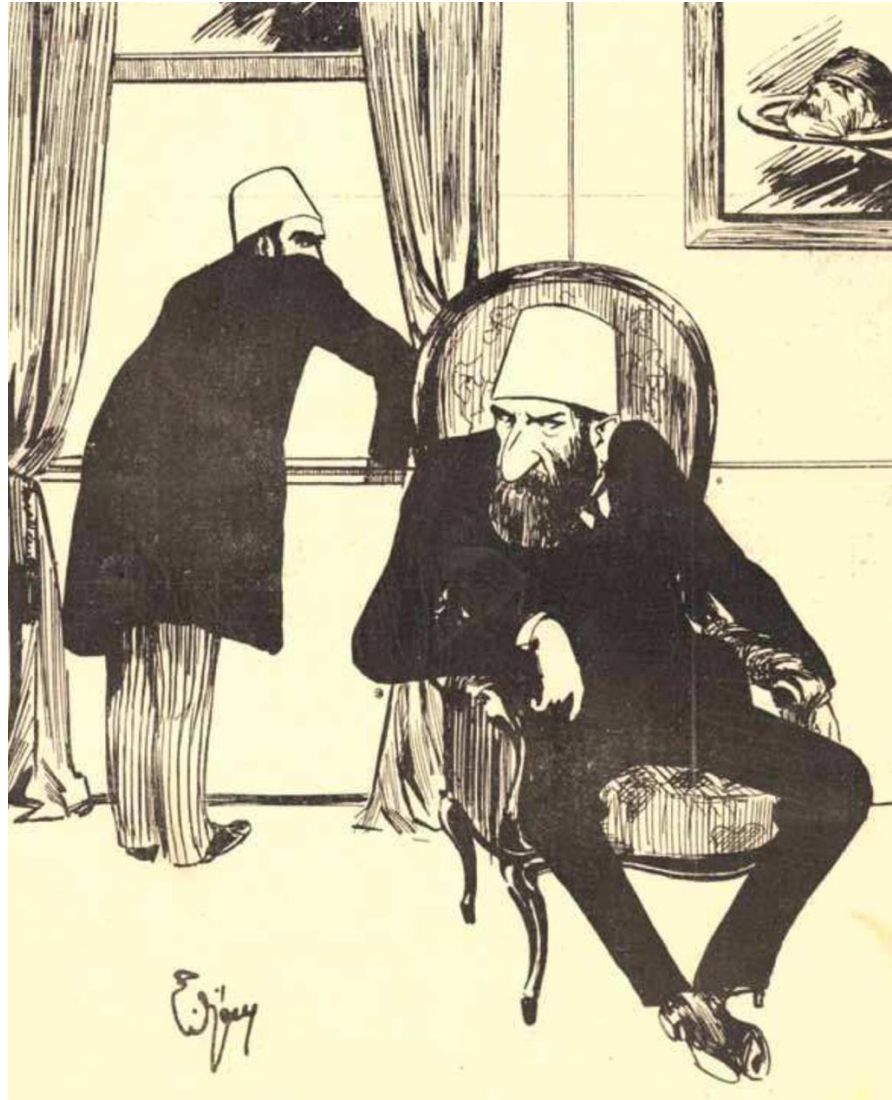
Voyons, Nicolas, permet-lui de se couvrir. A force de rester nue tête depuis 5 ou 6 mois il finira pour rattraper un rhume de cerveau.

نیکولا مہساعده ایتمده باشنه برشی کیسونه، بش آئی آیدر  
آجیق باش طورده طورده مجارہ تک بیی طونہ بیق .

**Görsel 13:** Kalem Dergisi, 1909, sayı:28

“Nikola müsaade et de başına bir şey giysin, beş altı aydır başı açık dura dura biçarenin beyni donacak.”

İllüstrasyonda, solda elinde bir taç tutan kişi Bulgar Çarı Ferdinand'tır. Sağdaki ise Rus Çarı II. Nikola'dır. Kadın ise Bulgar cariyesidir. Bulgaristan II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde bir bahane icat ederek Osmanlı Devleti'nden tam bağımsızlığını almak istemektedir. Bunun için İstanbul'daki temsilcisini geri çekmiştir. Ama başta İngiltere ve sonra Rusya bu öneriye pek sıcak bakmamaktadır. Bunun nedeni de Bulgaristan'ın Avusturya-Macaristan ve Almanya yanlısı siyasetidir. Zaten Ferdinand da Germen kökenli olup bu devletlerin isteği üzerine Bulgaristan Çarlığı'na atanmıştır (Görsel 13).



**Görsel 14:** Kalem Dergisi, 1909, sayı:34

-Bak, ne istiyorlarsa verelim! Aff-ı umumi mi, bir iki sadrazam başı mı, senin başın mı?

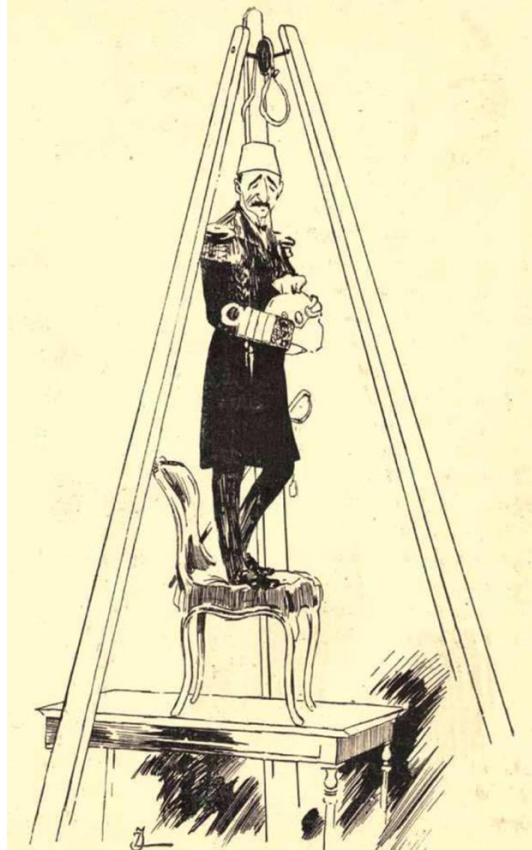
-.....

-Söylesen a dilin mi tutuldu?

Yoksa benim....

-..... (kendi kendine) Ha şunu bileydin.

31 Mart Vakası gerçekleşmiş ve II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir. İllüstrasyonda mabeyincisi ile konuşan kişi, II. Abdülhamid'dir. Eski Osmanlı padişahlarının askerini isyanı üzerine sadrazamlarını kolaylıkla feda etmelerine ve asilerin isteklerini yerine getirmelerine işaret edilerek eski padişah hicvedilmektedir (Görsel 14).



**Görsel 15:** Kalem Dergisi, 1909, sayı:35

“Yüksel ki yerin bu yer değildir,

Dünyaya geliş hüner değildir .”

Resimde, dar ağacının altında gözüken kişi, eski Sadrazam Kamil Paşa'nın oğlu Amiral Sait Paşa'dır. Hızlı bir Kamil Paşa karşıtı olan Kalem, 31 Mart olaylarında eski sadrazamın oğlunun parmağı olduğunu ilan edip, cezalandırılmasını istemektedir. Ceza ise doğal olarak idamdır. Suçlanacağını bilen Sait Paşa ise olaylardan sonra kaçıp gizlenmiştir (Görsel 15).

## 2.2. YURT DIŞINDA YAYINLANAN JÖN TÜRK GAZETELERİ

Yurt dışına giden Jön Türkler buralarda mizah dergileri çıkarmaya devam etmişlerdir. Mizah basını özellikle karikatürü/illüstrasyonu güçlü bir silah olarak görmüş ve bunu hayata geçirebilmiştir.

*II. Abdülhamid 1877-78 yılları arasında Osmanlı-Rus savaşından dolayı yetkileri tek elde toplamak için Kanun-ı Esasi'yi rafa kaldırmış ve parlamentoyu kapatmıştır. Bunun akabinde basın üzerinde kademeli olarak bir baskı oluşmaya başlamıştır. Sultan, şehzadeligi döneminden itibaren takip ettiği mizah basını tamamen yasaklamış, saltanatı boyunca ülke sınırları içerisinde mizah ve karikatür dergisi çıkarılmasına müsaade etmemiştir. Osmanlı topraklarını terk eden aydınlar Avrupa ve Afrika gibi bazı kıtalara giderek buralarda yayın faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Saraya kaşı muhalefetin en önemli kalesi dergiler ve gazeteler olmuş, basın üzerinden Abdülhamid'e eleştiriler rahatlıkla yapılmıştır. Bu yayınlar zincirinin en önemli parçalarından birini de mizah dergileri oluşturmuştur. Ağırlıklı olarak Avrupa'da çıkan mizah dergileri ülke topraklarına yabancı postaneler aracılığıyla sokulmuştur (Çeviker, 1997, s. 6-17). Turgut Çeviker'in "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Karikatürü" adlı çalışmasında da dile getirdiği gibi değişik çizgi eğilimlerini barındıran karikatürcüler, bu dönemde yergi ve grotesk türünde eserler vermişlerdir. Jön Türk karikatürlerinde militan ve slogan yan ağır basmıştır (Çeviker, 1985, s. 1102). Ayrıca yalın, sinirli ve hurçin bir çizgi hâkimdir. Öznenin yok edilmesi isteği, karikatür çizgisinde deformasyona yol açmıştır. İlk kez Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) yıllarında çizilen karikatürlerde ortaya çıkan deforme çizgisi, Abdülhamid karikatürlerinde en üst noktaya ulaşmıştır (Çeviker, 1997, s. 24). Jön Türk karikatürlerinde Sultan Abdülhamid gülme unsuruna dönüşürken, etrafında üretilen*

*ve onu meşru kılan argümanlar yerle bir edinilmeye çalışılmıştır. Sultanın mutlak hükümdar imgesiyle alay edilmiş, yerine pinti, cimri, evhamlı gibi sıfatlara indirgenen hürriyete koyu bir istibdatla karşı koyan zalim bir insan olarak tasviri yapılmıştır. Jön Türk mizahının amacı Cenevre’de çıkan Tokmak’ın ilk yazısında şu şekilde belirtilmiştir: “Tokmak’tan bir alay dili, bir mizah dili boş bir bekleyiştir. Onun dilini, bir saygıdeğer edebiyatçının ‘hüngür hüngür gülmek’ sözü pek açık bir biçimde açıklar” (Çeviker, 1985, s. 1102).*

Jön Türk mizah basını bütünüyle anlatan bir çalışmaya şimdiye kadar rastlanmamaktadır. Bazı makale ve kitapların küçük bir bölümünde sürgün basın olarak anılmış ve dergilerden bir iki karikatür örneği verilmekle yetinilmiştir. Jön Türk basını olarak verilen listelerin içerisinde mizah dergileri hakkında kısa bilgiler yer almaktadır. Toplamda on yedi tane olarak verilen bu dergilerin, makalenin hazırlanma aşamasında ancak az bir kısmına ulaşılabilmektedir. Bu çalışmanın son bölümü, elde olan dokümanlarla oluşturulmaya çalışılmıştır. Mizah dergilerinin yayımlandıkları ülke dikkate alınarak tasnif edilmişlerdir. Mısır başta olmak üzere İngiltere’de, Kıbrıs’ta, İsviçre’de ve Fransa’da yayınlanan dergiler hakkında mevcut olan malumat da aşağıda aktarılmaktadır. Buna binaen, 1876-1908 yılları arasında yurt dışında Jön Türklerin çıkardıkları mizah dergi ve gazeteler şunlardır: (Akünel, 1980, s. 1296-1299, Galanti, 1340).

### 2.3. YURT DIŞINDA YAYINLANAN JÖN TÖRK GAZETELERİ

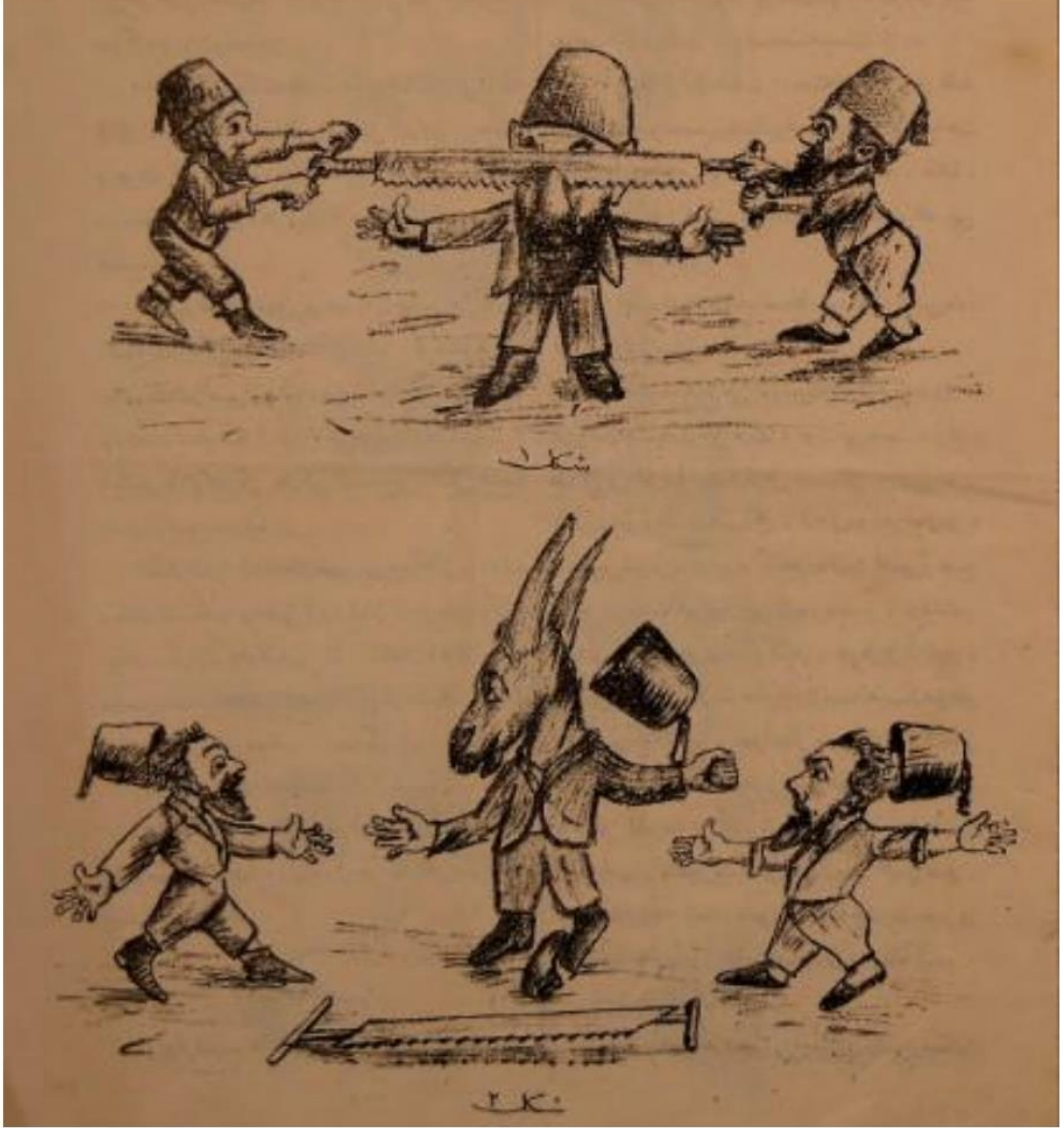
	<b>Derginin Adı</b>	<b>Yayın Yılı</b>	<b>Yayın Yeri</b>
<b>İngiltere’de Yayınlananlar</b>	Hayal	1895	Londra
	Hamidiye	1896	Londra
	Dolab	1900	Folkestone
	Abdülhamid	1900	Folkestone
<b>Kıbrıs’ta Yayınlananlar</b>	Akbaba	1897	Lefkoőa
	Kokonoz	1897	Lefkoőa
<b>İsviçre’de Yayınlananlar</b>	Beberuhi	1898	Cenevre
	Tokmak	1901	Cenevre
<b>Mısır’da Yayınlananlar</b>	Pinti	1898	Kahire
	Deccal	1904	Kahire
	Zuhurî	1905	Kahire
	Curcuna	1906	Kahire
	Laklak	1907	Kahire
	Kukumav	?	Kahire
<b>Fransa’da Yayınlananlar</b>	İncili Çavuş	1897	Paris
<b>Yayın Yeri Bilinmeyenler</b>	Daoul	1900	?
	Meşrutiyet	1900	?
	Hayal	1901	?

### 2.4. YURT DIŞINDA YAYINLANAN GAZETELERDEN İLLÜSTRASYON ÖRNEKLERİ

#### 2.4.1. Beberuhi

Literatür İsviçre’de yayınlanan iki mizah dergisinden biridir. 1 Şubat 1898 yılında yayımlanmaya başlanmış, içerisinde illüstrasyonlara ve karikatürlere yer verilmiştir. Cenevre’de neşredilen derginin başyazarı olarak takma adlı Karagöz tiplerinden “Beberuhi” gösterilmiştir.

Beberuhi’de siyasi hiciv yapılırken genellikle Karagöz-Hacivat atışmalarından yararlanılmıştır. Gazetede yer alan karikatürlerin birçoğunu Tunalı Hilmi ve Akil Muhtar’ın çizdiği bilinmektedir (Göçmen, 1995, s. 236-239).



**Görsel 16:** Beberuhi, Mart 1898

Beberuhi'nin ikinci sayısında yer alan yukarıdaki karikatürde Jön Türklerin çokça dalga geçtiği Abdülhamid'in burnu ana tema olarak işlenmiştir. Büyük olduğu düşünülen Abdülhamid'in burnu yabancı ve sürgün basında çokça alaya alınmıştır. Beberuhi de sultanın burnunu tiye almış ve kesildiği zaman Sultan eşeğe dönüşmüştür (Görsel 16).

#### 2.4.2. Tokmak

Tokmak gazetesi, Abdülhamid'i ve sarayı oldukça muhalif ve sert bir söylemle eleştirmiştir. Gazetenin her sayısında en az bir illüstrasyona rastlanmıştır. Bu illüstrasyonlarda genellikle ana simge Abdülhamid olmuştur. Kimi zaman kellesi gövdesinden ayrılmış bir şekilde gösterilmiş, kimi zaman üzerinde haçlarla Batı'ya yardım ettiği imajı verilmeye çalışılmıştır.

Ali Fahri'nin Tunalı Hilmi'den aldığı parasal destek ile Cenevre'de çıkardığı mizah gazetesidir. 1901'de yayınlanmaya başlanan gazete iki haftada bir basılmış, ancak beş sayı kadar çıkarılabılmıştır. İllüstrasyonların birçoğunu Ali Fahri'nin çizmiş olduğu düşünülmektedir. Çizilen karikatürlerde Abdülhamid oldukça kötü gösterilmiştir. Tokmak sözcüğü gaflet uykusundan uyandırıcılığın simgesi olarak kullanılmıştır. Dergi yayın faaliyetlerine devam ederken -daha önce bazı Jön Türklerin yaptığı gibi- sarayla görüşülüp devlete devredilir, böylece saray dergiyi satın almış olur. Nihayetinde beş sayı kadar basılan Tokmak kapanmıştır (Göçmen, 1995, s. 239-242).



Görsel 17: Ecnebi Postaneleri (Tokmak, Nu: 5, 15 Haziran 1901)

Tokmak'ın beşinci sayısında yer alan bu illüstrasyonda, Abdülhamid üzerinde yabancı postaneler yazan eşeği durdurmaya çalışmaktadır. Arka ayaklarından tutarak ilerlememesine uğraşmaktadır. Ayrıca çizimde dikkat çekici olan bir diğer husus da sultanın baş kısmı haricinde alt tarafının bir eşeğe benzetilmesidir. Kuyruğu ve ayakları ile eşeği andıran Abdülhamid'in başında her zaman görülen ay yıldızlı fes vardır.

### 2.4.3. Laklak

Mehmet Fazlı'nın 1907 yılında Kahire'de çıkardığı ve içerisinde illüstrasyonların yer aldığı mizah gazetesidir. Beşinci sayısından sonra İstanbul'da yayınlanmaya başlamıştır (Akünal, 1980, s.1298). Hakkı Tarık Us koleksiyonundan gazetenin dördüncü ve beşinci sayılarına ulaşılabilmektedir. Buna binaen Laklak'ın ayda iki defa neşr olduğu kapağındaki yazıdan anlaşılmaktadır. 15 Mayıs ve 1 Haziran 1907 tarihli iki sayısı elde mevcuttur. Gazete kapağında bir illüstrasyon ile yayına çıkmıştır. O dönemdeki önemli hadiselerle gönderme yapılan çizimler görülmektedir. Toplamda dört sayfa olarak çıkan gazetenin son sayfasında da başka bir çizime rastlanmaktadır (Laklak, Nu, s. 4-5, 15, Mayıs ve 1 Haziran, 1907).



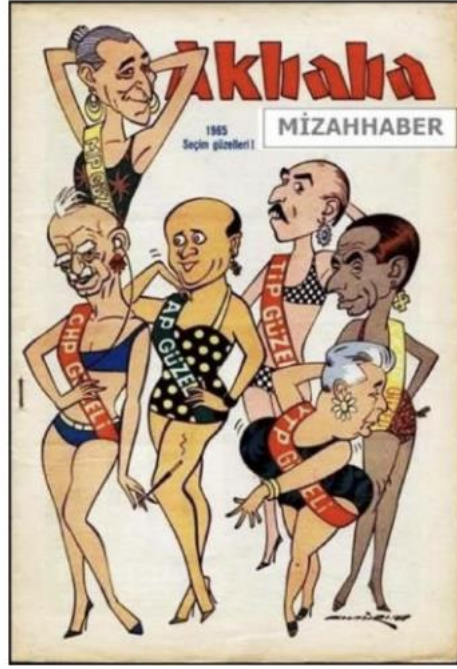
**Görsel 18:** Abdülhamid'in Cellad Olarak Gösterildiği Bir Figür (Laklak, Nu: 4, 15 Mayıs 1907)

*Laklak'ın dördüncü sayısının arka kapağında olan bu illüstrasyon Sultan Hamid'in seyfiye, ilmiye ve reayaya karşı politikasını eleştirmektedir. Sultan, elinde Midhat Paşa'nın adının yazılı olduğu bir kutu tutmaktadır. İçerisinde paşanın başı vardır. Aynı zamanda Abdülhamid'in bir elinde ucu kanlı bir kılıç vardır ve görüntüsü ile bir cellâdı andırmaktadır. Karşısında sıriklara bağlanmış üç kişi bulunmakta, bunlardan ilki ulemayı temsil etmektedir. Ayaklarında prangalarla sıriğe bağlı olan âlimin üzerindeki levhada; "Şer-i şerîfin icra-yı ahkâmını talep etmiş olmağla" yazılmıştır. İkinci olarak zincirlerle bağlı olan kişi ise üst düzey bir görevlidir. Onun levhasında ise, "Tedahüldeki maaşları verilmedikçe hizmet edemeyeceğini ve hafi-yi tahkikat muntazaman verildiği halde zabıtana maaş verilmemesi esbabını sorduğu" yazılıdır. Bir diğer kişi ise halkı temsil etmektedir. Onun üzerindeki levhada ise, "verdiği paranın mahall-i sarfını hükümetten sormak milletın hem hakkı hem vazifesidir gibi iddialarda bulunduğu" yazılıdır. Görüldüğü üzere karikatürde yer alan üç kişide haksız bir şekilde cezaya çarptırılmışlardır. Aslında her biri kendi lüzumları dâhilince saraya hesap sormakta, ancak bunun karşılığında ceza görmektedirler. İlk kişi ilmiyeden olduğu için şer-i şerîfin doğru bir şekilde icra edilmesini talep etmektedir. Sultan Hamid, kendi menfaatine olmayan şeraiti bile reddetmiş ve cezalandırmıştır mesajı ilk şahıs üzerinden verilmektedir. İkinci kişi görevli bir zat olup zabıtalardan sürekli teftiş edilmesine rağmen bir türlü maaşlarının verilmemesinden yakınmaktadır.*

*II. Abdülhamid döneminde mali krizler yaşanmaktaydı. Kendisinden evvel yaşanan mali krizler onun döneminde daha da artmıştır. Osmanlı'dan borcu olanların borçlarını almaları için Berlin Kongresi (1878)'nde bir karar alınıp Düyûn-ı Umumiye idaresi kurulmuştur. Yabancı devletler bu kurum aracılığıyla devletin iç işlerine bile karışabilme olanağı bulmuşlardır. Bu bir nevi Osmanlı üzerinde vesayet tesis etmek olmuştur. Dış borçlanma konusunda bunları yaşayan devlet iç siyasette de zorlanmaktaydı. Hükümet maaşları ödemede sıkıntılar yaşamıştır. Gayr-ı muayyen (belirsiz) olarak memurlara senede altı-yedi aylık ancak verilebiliyordu (Ongunsu, s. 79).*

Bu çizimde (Görsel 19), ikinci şahıs maaşların verilememesinden yakınmaktadır. Üçüncü kişi ise halkı temsil etmekte olup hükümetin yaptığı icraatları sorguladığı için cezalandırılmıştır. Sultan Hamid, önce kendisine muhalif olan Midhat Paşa'nın

kellesini almış, diğer ses çıkaranları ise sıırğa bağlamış ve onları da öldürmeye gelmiştir. Burada Jön Türk basını, sultanın baskıcı yönetiminin ne derece zulme sebebiyet verdiğini göstermek istemiştir. Tam bir istibdat havası estirilmiştir. Kukumav: Hayrettin Kaptan tarafından Kahire’de çıkan mizah gazetesidir (Akunal, 1980, s. 1298).



**Görsel 19:** 1965 Seçim Yarışında Siyasi Liderleri Tasvir Eden Karikatür.  
Necmi Rıza Ayça, Akbaba Dergisi, 1965

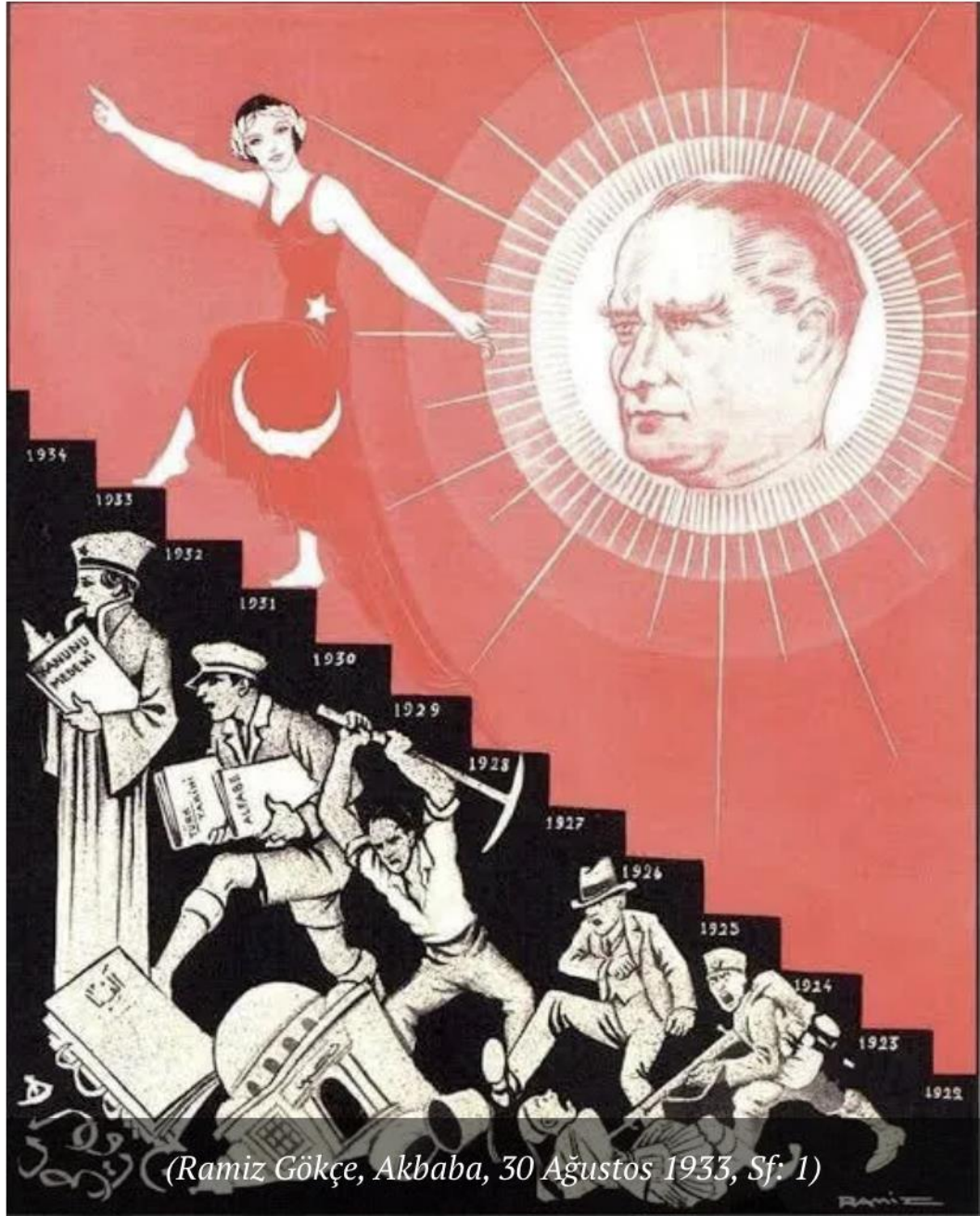
#### 2.4.4. Akbaba Dergisi

1965 yılında siyasi arenaya çıkan Demirel, ilk yıllarından itibaren karikatürlerle ve illüstrasyonlarla temsil edilmiştir. 1961 Anayasası'nın özgür ortamında eserlerini veren sanatçılar, korkusuzca çizdikleri çizimlerle halka ulaşmışlardır. Yukarıdaki illüstrasyon örneğinde de görüldüğü üzere 1965 yılı seçim öncesinde ülkeye demokratik ve özgürlükçü bir ortam hâkimdi. Çizerler bu özgürlük ortamında siyasileri sempatik şekillerde çiziyorlar, seçimi güzellik yarışısı olarak algılıyorlardı. Bu çizimin alt metninde de iyi olan kazansın, güzel olan kazansın düsturu vardı. Ülkedeki bu özgürlükçü düşünce ortamının bir meyvesi olarak hem sanatçılarda hem de siyasilerde iyimser bir havanın olduğunu söylemek mümkündür.



**Görsel 20:** Akbaba Dergisi, 1965

Türkiye'nin çok partili hayata geçtiği 2. Dünya Savaşı sonrası yıllar da pek tabii karikatürlere konu olmuştur. 1946'daki ilk çok partili seçimlerin akabinde 1950 ve sonrasındaki seçimlerde (Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti dışında) ikiden fazla partinin yarışması popüler konulardan biri olmuştur.



(Ramiz Gökçe, Akbaba, 30 Ağustos 1933, Sf: 1)

**Görsel 21:** Akbaba Dergisi, 30 Ağustos 1933

Atatürk ve devrimlerinin anlatıldığı bu illüstrasyon çalışması 1922’de başlayan, hala devam eden bir zafer olarak nitelendiriliyor. Atatürk’ü güneş olarak resmeden Ramiz Gökçe, onun yolumuzu aydınlatan bir lider olduğunu vurguluyor.

Tekmelenen sarık ve fes, yıkılan türbeler, ayaklar altına alınan Kuran- Kerim, bazıları için düşman işgalinden kurtuluş olarak betimlenen bu illüstrasyon, toplumu ayrıştırıcı provokatif tavrı dikkat çekiyor.

#### 2.4.5. Milliyet Gazetesi



**Görsel 22:** Bedri Koraman Karikatürü, Milliyet Gazetesi, 13 Şubat 1986

1980-1993 yılları arasında Demirel, 1987'ye kadar sürecektir yasak süresince demokrasinin tekrar tesis edilmesi yolunda uğraş verdi. Askeri rejimin baskısı hafifledikçe Demirel siyasi arenada sesini yükseltmeye başladı. Demirel'in bu dönemde en çok eleştirdiği isim Turgut Özal oldu. Bir dönem birlikte yürüdükleri kendisine başbakanlık müsteşarlığı görevini verdiği Özal, 1980 askeri darbesinden sonra sağı temsil eden tek isim olması nedeniyle popülerleşti. Bir anlamda Demirel'in sağı temsil eden tek isim olma hayalini Turgut Özal gerçekleştirmiş oldu.



**Görsel 23:** Bedri Koraman İllüstrasyonu, Milliyet Gazetesi

Özal'ın darbe sonrası seçimlerde sahip olduğu avantajı yansıtan bir illüstrasyon. Özal'ın Avrupa Birliği macerasına dair çizimler de sıkça rastlanır cinstendir. Şüphesiz ki 80'lerin ikinci yarısında Özal ile liberalleşen Türkiye'de seçimlerin en büyük gündemlerinden biri AB ilişkileri olmuştur. 80'lerdeki karikatürler elbette Anap lideri Özal ile sınırlı değildi. Asıl fenomen o olsa da darbe sonrası kendini yenileyen siyasi yaşamın yeni aktörleri ve çatışmaları da gündeme geliyordu. Anap'ın kazandığı 1987 seçimleri ile tahtını kaybettiği 1991 seçimleri arasında merkez solda yaşanan ayrışmalar ve bu çatışmanın göbeğinde yer alan aktörlerden olan Erdal İnönü de karikatürlere bolca malzeme olmaktadır. O zamana değin görülmemiş bir nezakete sahip olan İnönü karikatürlerinin genelde ya sevgi dolu ya da en azından mağduriyet barındırdığı söylenebilir. Ayrıca 1991 seçimlerinde uzun süre sonra başbakanlığa dönen Süleyman Demirel ile Erdal İnönü'nün Shp'sinin koalisyonu da o dönem için büyük sükse yapan bir olaydır ve karikatür dünyasında bolca yer bulmuştur. Zira o döneme kadar karikatürlerin yıldızı olan Anap'ın ve bir manada Özal'ın da düşüşe geçişe başlamasının habercisidir bu seçimler.



**Görsel 24:** Bedri Koraman İllüstrasyonu, Milliyet Gazetesi

Koalisyonlar on yılı denilen ve son derece kaotik bir sürece ev sahipliği yapan 90'larda ise siyasi illüstrasyonların son derece yaygınlaştığını söylemek mümkün. Hemen her sene büyük hadiselerin yaşandığı bu on senenin en büyük özelliklerinden biri 1991, 1995, 1999 olarak sıralanabilecek 3 seçimde de son derece farklı partilerin öne çıkması, klasik partilerde lider değişimlerinin yaşanması ve her seçim arasında birçok kez hükümet kurulmasıdır. Seçmenlerin hayal dahi edemeyeceği koalisyon formüllerinin siyasi hayatta varlık gösterdiği bu yıllardaki en büyük çıkış yapan aktör ise İslami tandanslı bir hareket olan Refah Partisi'dir. 80 darbesi öncesindeki yıllarda Necmettin Erbakan'ın liderliğinde başbakanlığa erişen bu hareketin tekrar çıkış yapması 1995 seçimlerine denk gelmektedir.

#### 2.4.6. Karikatür Mizah Dergisi



Görsel 25: Karikatür Mizah Dergisi, 1919

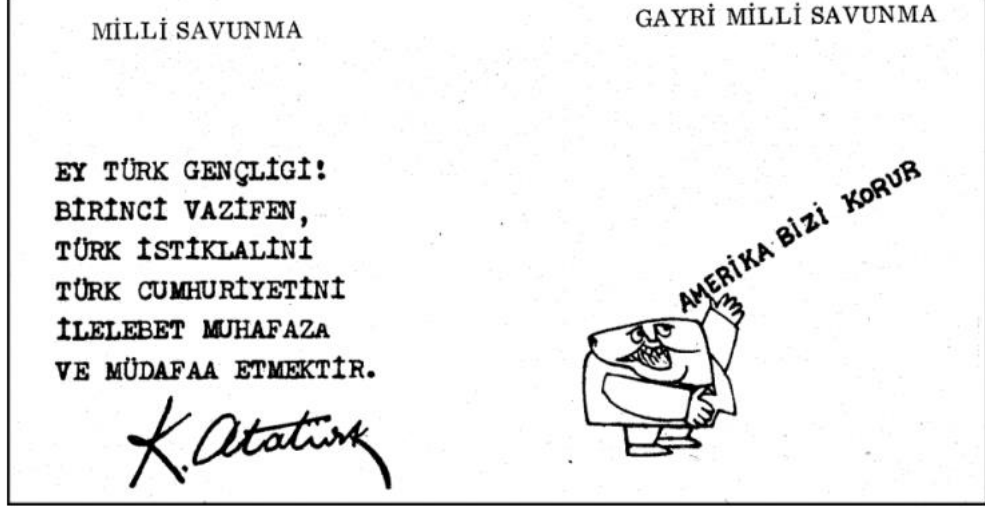
Milli Mücadele döneminin ve Mustafa Kemal'in ardından şüphesiz ülkenin en önemli politik figürü olan İsmet İnönü de illüstrasyonlara bolca konu olmuştur. Ülkenin restorasyon döneminde karşı karşıya kaldığı sorunların ve İnönü'nün "Milli Şef" imajının yansıtıldığı çizimler görmek mümkündür.



**Görsel 26:** Karikatür Mizah Dergisi, Ramiz Gökçe (1947)

Atatürk'ün gericiliği sembolize eden 4 başlı yeşil canavarı “İnkılâp” kılıcı ile öldürmesine dair yapılan illüstrasyon. “İnkılâp kılıcı”nı sapladığı canavarın sarıklı, saçsız, kızıl şapkalı ve çekik gözlü başları sırasıyla “İslamcı”, “faşist”, “komünist” ve “turancı/ırkçı” gericileri temsil ediyor. Mustafa Kemal Atatürk'ün, “İnkılâp düşmanları” ile mücadelesini resmeden bu çalışma sınırlı bir bakış açısıyla irtica

odaklı bir anlam çıkartmamızı sağlıyor. İslamcılara karşı “irticâ” vurgusuyla paylaşılsa da aslında gericiliğin her türüsüne karşı bir tepki içeriyor.



**Görsel 27:** Tonguç Yaşar, Tonguç Albümü “Sülüname”, E Yayınları, İstanbul 1969,  
4. Kaynak: Anonim

Karikatürde de görüldüğü üzere mizah basını Süleyman Demirel’in Amerika geçmişini ve Amerika’ya yakın duruşunu hiçbir zaman tasvip etmemiştir. Sadece Tonguç Yaşar değil, Bedri Koraman da Demirel’in Amerika ile kurduğu ilişkileri eleştirmiştir. Yukarıdaki karikatürde Milli Savunmanın Atatürk’ün izinden gittiğini, askerinin Atatürkçü değerlere bağlı olduğunu ama Süleyman Demirel’in Amerika’nın korunmasına muhtaç bir ülke yarattığının altı çizilmektedir. Demirel’in T.C. Devleti’nin desteği ile ABD’de yaptığı tahsil ve siyaset hayatına girmeden önce ABD ile kurduğu ticari ilişkiler siyasi yaşamı boyunca Amerika üzerinden eleştirilmesine neden olmuştur.

#### 2.4.7. Ulus Dergisi



Görsel 28: Ulus dergisi, 1960

1950'li yıllarda Türkiye'de iktidarı taşıyan Demokrat Parti ve Adnan Menderes, 27 Mayıs 1960'taki darbe ile devrilene kadar karikatürlerin başrolünde yer almaktadır. Bu dönemde çizilen illüstrasyonlarda Başbakan Adnan Menderes'in ciddi bir hicve tutulduğunu ve diktatör olma eğilimine sahip gösterildiğini görürüz. Belki de bir kısmı darbeye zemin hazırlama işlevi de gören karikatürlerin bir tanesi yukarıdaki gibidir. Pek tabii dönemin en büyük iki partisinin liderleri olan Adnan Menderes ve İsmet İnönü'nün rekabeti de bolca tasvir edilmiştir.

#### 2.4.8. Yabancı Bir Dergi "Le Rire"

Edward Said'in de belirttiği gibi Batı'nın yüzyıllar boyunca işlediği Doğu'yu ötekileştirme ve istediği biçimde yansıtma geleneği, karikatür dergileri eliyle sistematik biçimde sürdürülmüştür. Tabii bu acımasızca eleştirme ve sunma gayretini, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinin devlet çıkarlarına dönük algı operasyonlarının bir parçası olarak görmek gereklidir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin son yıllarında hız

kazanan Osmanlı'yı tamamen düşmanlaştırma politikası, Avrupa'da neredeyse tüm büyük devletlerin tercih ettiği bir uğraş haline gelmiştir. Böylece medeniyet yoksunu, şehvet düşkünü vahşi Doğu, işgal edileceği vakit tüm kamuoyunda haklı gerekçeleri oluşturulmuş olacaktı. Dolayısıyla Avrupa'da önemli bir dergi olan Le Rire'deki karikatürlerin, istenilen amaca ulaşmak için bir araç olarak kullanıldığı sonucuna varmak mümkündür. Bu sonucu desteklemek adına bazı örnekler:



**Görsel 29:** Garnier SC'nin reproduksiyonu, Sam Amca'nın Avrupa'ya kadeh kaldırması, Le Rire, 18 Ocak 1896 (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 09.09.2021)

II. Abdülhamid Dönemi ile ilgili ilk illüstrasyon, karikatürlü Amerikan dergisi olan Puck'un 01 Ocak 1896 tarihli sayısında Charles Jay Taylor imzasıyla yayınlanmış, Le Rire bu çalışmanın bir reproduksiyonunu Garnier SC imzasıyla okuyucusuna sunmuştur (Görsel 29). Le Rire'deki II. Abdülhamid konulu, renkli litografi tekniğindeki ilk tasvir, yuvarlak bir masa etrafında yeni yılı kutlayan Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Amerika ve Osmanlı Devleti liderlerini gösterir. Dergi bu konuyu, "Avrupa barış nedeniyle acı çekmektedir" şeklinde ironik bir göndermeyle tanımlamaktadır. II. Abdülhamid, iki yanında yer alan İngiliz ve Rus liderlere göre oldukça küçük boyutlarda, adeta bir çocuk gibi tasvir edilmiş ve kolu üzerinde "Turkey" yazılıdır. Ağzında sigarası ve elinde kadehi bulunan Sultan, diğer

liderler gibi geleneksel kıyafetlerle betimlenmiştir. Fesi üzerinde beyaz bir hilal vardır. Şüphesiz bu ayrıntı Sultan'ın bir İslam devleti lideri olmasını ifade etmektedir. Sultan II. Abdülhamid askeri üniforma ile resmedilmesine rağmen, kendisi ve Sam Amca'nın üzerinde veya yakınında silah olmaması dikkat çeken detaydır. İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya liderleri ise her an silahına davranacak biçimde görülmektedir. Tabir-i caizse Osmanlı hükümdarı dost görünen kurtlarla aynı sofradadır. Sam Amca'nın elinde tuttuğu, George Washington (1732-1799) imzalı notta ise "karmaşık ittifaklardan sakının" ibaresiyle, o dönem ülkeler arasındaki karmaşık ittifaklara bir göndermede bulunmaktadır. Bu ibare, bir yönüyle II. Abdülhamid'in içinde bulunduğu zor durumu özetlemektedir.



**Görsel 30:** Fernand Fau, Avrupa konseri arabası, Le Rire, 15 Şubat 1896, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 09.09.2021)

Le Rire'in "Le Boeuf Gras" adlı 15 Şubat 1896 tarihli sayısı, 19. ve 20. yüzyıl boyunca Avrupa'nın çeşitli kentlerinde gerçekleştirilen karnavala ayrılmıştır. Dergideki illüstrasyonda, karnavaldaki birbirinden farklı konseptteki arabalar ve insanlara yer

verilmiştir. Fernand Fau imzalı karikatürde ise “Avrupa Konseri Arabası” şeklinde tanımlanan, önemli devlet liderlerinin enstrümanlarıyla katıldığı hayali bir araba, siyah beyaz litografi tekniğinde tasvir edilmiştir (Görsel 30).

İki atın çektiği arabayı Amerika’yı temsilen Sam Amca sürmekte, arkada ise “Avrupa Armonisi” yazılı flamanın altında, İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Rusya gibi ülkelerin liderleri ile Papa XIII. Leo ve II. Abdülhamid yer almaktadır. Tüm liderler ülkelerinin geleneklerine göre giyinmiştir. Liderlerin çaldığı davul, trompet, flüt, keman ve darbuka ön plana çıkan enstrümanlardır. Karikatürde II. Abdülhamid darbuka çalmaktadır. Rus Çarı III. Aleksandr sol bacağını II. Abdülhamid’in başı üzerine uzatmış biçimde oldukça rahat gösterilmiştir. II. Abdülhamid ise iki büklüm vaziyette, sol eliyle tuttuğu darbukada sağ eliyle ritim tutar gibi ve halinden memnun biçimde resmedilmiştir. Arabayı süren Sam Amca adeta bir orkestra şefi gibi müzisyenlere komutlar vermektedir. Ayrıca Katolik ruhani lideri Papa, Amerikan, Alman ve Rus liderin dışındaki diğer liderler ufak tefek biçimde çocuk gibi sunulmuştur. Bu dört büyük gücü temsilen oluşturulan karikatürler, Avrupa, dolayısıyla dünya üzerindeki hakimiyetlerini yansıtacak şekilde resmedilmişlerdir. Çocuk gibi gösterilen liderler ve temsil ettikleri ülkeler ise dört büyük gücün güdümünde oldukları izlenimini yaratmaktadır.



**Görsel 31:** Jean Veber, II. Abdülhamid, Le Rire, 29 Mayıs 1897, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 09.09.2021)

Le Rire'in 27 Mayıs 1897 tarihli sayısının kapağında, Jean Veber imzalı, renkli litografi tekniğindeki Sultan II. Abdülhamid karikatürüne yer verilmiştir (Görsel 31). Üzerinde üniforması, başında fesi bulunan, sol eliyle bıyığı ile oynarken resmedilen Sultan'ın yanında, kulağına bir şeyler fısıldar biçimde "ölümü" temsilen tasvir edilmiş bir iskelet figürü görülmektedir. Sultanın ellerinde kanlar vardır ve arka fonda kan ile yazılmış Abdülhamid ismi, bir duvar yazısı olarak akar biçimde görülmektedir. Soyut ölüm imgesiyle birlikte tasvir edilen Sultan'ın bakışları ve surat ifadesi, kötü şeyler planlayan biri gibidir. Balkanlar'da süren kargaşa, Yunanlılar ile yaşanan anlaşmazlık

ve çatışmalar nedeniyle II. Abdülhamid, karikatürde gaddar bir kişi olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Bu karikatür, William ve Daniel Downey'in 1867 tarihli II. Abdülhamid'in şehzadelik yıllarına ait fotoğrafı veya Abdullah Biraderler'in 1869 tarihli fotoğrafından yararlanılarak çizilmiş olmalıdır. II. Abdülhamid'in genç görünen yüzü ve hala bıyıklı olarak gösterilmesi bu fikri kuvvetlendirmektedir. Çünkü Sultan, karikatürün yayınlandığı yıl 55 yaşındadır ve artık bıyıktan ziyade tasvirlerde uzun sakallı bir imaja sahiptir. Le Rire'in 05 Haziran 1897 tarihli sayısında, aynı sayfada yer alan siyah beyaz litografi teknikli iki karikatür, Osmanlı-Yunan Harbi sonucunda, 19 Mayıs 1897'de Yunan tarafının yenilgiyi kabul etmesine ve mütareke talebine atıfta bulunmaktadır (Görsel 32). Osmanlı Devleti, 4 Aralık 1897'de imzalanan antlaşma sayesinde birtakım imtiyazlar elde etmiş ve yaklaşık dört milyon Osmanlı altınını savaş tazminatı olarak kazanmıştır. Le Rire, Osmanlı'nın bu maddi ve manevi kazanımını bir kadın üzerinden sembolleştirmektedir. Üstteki karikatürde kadının uzandığı yerde "Teselya" yazmaktadır. Kadının bakışları, burnu oldukça büyük biçimde tasvir edilen II. Abdülhamid'e yönelmiştir. II. Abdülhamid ise bir ayı ile karşılıklı diyalog halindedir. II. Abdülhamid ve ayı arasında geçen diyalog şu şekildedir:



**Görsel 32:** Anonim, II. Abdülhamid’in ödülü, Le Rire, 05 Haziran 1897, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 10.09.2021)

**Ayı:** “Sevgili ve muzaffer Büyük Türk, iyi niyetin için tüm iltifatlarımı kabul et.

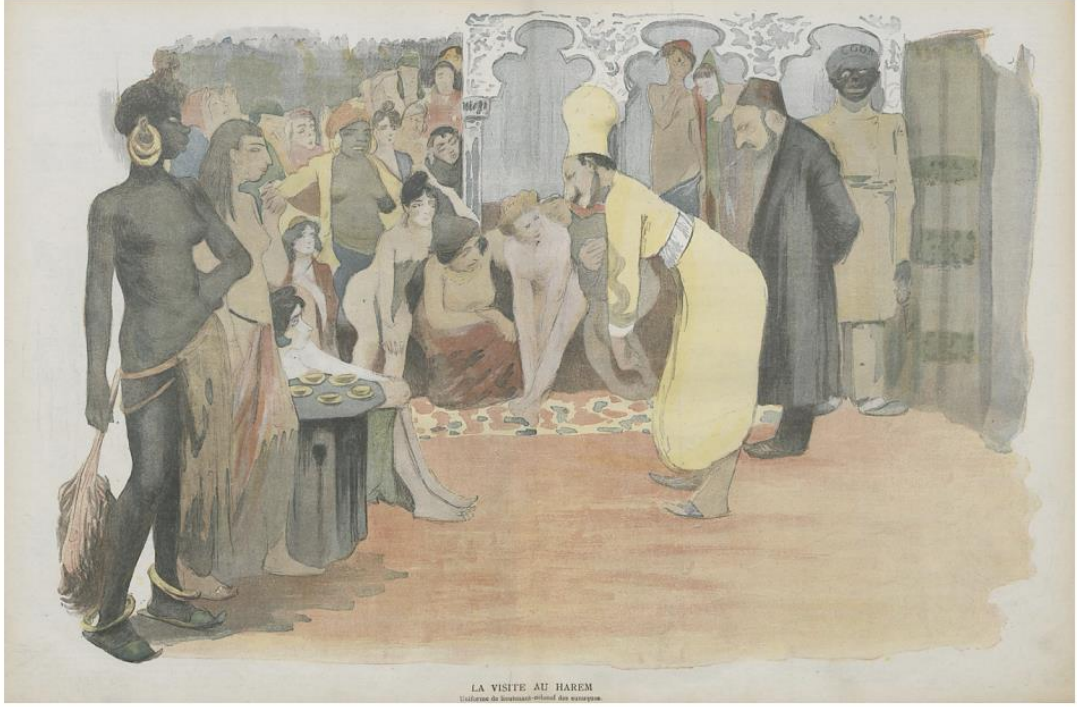
**II. Abdülhamid:** Peki, sevgili Koca Ayıcığım, zaferimin karşılığı olarak istediğim şeyi almamı onaylıyor musun? (Ayının II. Abdülhamid’in burnunu yalaması bir onay işaretidir) Binlerce kez teşekkürler. Onayınız beni derinden etkiliyor.”

Sayfanın alt bölümündeki karikatürde ise II. Abdülhamid, “Teselya” yazılı kadını “Harem” yazılı bölüme doğru götürürken görülmektedir. Sultan’ın arkasından gelen Alman İmparatoru II. Wilhelm ise bu ödülü kendi için ister gibi, II. Abdülhamid’e kadını yere bırakmasını işaret etmektedir. Resmin alt yazısında “Ancak Büyük Ayı’nın onayı Wilhelm’i de etkiler” yazmaktadır (Görsel 32). Osmanlı-Yunan Harbi’nde Almanya dışındaki tüm Avrupa devletleri Yunanistan’ı desteklemiş, Almanya ise Osmanlı’ya yakın bir tutum sergilemiştir. Dergi bu iki müttefikin ödül konusundaki anlaşmazlığını işlemiştir. Rusya’nın temsil edilmesinde ayı sıklıkla kullanılan bir semboldür. Dolayısıyla İtalya ve Fransa’nın, Yunanistan’ın savaşı kaybetmesinden ötürü Almanya ve Rusya’yı suçladığı anlaşılmaktadır.

Le Rire'in 26 Kasım 1898 tarihli sayısındaki tüm karikatürler, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Avrupa üzerinden Kudüs'e gerçekleştirdiği geziyi konu edinmiştir. İmparator II. Wilhelm Kudüs'e gitmeden önce İstanbul'a uğramıştır. Dergideki karikatürlerde, 18-22 Ekim 1898 tarihinde yapılan gezi ve II. Wilhelm ile yakın ilişkisi olan II. Abdülhamid sıklıkla yer almıştır. Siyah beyaz litografi tekniğindeki ilk karikatürde, II. Wilhelm'in Ayasofya ziyareti tasvir edilmiştir. Bir seki üzerinde oturan II. Wilhelm'in çizmeleri II. Abdülhamid tarafından çıkarılmaktadır. Karikatürde konu II. Wilhelm'in ağzından alaycı bir dille ele alınmıştır. II. Wilhelm, İstanbul'da çokça cami olduğunu ve II. Abdülhamid'in kendisine buraları ziyaret etmesi konusunda ısrar ettiğini aktarmaktadır. II. Wilhelm cami ziyaretlerinde botlarını çıkarıp, yalın ayak yürümek zorunda kalınmasını çok sıkıcı bulmuştur. Ev sahibi olan II. Abdülhamid'in kendisine bu konuda nazikçe yardımcı olduğunu ve Ayasofya'yı botaş gezdiğini yalın ayak bir din olduğunu söylemektedir (Görsel 33).



**Görsel 33:** Anonim, II. Wilhelm Ayasofya'da, Le Rire, 26 Kasım 1898, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 10.04.2022)

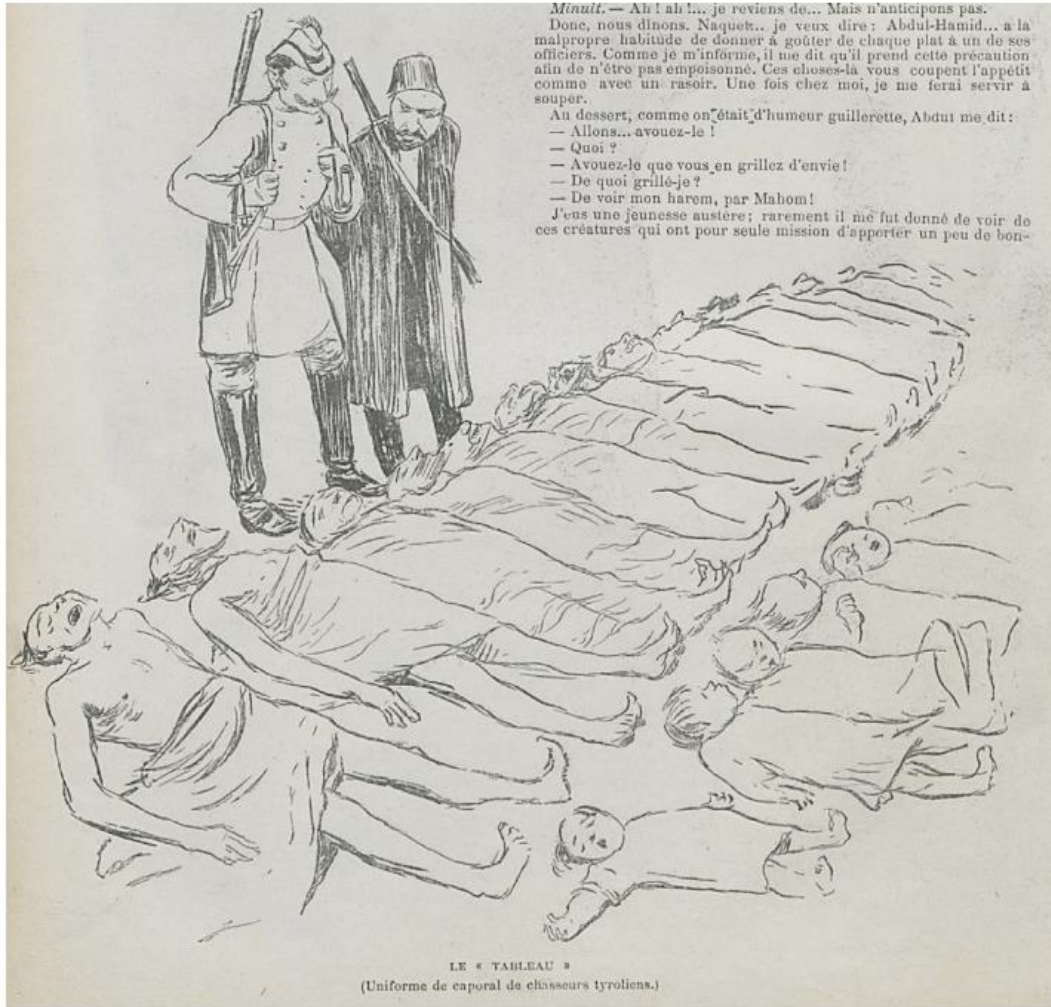


**Görsel 34:** Anonim, II. Wilhelm haremde, Le Rire, 26 Kasım 1898, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 10.09.2021)

Le Rire'in aynı sayıdaki renkli litografi tekniğindeki ikinci karikatürü, II. Wilhelm'in Sultan ile birlikte haremi ziyaret ettiği çalışmadır (Görsel 34). II. Wilhelm, üzerinde harem ağalarına has bir kıyafet ile haremdeki yarı çıplak görünen kadınları selamlarken resmedilmiştir. Sahnede çeşitli milletlerden kadınlar İmparatoru karşılar biçimdedir. İmparatorun hemen arkasında II. Abdülhamid görülmektedir. Sağda, İmparator ile benzer bir kıyafet giymiş siyahi kişinin şapkasında "Cook" yazmaktadır. Cook şirketinin II. Wilhelm'in gezisini organize ettiği bilinmektedir. Ek olarak dergide II. Wilhelm'in ağzından harem hakkında bilgiler verilmektedir. Verilen bilgiye göre sarayda tatlı yedikleri bir sırada II. Abdülhamid, II. Wilhelm'in haremi görmeyi çok istediğini ve kendisinin bunu bildiğini söylemiştir. II. Wilhelm, daha sonra hadım üniforması giydiğini ve böylece haremdeki kadınları şaşırtmayı planladığını belirtmiştir. Hareme girdiğinde kadınların yeni birini gördükleri için memnun olduğunu aktaran II. Wilhelm, haremde yaklaşık üç yüz kadın olduğunu ve kadınları çok güzel bulduğunu ama aralarında çirkinlerin de olduğunu ifade etmektedir. Bu kadınların tüm gün hiçbir şey yapmadıkları için kolay kilo aldığına değinen İmparator,

Flora, Julia, Sonia, Camélia, Leila, Mésange, Fauvette ve Violette gibi aklında kalan kadın isimlerini saymaktadır. Tek eşli olmasına rağmen, büyük liderlerin gizli saklı çok eşli olduğuna değinen II. Wilhelm, gecenin sonunda kadınlarla şampanya içtiğini ve onların kendisine oryantal şov sunduğunu söylemektedir. Fakat Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul ziyareti sırasında hareme girmesinin söz konusu olmadığı, buna karşın eşinin haremi ziyaret ettiği bilinmektedir<sup>74</sup>. Bu durum, Osmanlı'yı küçük düşürmek için Avrupa'da uydurulan dedikoduların devam ettiğini gösteren bir örnektir.

Le Rire'in 26 Kasım 1898 tarihli sayısındaki siyah beyaz litografi tekniğindeki üçüncü karikatürde, II. Wilhelm ve II. Abdülhamid sıralanmış cesetlere bakarken resmedilmiştir. Üniformalı ve silahlarını kuşanmış biçimde görülen iki lider, sözde vurulmuş Ermenilerin başında ayakta dikilmektedir. Le Rire'de yer alan haberde, konu mizansen yapılır biçimde II. Wilhelm tarafından aktarılmaktadır. II. Abdülhamid, Wilhelm'in av sporuna meraklı olduğunu bildiği için kendisine bir sürpriz yapmış ve onu ava götüreceğini belirtmiştir. Wilhelm ne avlayacaklarını sorduğunda Sultan, ona Ermenileri avlayacaklarını söylemiştir. Daha sonra ikili yaklaşık yüz Ermeni'yi kurşuna dizmiştir. II. Wilhelm oldukça keyif aldığı bu spor sırasında yaşlı, kadın, çocuk demeden Ermenileri zevkle öldürdüğünü belirtmektedir (Görsel 35).



**Görsel 35:** Anonim, Avcılar, Le Rire, 26 Kasım 1898, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 10.04.2022)

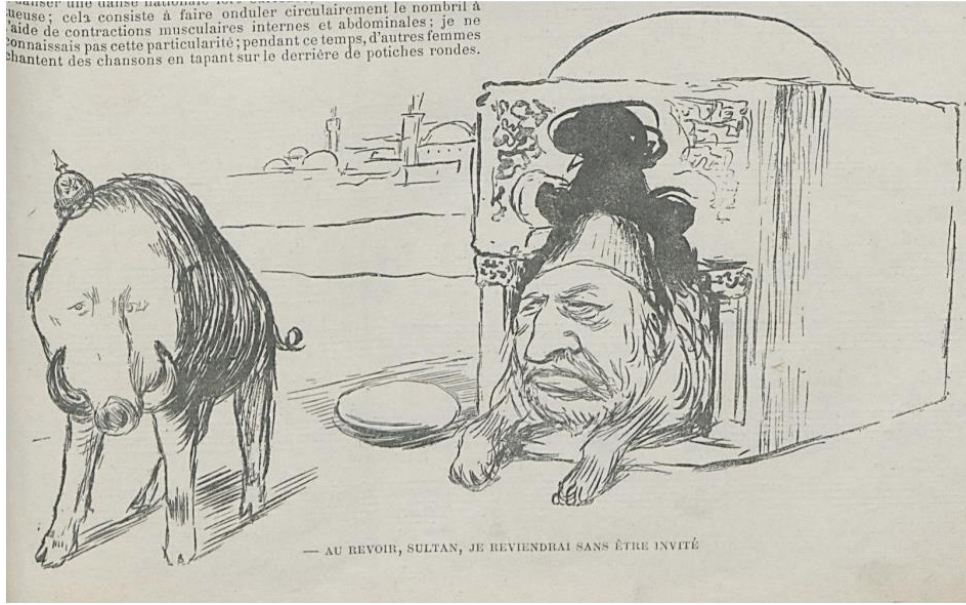
Le Rire'in 26 Kasım 1898 tarihli sayısındaki siyah beyaz litografi tekniğindeki dördüncü karikatürde, II. Abdülhamid ve II. Wilhelm domuz yavrusuyla ilgilenirken tasvir edilmiştir (Görsel 36). II. Abdülhamid sade bir kıyafet ve fesi ile II. Wilhelm askeri üniforması ve miğferiyle görülmektedir. Karikatürün alt yazısında "Sultan O'na küçük bir liman sunar" yazılıdır. Haberde, II. Wilhelm cami gezilerinden sonra Sultan'ın kendisine hediyeler verdiğini belirtmektedir. Wilhelm'in aktardığına göre, bunlar piyasa değeri neredeyse sıfır, ama tarihsel değeri rakipsiz olan nesnelere.



**Görsel 36:** Anonim, Sultan O'na küçük bir liman sunar, Le Rire, 26 Kasım 1898,  
(Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 11.09.2021)

Hediyelerin arasında Peygamber'in sakalından bir tel, Mekke'nin büyük camisinden bir taş, Hz. Muhammed'in atından bir kemik, bir çift terlik, bir çift fes, II. Abdülhamid'in amcasından kendisine geçen, kullanılmayan eski bir nargile, hamam takımı ve ulusal muhafız kılıcı vardır. Ayrıca İmparator Hayfa'ya geçmeden önce Sultan II. Abdülhamid'in kendisine bir liman hediye ettiğini belirtmektedir. Liman olarak belirtilen yerin, İmparator'un ilk gelişi için 1884'te Hereke'de yapılan köşk olma ihtimali vardır. Günümüze ulaşan eser, Kaiser Wilhelm Köşkü olarak anılmaktadır.

Le Rire'in 26 Kasım 1898 tarihli sayısındaki siyah beyaz litografi tekniğindeki karikatürde, II. Abdülhamid ve II. Wilhelm aşağılayıcı bir şekilde hayvan biçiminde tasvir edilmiştir (Görsel 37).



**Görsel 37:** Anonim, II. Abdülhamid ve II. Wilhelm, Le Rire, 26 Kasım 1898, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 11.09.2021)

II. Wilhelm başında miğferi ile bir yaban domuzu, II. Abdülhamid ise başında fesi ile kulübesinde oturan bir köpek olarak canlandırılmıştır. II. Wilhelm'in yaban domuzu olarak tasvir edilmesi, evcilleştirilmemiş bir hayvan gibi Avrupa için oluşturabileceği tehdit açısından değerlendirildiğinin göstergesidir. II. Abdülhamid'in köpek olarak tasvir edilmesi ise Avrupa tarafından hizaya getirilmiş Sultan'ın, II. Wilhelm'e sadakat göstermesi olarak yorumlanabilir. II. Abdülhamid'in içinde bulunduğu köpek kulübesi ise İslam mimarisini çağrıştıran biçimde resmedilmiştir.

Karikatürün altında, II. Wilhelm tarafından Sultan'a yöneltilen "Hoşça kal Sultan, davet edilmeksizin tekrar geleceğim" yazısı bulunmaktadır. Karikatürde iki devletin yakınlaşmasının Fransa, oluşturduğu tehdit gözler önüne serilmektedir. Dolayısıyla Avrupa açısından oluşturduğu tehdit gözler önüne serilmektedir.

Le Rire'in 26 Kasım 1898 tarihli sayısındaki renkli litografi tekniğindeki karikatürde, II. Wilhelm ve II. Abdülhamid birlikte görülmektedir. Karikatür, aynı sayıdaki başka bir karikatürle bağlantılıdır. Karikatürde Ermeniler öldürüldükten sonra, bu karikatürde ise öldürülürken resmedilmiştir. Sıklıkla Ermeni politikasının savunucularından olan o dönemki Fransız medyası, iki ülke arasındaki yakınlaşmanın,

Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler için kötü sonuçlar doğurabileceği endişesini taşımaktadır. 19. yüzyılın son çeyreğinde birçok Ermeni komite kıtlık, kuraklık gibi sebeplerden yabancı gazete, dernek, hükümet ve zengin hayırseverlere ulaşarak yaşanan sıkıntılar konusunda yardım talep etmiştir. Le Monde gibi gazeteler Fransız halkına çağrıda bulunarak Ermenilerin Fransızların dostu olduğunu ve zor günlerinde yanlarında olunması gerektiğini belirten ilanlar yayınlamıştır.

Ermenilerin yaşadığı iddia edilen bu sorunlar, tasvir ile daha sarsıcı biçimde okuyucuya yansıtılmak istenmiştir. Çünkü iki lider, kadın, çocuk ve yaşlı demeden insanlara ateş eder biçimde karikatürize edilmiştir. Tasvirin arka planındaki sahilde kaçışan insanlar bulunmaktadır. Resmin altında “Ermeni Avı” tanımı yapılmıştır (Görsel 38). II. Abdülhamid ve II. Wilhelm ateş ederken, masum Ermeni vatandaşlarının ise korku ve endişe içinde tasvir edilmesi, izleyiciyi derinden etkilemeyi hedeflemektedir. Yaşlı adamın resmediliş biçimi, akıllara Edward Munch’un “Çılgılık” (1893) tablosunu getirmektedir.



**Görsel 38:** Anonim, Ermeni Avı, Le Rire, 26 Kasım 1898, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 11.09.2021)



**Görsel 39:** Charles Lucien Léandre, Jön Türkler Devrimci Komitesi Onursal Başkanı II. Abdülhamid, Le Rire, 17 Ekim 1908, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 12.09.2021)

Le Rire'in 17 Ekim 1908 tarihli sayısının kapağında, C. Léandre imzalı renkli litografi tekniğindeki karikatürde, bir faytonda görülen II. Abdülhamid yer almaktadır (Görsel 39). Sultan'ın hemen arkasında ise Almanya, Fransa, Avusturya ve Rusya'yı temsilen bazı karakterler vardır.

Arka kısımda, sadece miğferinin ucu görülen Alman figürünün II. Wilhelm'i sembolize ettiği düşünülebilir. Elinde bir meşale taşıyan kişi Avusturya'yı temsil eden Franz Joseph olmalıdır. Fransa'yı temsilen resmedilen, Fransa'nın kişileştirilmiş hali

olan Marianne ise zeytin dalı taşımaktadır. En arkada ise Çar II. Nicolai'yı temsilen kalpaklı bir Rus yer almaktadır.

İllüstrasyonda II. Abdülhamid oldukça yaşlı, bitkin ve korkutucu bir biçimde karikatürize edilmiştir. Sultan'ın belindeki kuşakta kama ve altı patlar gibi silahlar bulunmaktadır. Cepheden resmedilen Sultan, iki elini yana açmış biçimde, “ne yapabilirim” der gibidir. Resmin altında, “Sultan Abdülhamid, Jön Türk Devrim Komitesi Onursal Başkanı” yazmaktadır. 23 Temmuz 1908 yılında, II. Abdülhamid iktidarı Jön Türklerin baskısı sonucunda II. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalmış ve yetkilerinin çoğunu meclise devretmiştir. Dolayısıyla bu karikatür ile hem Sultan'ın saltanat yılları, hem de büyük devletlerle olan ilişkisi sonucu tahttan el çekışı anlatılmak istenmiş olmalıdır.



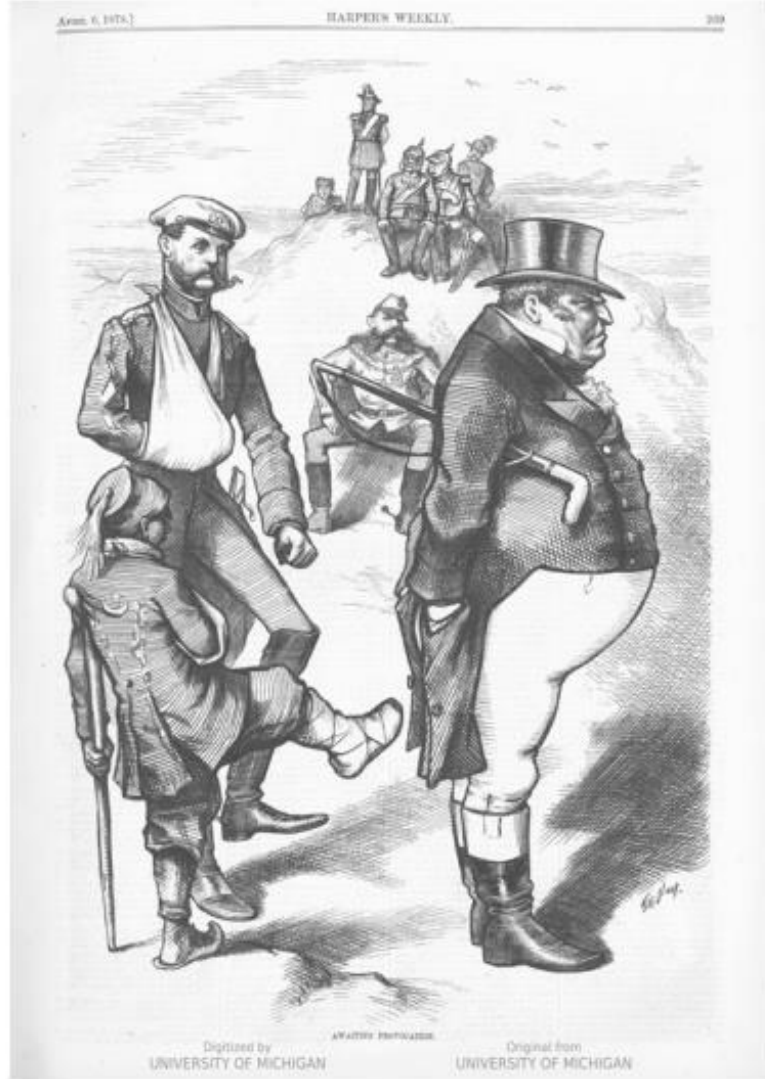
**Görsel 40:** Charles Lucien Léandre, V. Mehmed'in Tahta Çıkışı, Le Rire, 15 Mayıs 1909, (Bk. Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 15.05.1909)

Le Rire'in 17 Ekim 1908 tarihli sayısının kapağında yer alan, yine C. Léandre imzalı renkli litografi tekniğindeki karikatürde, V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkışı okuyucuya sunulmuştur (Görsel 40). Bir kaide üzerine yerleştirilen, uçları yukarı dönük olan hilal, bir taht görünümü vermektedir. Hilalin kavisi içine V. Mehmed oturur şekilde resmedilmiş, başı üzerine beş kollu sarı bir yıldız yerleştirilmiştir. II. Abdülhamid ise kardeşi V. Mehmed'in ağırlığı altında eziliyor gibidir ve sırtüstü yattığı kaidede kan izleri vardır. II. Abdülhamid'in yerine geçen V. Mehmed, elinde kılıcıyla ve tüm ağırlığıyla cepheden betimlenmiştir. İki kardeşin, diğer bir deyişle peş peşe gelen iki padişahın, güçsüz, hatta zavallı olarak karikatürize edildiği söylenebilir. Karikatürün hemen altında, "Mehmed veya Büyük-Türk'ün yeni lideri" yazmaktadır. Karikatürün sağ üst tarafında ise "Mehmed, kardeşi Murad'ın yerine geçen kardeşi Abdülhamid'in yerine geçiyor." yazısı okunmaktadır. Ayrıca karikatürün sağ üst kısmında "Sırayla, kıskançlık yok; Mehmed avantajı alır: Aslında padişahlar ve çiviler, her zaman çivi çiviye söker" yazmaktadır. 31 Mart 1909 olaylarından sonra meclisin aldığı karar neticesinde, 27 Nisan 1909'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi kararlaştırılmış ve yerine kardeşi V. Mehmed seçilmiştir. Karikatür, bu kardeşler arası yetki devrini bambaşka bir boyutta vermiş ve sanki II. Abdülhamid öldürülerek V. Mehmed başa geçmiş gibi göstermiştir. II. Abdülhamid, tahttan indirildikten sonra İstanbul'da kalmak istese de yeni yönetim onu Selanik'e göndermiş ve Sultan orada, Alatini Köşkü'nde göz hapsinde tutulmuştur. Balkan savaşları öncesinde buradan Beylerbeyi Sarayı'na nakledilmiş, 10 Şubat 1918'de Beylerbeyi Sarayı'nda vefat etmiş ve V. Mehmed'in iradesiyle Divanyolu'ndaki II. Mahmud Türbesi'ne defnedilmiştir. Karikatür, kardeşler arasındaki taht kavgalarını ve bir dönem kullanılan "kardeş katli" ve "kafes usulü" gibi uygulamaları, çarpıtarak okuyucuya sarsıcı biçimde vermek istemiş olabilir.

Yabancı yayın kaynağı Le Rire den örneklere yer verdiğimiz on beş karikatürden on ikisinde II. Abdülhamid ön planda resmedilirken, diğer altı karikatürde topluluk içerisinde gösterilmiştir. Karikatürlerde II. Abdülhamid'in fiziksel özelliklerinde çeşitli abartılar söz konusudur. En çok dikkat çeken abartı Sultan'ın boyu, burnu, bıyığı ya da sakalıyla ilgilidir. II. Abdülhamid, bazı karikatürlerde küçük bir çocuk kadar kısa boylu, uzun burunlu olarak resmedilmiştir. 1896 yılından itibaren Le

Rire’de yayınlanan II. Abdülhamid karikatürlerinin beşinde, Sultan bıyıklı ve genç bir şekilde karikatürize edilmiştir.

Diğer yabancı dergilerden derlediğimiz birkaç örneğe daha yer vermek gerekirse:



**Görsel 41:** Harper’s Weekly News, 6 Nisan 1878

#### 2.4.9. Harper’s Weekly News

Nisan 1878 tarihli sayısında II. Abdülhamid, aciz görümlü bir çocuk gibi karikatürize edilmiştir. 93 Harbi nedeniyle zor günler geçiren II. Abdülhamid, bir elinde bastonu, kolu ve bacağı sargılı biçimdedir (Görsel 41).



Görsel 42: Le Petit Journal, 09 Mayıs 1897

#### 2.4.10. Le Petit Journal

9 Mayıs 1897 tarihli sayısındaki Osmanlı-Yunan Harbi karikatüründe, Yunan Kralı I. Yorgi ile II. Abdülhamid, kılıçlarını çekmiş ve birbirinin boğazına sarılmıştır. Karikatürde, I. Yorgi ve II. Abdülhamid iki yaramaz çocuk gibi okuyucuya sunulmuştur. (Görsel 42).



Görsel 43: Puck, 26 Mayıs 1909

#### 2.4.11. Puck

26 Mayıs 1909 tarihli sayısında yine ufak bir çocuk gibi görünen II. Abdülhamid, o dönem gündemde olan James Hazen Hyde ve Cipriano Castro ile ele ele biçimde, karikatürize edilmiş bir dünya üzerinde resmedilmiştir (Görsel 43). Ortadaki James Hazen Hyde (1876-1959), adı yolsuzluklarla anılan Amerikalı bir milyarderdir. Hyde'ın elinden tuttuğu diğer kişi ise 1899-1908 arasında Venezuela'nın lideri olan Cipriano Castro'dur (1858-1924). Üç kişi de aynı anda dünyadan uzay boşluğuna adım atar biçimdedir. Dergi, yakın dönemde iktidarı bırakmak zorunda kalan iki lideri ve Fransa'ya sürgüne yollanan Hyde'ı bir arada göstererek kaybettikleri eski güçlerine gönderme yapmaktadır. Görüldüğü üzere II. Abdülhamid'in karikatürlerde aciz bir çocuk gibi sunulması Avrupa ve Amerika'da yaygın bir temadır.



**Görsel 44:** Harper's Weekly News, 8 Aralık 1877

Özellikle Sultan'ın hindi olarak resmedildiği sayısız karikatür bulunmaktadır. Harper's Weekly News'in 8 Aralık 1877 tarihli sayısında, II. Abdülhamid kaçan bir hindi olarak gösterilmiştir (Görsel 44). 93 Harbi'ne atıfta bulunan çalışmada, bir yemek masasında oturan yabancı devlet liderleri, hindi şeklindeki II. Abdülhamid'i kovalamaktadır. Karikatür, Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor durum ve masadaki müttefiklerin imparatorluğu nasıl paylaşacaklarına dair mesajlar içermektedir.

Puck'ın 28 Nisan 1909 tarihli sayısında ise, Sultan bir bukalemun şeklinde tasvir edilmiştir (Görsel 45). Uzun süreli iktidarı boyunca II. Abdülhamid'in çok sayıda reform yaptığı bilinmektedir. Fakat gazete, Sultan'ın özgürlük ve adalet alanında gerçekleştirdiği reformların Avrupa'yı kopyalamaya çalışmaktan ibaret olduğunu, bu taklide dayalı kamuflajın onu daha fazla koruyamayacağını ima etmektedir.



**Görsel 45:** Puch, 28 Nisan 1909

Sultanı, özellikle Ermenilere acımasızca davranan bir canı gibi, hatta onları bizzat kendi elleriyle öldürür biçimde sunulmaktadır. Puch'ın 18 Ocak 1896 tarihli sayısında yer alan karikatürde bir sütunun önünde elindeki kılıcıyla görülen Sultan, Ermenilere karşı acımasızca planlar yapıyormuş gibi tasvir edilmiştir (Görsel 46).



**Görsel 46:** Punch, 18 Ocak 1896

#### **2.4.12. Le Grelot**

28 Şubat 1897 sayısında yer alan karikatürde, planlarını devreye sokan II. Abdülhamid Yunanlılara ve Ermenilere acımasızca davranan bir lider konumundadır (Görsel 47).



**Görsel 47:** Le Grelot, 28 Şubat 1897

Çevresine aldırış etmeyen II. Abdülhamid, üzerine çıktığı Ermeni ve Yunan figürlerinin kafalarını yere doğru bastırmaktadır.

#### 2.4.13. L'Assiette Au Beurre

28 Şubat 1897 31 Ekim 1903 tarihli sayısında ise, seyirciye karşı tebessüm eder bir halde göz kırpan Sultan'ın, otuz yıllık iktidarında birçok cinayete imza attığına dair bir not düşülmüştür (Görsel 48).



Görsel 48: L'Assiette au Beurre, 31 Ekim 1903

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### 3. GÜNÜMÜZ DERGİ VE GAZETELERİNDEKİ POLİTİK İLLÜSTRASYONLAR

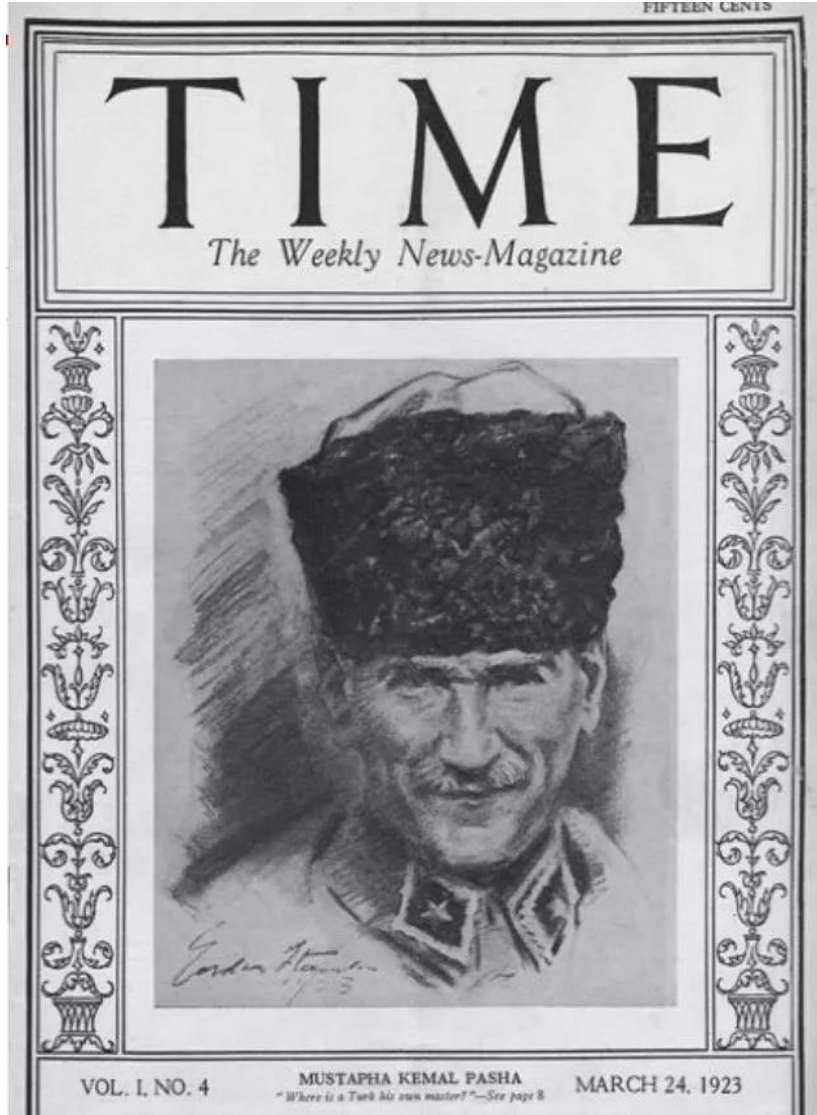
Çalışmamızda hayatın birçok alanında iç içe olduğumuz sanatın işlevselliğinden yola çıkarak Türk illüstrasyon tarihinde sanatın saldırı işlevini dönemsel olarak örneklerle vermeye çalıştık. II. Meşrutiyet döneminden örneklerle ilerlediğimiz çalışmamızı günümüz dergi ve gazetelerinde yer alan politik-siyasi illüstrasyonlarla karşılaştırmaya çalışacağız.

#### 3.1. GÜNÜMÜZ YABANCI BASININDAN ÖRNEKLER

##### 3.1.1. Time Dergisi Hakkında

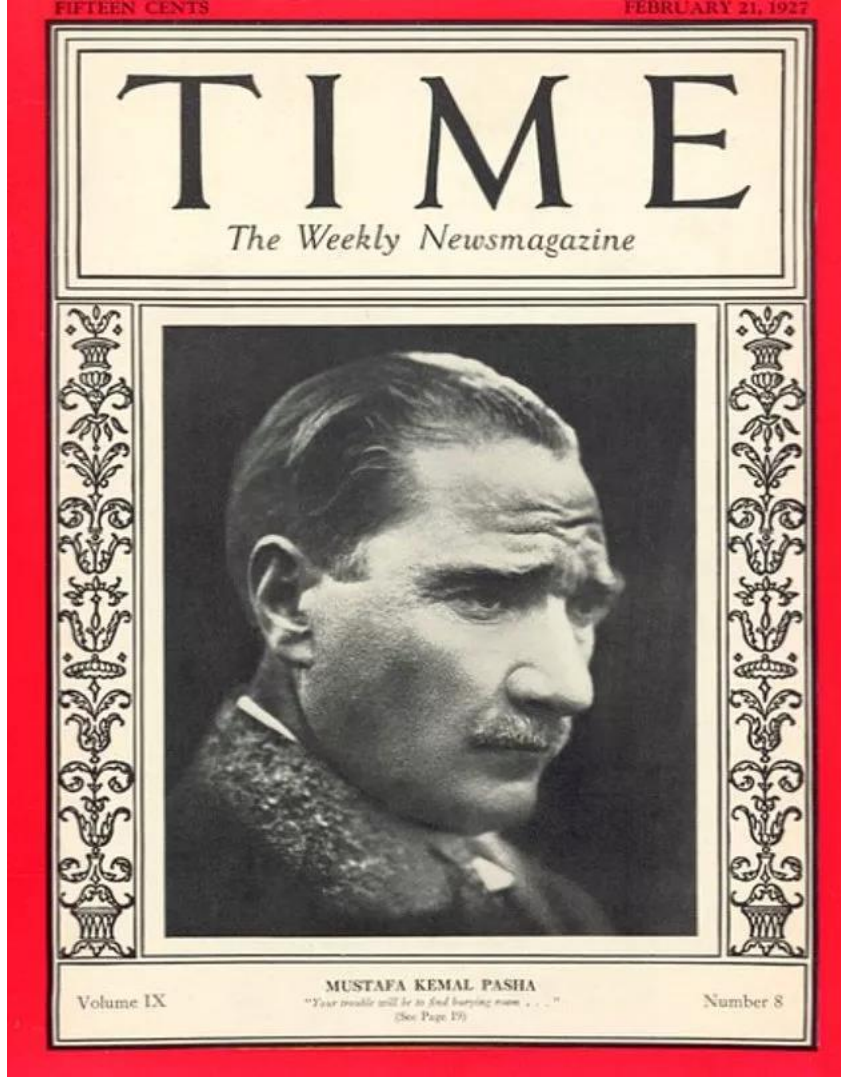
Time, haftalık bir haber dergisidir. Dünyanın en saygın haber ve politika dergilerinden birisidir. Time dergisinin ilk sayısı (1923, Joseph G. Cannon ile birlikte). Amerika merkezli derginin Avrupa sürümü Time Europe, eski adıyla Time Atlantic, Londra'da basılmaktadır. Time Europe, Orta Doğu, Afrika ve Latin Amerika'yı da kapsamaktadır. Ayrıca Asya sürümü, Kanada sürümü, Okyanusya sürümü de bulunur. Yale Üniversitesi'nde dost olan Hadden ve Luce daha askerdeyken dergiyi planlamaya başlasa da, Hadden'in 1929 yılında henüz 31 yaşındayken kalp krizinden ölmesi üzerine Henry Luce, yoluna yalnız devam etti. Time, 1923 yılında Briton Hadden ve Henry Luce tarafından ABD'nin ilk haftalık haber dergisi olarak kurulmuştur. İngilizce olarak yayımlanan derginin günümüzde haftalık tirajı 4 milyonun üzerindedir. Görevdeki editörü Richard Stengel'dir.

### 3.1.2. Görsel/ Resim/ İllüstrasyon



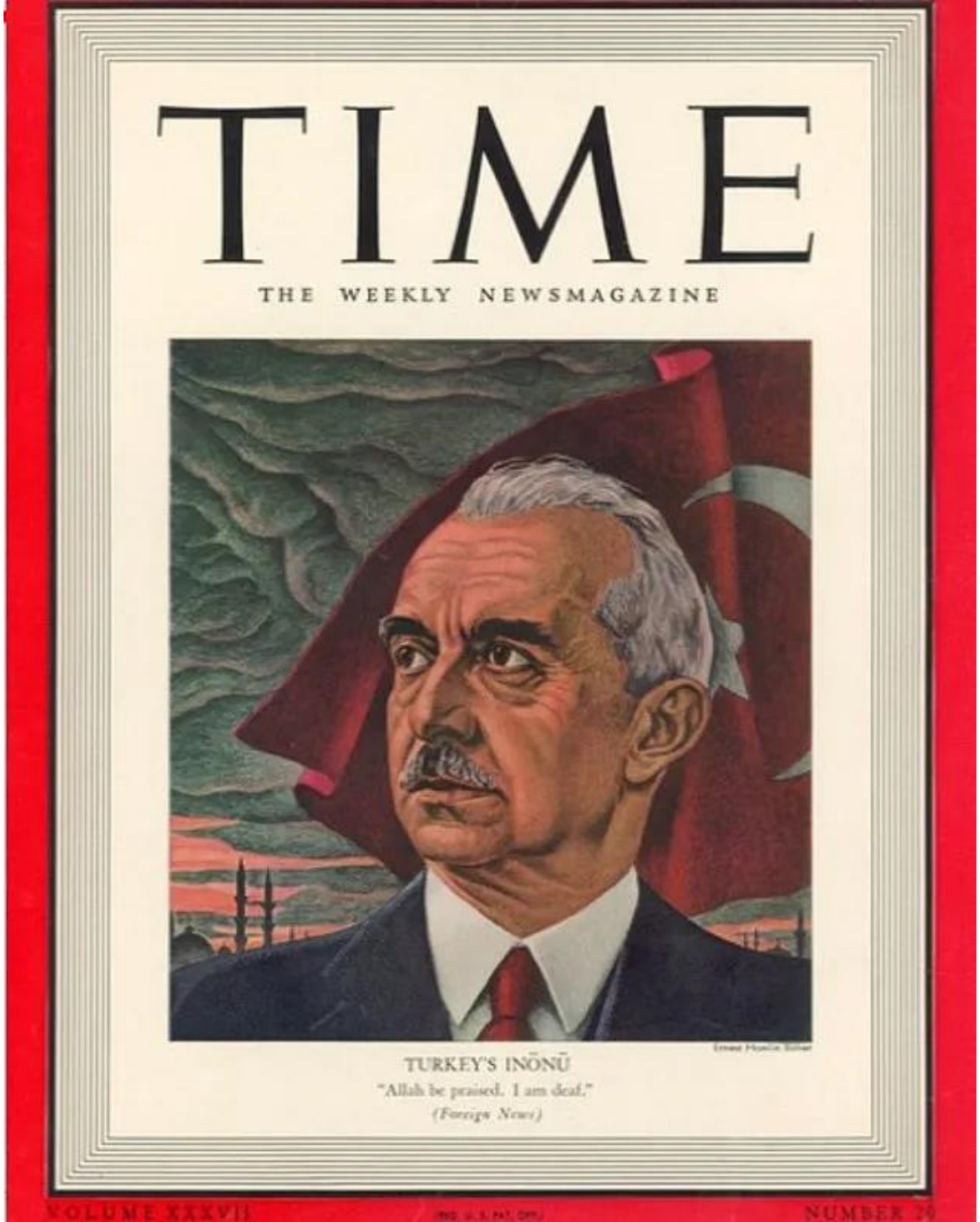
**Görsel 49:** Time, Mart 192

Atatürk iki defa Time'ın kapağında kendine yer buldu. İlki 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile tüm dünyada ses getirmesiyle oldu. Time dergisi onu şöyle tanıtmıştı: "Mustafa Kemal Paşa; 'Türk nerede kendisinin efendisidir?' deyimine, her zamanki 'cehennemde' yanıtının yerine, 'Türkiye'de yanıtını vererek bu sözün aksini ispat etti. O hiç şüphesiz modern tarihin en büyük isimlerinden biridir. Ve şimdi Türkiye'nin kazandıklarına sahip çıkmaya azimli olarak Batı'nın gizli güçlerine karşı duruyor" (Görsel 49).



**Görsel 50:** Time, Şubat 1927

Atatürk ikinci defa Time kapağına, genç ve dinamik Türkiye Cumhuriyeti henüz 4'üncü yılında %8,5'lara varan muhteşem bir büyüme yakaladığında çıktı. Balkanlar ve Ortadoğu'da büyük bir güç olarak ortaya çıkan Türkiye, Atatürk ilke ve inkılapları ile yeniden dünya kamuoyunun gündemine oturacaktı. Avrupa'da yavaş yavaş totaliter rejimlerin türemeye başladığı bir ortamda Türkiye'nin demokrat ve cumhuriyetçi adımlar atması, tüm dünyayı şaşırtıyordu. Bütün bu gelişmeler Atatük'ü, 4 yıl aradan sonra yeniden Time'ın kapağına taşıyordu (Görsel 50).



**Görsel 51:** Time, Mayıs 1941

Kurtuluş Savaşı'nın 22. yıldönümünde Time kapak seçimini yine bir Türk'ten yana kullandı; İsmet İnönü. Nazi ordularının Fransa'yı ve Balkanlar'ı ilhak edip namlularını Rusya ve Türkiye'ye doğrulttukları bir ortamda Time'ın kapağını süsleyen İsmet İnönü, aslında Alman ordularının yeni hedefi olarak lânse edilmişti. Haksız da

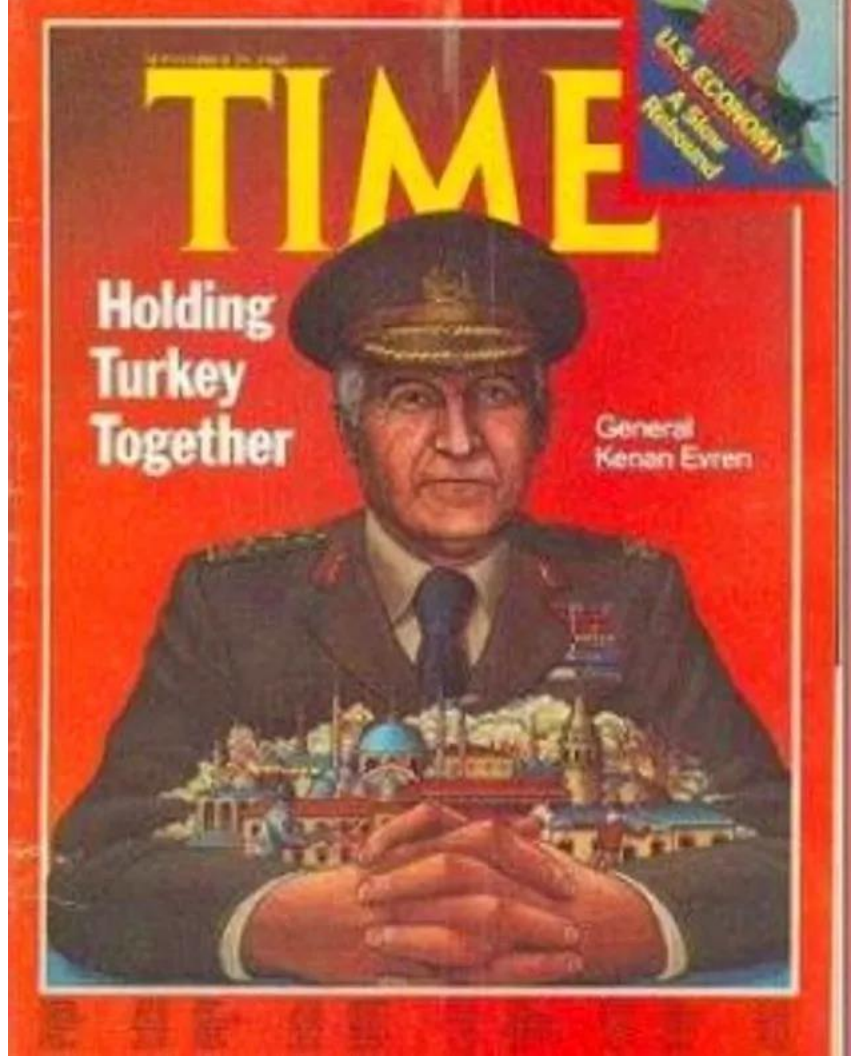
sayılmazlardı; zira tüm Türkiye'de seferberlik ilan edilmiş, Alman işgaline karşı hazırlıklar başlamıştı. Ancak bir ay sonra 3 milyon askerden müteşekkil Alman ordusunun Sovyetlere saldırması, hem Time'ın öngörüsünü hem de Türk halkının endişelerini boşa çıkaracaktı. Derginin kapağında Turancı politikalara karşı “Allah’a çok şükür sağırım” sözleri yer aldı (Görsel 51).



**Görsel 52:** Time, Şubat 1958

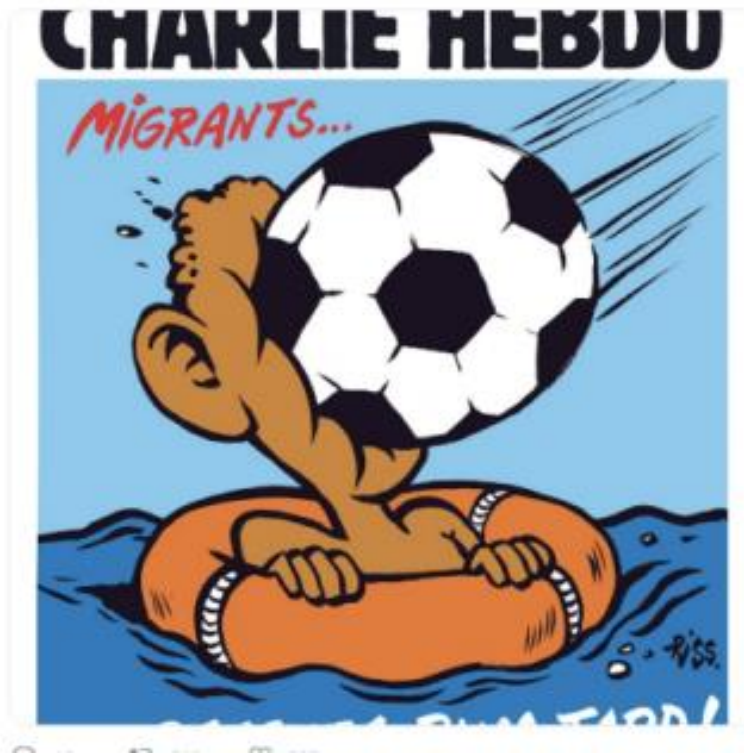
Adnan Menderes Türkiye'yi IMF ve NATO'ya sokmasının ardından “Türkiye'nin başbakanı” başlığıyla kapak oldu. Ancak seçimlerin ardından ekonomi ile beraber siyasal yaşamında krize girmesi, Time Dergisinin gözünden kaçmayacaktı. Time Menderes'i şöyle anlatmıştı: “İyi ya da kötü Türkiye'nin bugünkü şeklini Adnan

Menderes verdi. Ancak görev başında olduğu her yıl, Menderes daha otokratik, eleştiriye daha hassas oldu. Politikalarını sorgulayan herkese öfkeyle çıkışarak basını ve muhalefet partilerini baskıcı yasalar ile hapsetti” (Görsel 52).



**Görsel 53:** Time, Eylül 1980

Time'ın, 29 Eylül 1980 tarihli Avrupa, Asya ve Güney Pasifik baskısının kapağında Kenan Evren'in fotoğrafı bulunuyordu. 'Türkiye'yi bir arada tutuyor' başlıklı sekiz sayfalık kapak yazısında, Türkiye'nin darbeye gidiş süreci ve Kenan Evren anlatılmıştı. Ancak Time dergisi bilinmeyen bir sebepten ötürü bu kapağı arşivinden çıkarttı. Dergiyi şahsi arşivinde saklayan bir Türk sayesinde gerçekliği ıspatlandı (Görsel 53).



Görsel 54: Charlie Hebdo, 2018

### 3.1.3. Charlie Hebdo

Karikatürde “Migrants...” (Göçmenler...) ifadesi üst başlık olarak kullanılmıştır. Can simidine tutunmuş halde kurtarılmayı bekleyen siyah bir göçmenin yüzüne hızla çarpan bir futbol topu tasvir edilmiştir. Alt başlıkta ise “...revenez plus tard!” (...sonra tekrar gelin!) ifadesi kullanılmıştır. Rusya’da düzenlenen 2018 Dünya Futbol Şampiyonası’nın başlamasıyla birlikte göçmen meselesinin tüm dünyada toplum gündemindeki yerini kaybetmesi ana tema olarak işlenmektedir. 1990’ların başından itibaren İslam korkusunu tanımlamak için kullanılan İslamofobi, günümüzde korku temelli bir ırkçılık yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir. Öyle ki Batı’nın gündelik yaşam pratiklerinin olumsuz etkilenmesi bile ırkçılık temelli yaklaşımlarla ele alınır hale gelmiştir. Bu bağlamda karikatür, futbolu insan hayatından önceleyerek göçmenleri aşağılamaktadır. Ayrıca tasvir edilen göçmen figürü siyah tenli olarak verilmektedir. Özellikle iç savaş nedeniyle Suriye’den 2011 yılının ortalarından itibaren başlayan kitlesel göçler neticesinde birçok Müslüman göçmen farklı ülkelere

gitmek isterken denizde boğulmuşlardır. Dolayısıyla Afrika ya da Orta Doğu kökenli (özellikle Suriye ve Irak) göçmenlerin ırkçı bir yaklaşımla sunulmaları söz konusudur.

Paylaşım içinde barındırdığı ırkçı ve aşağılayıcı yaklaşımı nedeniyle İslamofobik olarak değerlendirilmiştir (Görsel 54).



Görsel 55: Charlie Hebdo, 2014

Karikatür başlığı olarak “Si Mahomet Revenait...” (Muhammed Geri Dönerse...) ifadeleri kullanılmıştır. Karikatürde yüzü maskeli bir İŞİD’li terörist temsili olarak çizilen Hz. Muhammed’in boğazına bıçak dayamıştır. Hz. Muhammed teröriste “je suis le prophete, abruti!” (Ben peygamberim, aptal!) şeklinde hitap etmektedir. Terörist için açılan konuşma balonunda ise (Kes sesini, Kafir!) şeklinde cevap verilmektedir. Göstergeler incelendiğinde İslamiyet’in doğrudan terörizmle ilişkilendirildiği görülmektedir. Karikatürde İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed’in bile geri gelse İslami terörizmi durduramayacağı vurgulanmaktadır. İşid’li teröristin kullandığı “Kes sesini, Kafir!” ifadesi ile Hz. Muhammed’e ve dolayısıyla Müslümanlara hakaret edilmektedir. Temsili olarak çizilen Hz. Muhammed figürüne atfen açılan balonda ifade edilen “Ben peygamberim, aptal!” ifadesi ile Müslüman dünyasının birbirini katletmesine ve dolayısıyla peygamberin

birleştirici gücünün yok olduğuna gönderme yapmaktadır. Karikatür genel itibariyle Müslümanların birbirine düştüğü algısını yaratmaktadır. Bu bağlamda İslamiyet diğer dinler nazarında ötekileştirilmekte ve terörizmle (İşid) bağdaştırılmaktadır. İçinde barındırdığı aşağılama, ötekileştirme ve oluşturduğu terörist din imgeleriyle karikatür İslamofobik öğeler içermektedir (Görsel 55).



Görsel 56: Charlie Hebdo, 2023

Charlie Hebdo, anarşist bir ideolojik yaklaşımla her türlü inanç, politik düşünce ve dogmaya karşı ağır eleştiriler içeren karikatürler yayımlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı, banyoda kıyafetleri olmaksızın, ampulden elektrik çarpması sonucu titreşen halini alaycı ve aşırı faşist bir yaklaşımla resmetmiştir. İçerisinde barındırdığı tüm nefret ve aşağılama duygularını okuyucuya vermeyi amaçlamıştır. Kapağın sağ tarafına yazılmış olan "Ancak kaderimiz bizi ondan kurtarır" başlığını atarak, ülkemiz üzerinde oynanan provokasyonları desteklemiştir (Görsel 56).

### 3.1.4. Flamman Gazetesi

İsveç'te sosyalist çizgide yayın yapan gazete Flamman gazetesi, Erdoğan'la ilgili karikatür yarışması düzenledi. 400'den fazla eserin gönderildiği yarışmada kazanan, 'Halkını yiyen Erdoğan' başlıklı karikatür oldu.

Jüri, İspanyol ressam Francisco Goya'nın 'Çocuklarını yiyen Satürn' eserinden esinlenen, Henry Åström imzalı 'Halkını yiyen Erdoğan' başlıklı karikatürü birinci ilan etti (Görsel 57 ).



**Görsel 57** : Flamman Gazetesi, 2023

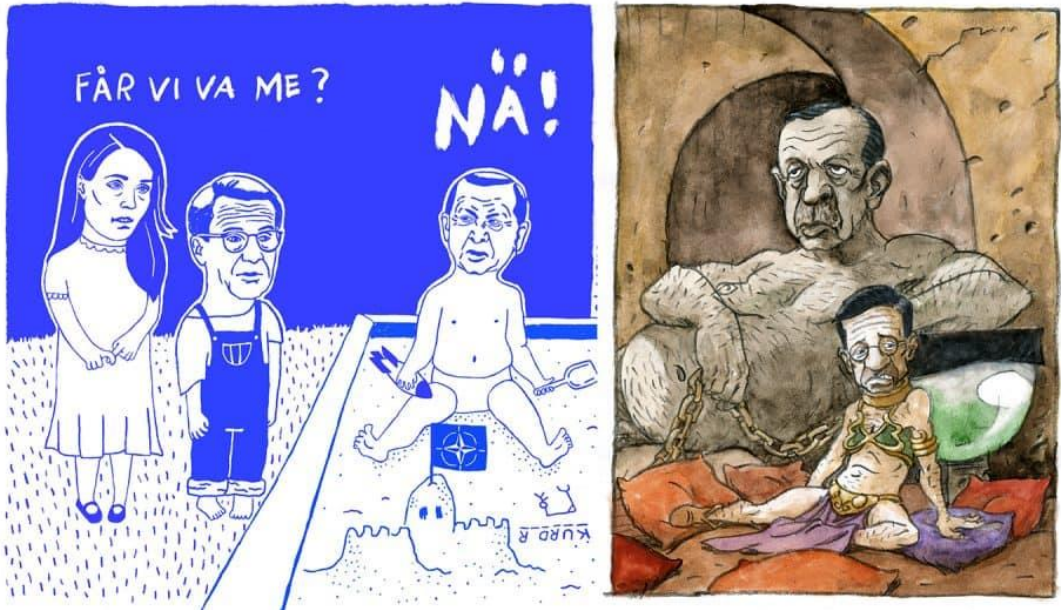
Jüri bu eseri birinci seçmesinin sebebi olarak şunları söylüyor: "Bu, Goya'nın başyapıtı Satürn'ün oğlunu yiyip bitirdiği, bir başka deyişle, zamanının savaş ve

engizisyon gibi kötülüğü üzerine yorum getiren bir eser. Bu versiyonda kendi çocuklarını yiyen Türkiye'nin cumhurbaşkanıdır. Etkileyici ama güzel, saf ama ürkütücü.”

Gazetenin paylaştığı ve yarışma için gönderilen karikatür örneklerinden bazıları şöyle:



Görsel 58-59 : Flamman Gazetesi, 2023



Görsel 60-61 : Flamman Gazetesi, 2023

### 3.1.5. Iltalehti Gazetesi

Finlandiya'nın en büyük gazetelerinden olan Iltalehti, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı hedef alan karikatürde, Erdoğan'ı çeşitli şekillerde tasvir ederek ipte sallandırdı.

Gazete adına çalışan Ville Ranta'nın çizdiği karikatürde, "Erdoğan'la daha fazla alay!" başlığı kullanılarak, Cumhurbaşkanı Erdoğan çeşitli şekillerde tasvir edilip ipte sallandırılmış şekilde görüyoruz (Görsel 62).

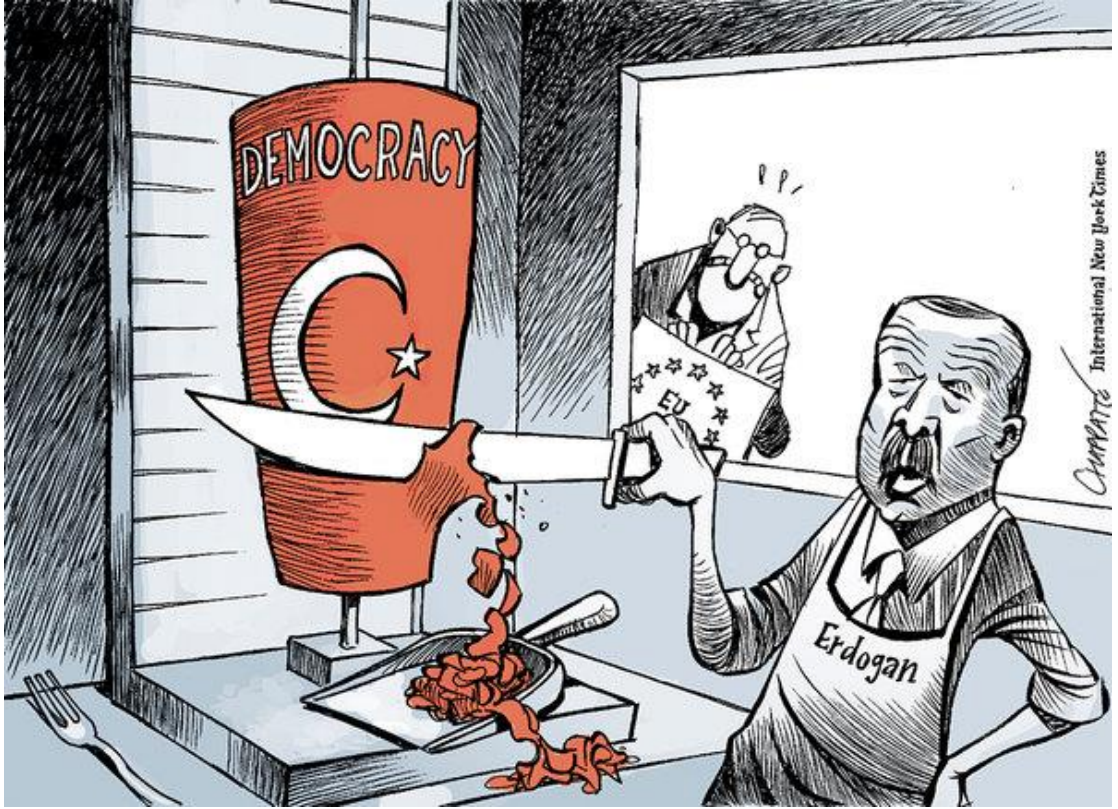


Görsel 62 : Iltalehti Gazetesi, 2023

### 3.1.6. New York Times Gazetesi

Amerikan New York Times gazetesi, Gülen Cemaati'nin yayım organlarına düzenlenen operasyonun ardından, Avrupa Birliğini de hedef alan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın bir karikatürünü sayfalarına taşıdı.

Karikatürde Erdoğan, bir döner olarak resmedilen Türkiye demokrasisini 'kesiyor'. 14 Aralık operasyonu sonrası basın özgürlüğü eleştirisi getirdikten sonra Erdoğan tarafından "AB bizi alır mı almaz mı, bizim böyle bir derdimiz yok... Siz kendi aklınızı kendinize saklayın" diye azarlanan Avrupa Birliği ise dışarıdan izliyor (Görsel 63).



**Görsel 63** : New York Times Gazetesi, 2014

The New York Times çizeri Patrick Chappatte tarafından "Türkiye'nin Kafa Karıştıran Balesi" başlıklı karikatür yayımlandı. Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan semazeni andıran bir kıyafetle, ABD Başkanı Barack Obama ve İşid militanlarının 'meraklı bakışları' arasında dönüyor (Görsel 64).

Erdoğan'ın Kobani için Iraklı Kürtlere koridor açılmasını kesin bir dille karşı çıkmasından iki gün sonra, AKP hükümeti Iraklı Kürtlere Kobani'ye geçmeleri için yardım edileceğini açıklamıştı.

Türkiye'nin koridor çarkı, bugün Financial Times gazetesi tarafından da manşete taşınmıştı.



**Görsel 64** : New York Times Gazetesi, 2014



Görsel 65 : New York Times Çizeri Chappatte tarafından çizilmiş, 2016

İllüstrasyon başlığı “Erdoğan baskısı”. Erdoğan’ı, hapsedilmiş insanlara bakıyor ve insanlar Avrupa Birliğinden yardım istiyor şeklinde resmedilmesi, bize II.Meşrutiyet dönemi illüstrasyonları hatırlatıyor niteliktedir (Görsel 65).



Görsel 66 : New York Times Gazetesi, 2015

“After the Turkish elections” başlıklı illüstrasyon çalışması New York Times gazetesinde basılmıştır. “Türkiye seçimlerinden sonra”, elinde tuttuğu “Demokrasi” yazılı sandığa “Buna ihtiyacımız olmayacak” şeklinde bir konuşma baloncuğu çizilmiştir. Önünde açılı duran “Kürtler” yazılı harita ve üzerinde “Yeni Türkiye Anayasası” kitabı bulunmaktadır (Görsel 66 ).



**Görsel 67** : New York Times Gazetesi, 2021

Chappatte tarafından yapılmış olan bu illüstrasyonda, Atatürk tablosunu arkasında bırakarak masaya oturmuş bir Erdoğan görüyoruz (Görsel 67).

### 3.1.7. Taz Gazetesi

Almanya’ da çıkan Taz gazetesindeki illüstrasyonda, Erdoğan hicvedilmiştir. 40. yılını kutlayan gazetenin kapağında “Misafir Erdoğan, TAZ’ın doğum gününü kutladı” yazısı yazıldı. Karikatürdeki balona ise “En çok ‘YASAK’ bölümünü seviyoruz” yazısı bulunmaktadır (Görsel 68).

### Staatsgast Erdoğan gratuliert zum TAZ-Geburtstag



Görsel 68 : Taz Gazetesi, 2018

#### 3.1.8. Der Tagesspiegel Gazetesi

Almanya'ya Türkiye'den işçi göçünün 50'nci yılı vesilesiyle 2011 yılında, Almanya'nın saygın gazetelerinden Frankfurter Allgemeine'nin pazar baskısında yayınlanan karikatür daha sonra Baden-Württemberg Eyaleti'ndeki liselerde okutulan ders kitabına alındı ve halen o resim kitapta yer almaktadır.

Karikatürde, Bavyera'daki Alp Dağları'nda tipik bir dağ restoranının Türkiyeli göçmenler tarafından işletildiği görülüyor. Restoran, Alman müşterilerin nargile içip Anadolu usulü acılı yemek yediği, dansözlü eğlencenin sunulduğu bir mekan olarak resmediliyor. Altında ise 'Türklerin Almanya'daki 50 yılı – Bir başarı öyküsü' yazıyor (Görsel 69).



**Görsel 69 :** Frankfurter Allgemeine, Pazar Baskısı, 2011

Almanya’da okul kitaplarının basımı federal olarak değil, eyaletlerin denetiminde yapılıyor. Karikatürün ders kitabına girdiği Baden Württemberg Eyaleti Başbakanı Yeşiller Partisi’nden Winfried Kretschmann da Türkiye'nin tepkisini anlayamadığını ifade ederek, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın konuyu büyüterek Türkiye’deki hukuksuzlukları gözden kaçırmaya ve gündem değiştirmeye çalıştığını öne sürdü. Kretschmann karikatürün okul kitaplarından çıkarılmasının söz konusu olmadığını da duyurdu.

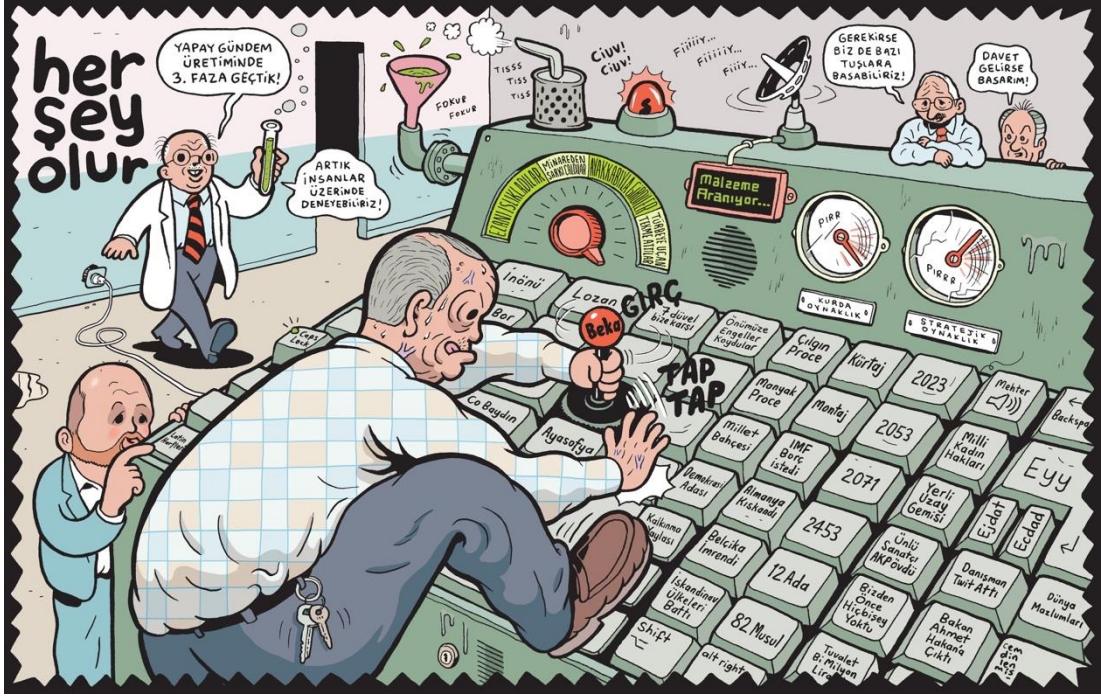
Öte yandan bugün Berlin’de yayınlanan Der Tagesspiegel gazetesinde de Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı köpek kulübesinde gösteren yeni bir karikatür daha yayınlandı. Karikatürde ‘Ak Saray’ olarak da adlandırılan yeni Cumhurbaşkanlığı Binası ile ilgili tartışmalara atıfta bulunarak, ‘Bu ne biçim bir hakaret? Benim güzel yeni sarayımı köpek kulübesine benzetmek?’ cümlesi yer alıyor (Görsel 70).



Görsel 70 : Der Tagesspiegel Gazetesi, 2014

### 3.1.9. Günümüz Yerel Basınından Örnekler

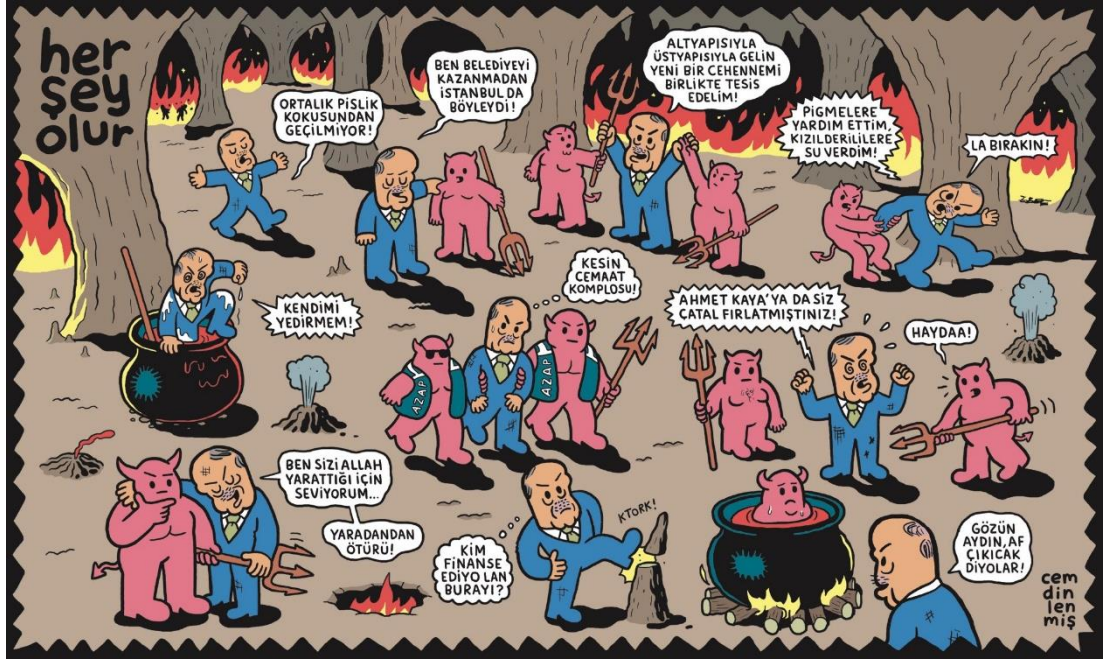
Mizah dergilerinin siyasi eğilimlerinin ve ideolojik yapılarının karikatürlere/ illüstrasyonlara II. Meşrutiyet döneminde yansımalarını inceledik. Bu bağlamda günümüzde yayınlanan Penguen ve Uykusuz dergilerinin karikatür ve illüstrasyonlarını inceleyelim.



Görsel 71: Penguen, 2023

### 3.1.10. Penguen

Dergisinin “her şey olur” başlığı altında çizilen illüstrasyon köşesinde, Recep Tayyip Erdoğan hedef alınmış, alaycı bir tavır ile karikatürize edilmiştir. Kaba bir şekilde rastgele bastığı makinanın üzerinde devlet yönetimine ait ibareler bulunmaktadır. Makinanın tuşlarında; “Bizden önce hiç bişey yoktu”, “Tuvalet bi milyon lira”, “Kürtaj”, “Almanya kışkırdı”, “Stratejik oynaklık” gibi ibareler yazmaktadır. Bu başlıkları vurgulayarak, devlet yönetiminin sanki bir çocuğun elindeymiş gibi ifade edilmesi ve bilgisayar oyunu oynamayı bilmeden rastgele bastığı tuşlarla yönetim zafiyetini dikte etmiştir. Erdoğan’ı iç çekercesine kenardan izleyen Kemal Kılıçdaroğlu ve Muammer İnce’nin beklediğini görüyoruz. Burada muhalefeti nahos bir şekilde eleştirdiğine şahitlik ediyoruz (Görsel 71).



Görsel 72: Penguen, 2023

Bu sefer Erdoğan'ı bir cehennemde görüyoruz. Oldukça agresif ve alaycı resmedilen Cumhurbaşkanı'nın siyasi yönetiminin, hakka hukuka riayet etmeyen, kötülükten beslenen ve zorbaca bir yönetim şekli edindiği empoze edilmeye çalışılmıştır (Görsel 72).

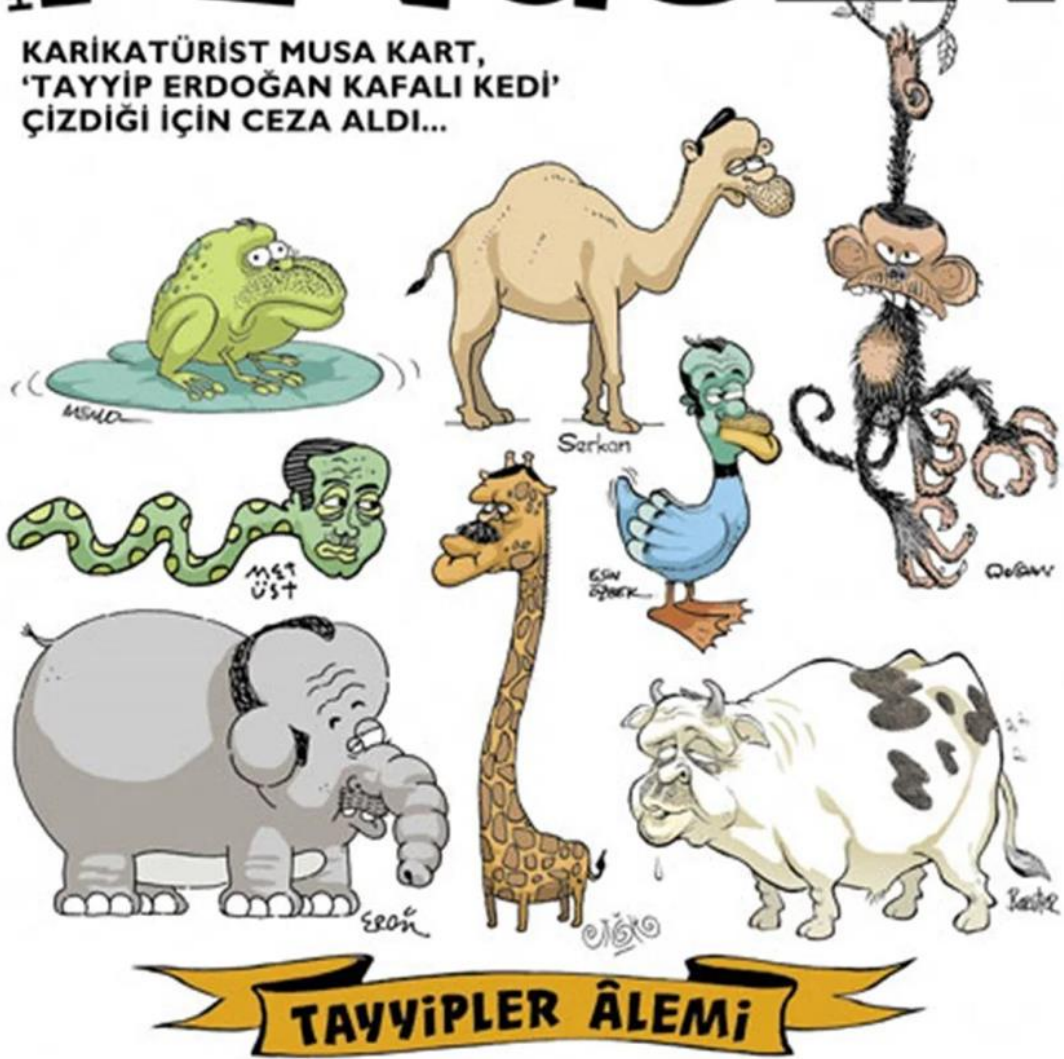
24 ŞUBAT  
PERŞEMBE  
SAYI: 2005-09  
No: 127  
1.000 000 TL.  
1. YTL (KDV DAHİL)



www.penguen.com

# HAFTALIK PENGUEN

KARİKATÜRİST MUSA KART,  
'TAYYİP ERDOĞAN KAFALI KEDİ'  
ÇİZDİĞİ İÇİN CEZA ALDI...



**TAYYİPLER ÂLEMİ**

Görsel 73 : Penguen, 2005

Musa Kart'ın, 2004 yılında Cumhuriyet gazetesinde çizdiği "ipe dolanmış kedi" (Görsel 85), karikatüründen dolayı yargılanması sonucu, Penguen dergisi Musa Kart'a destek için Erdil Yaşaroğlu tarafından çizilen "Tayyipler Alemi" kapağını yayınlamıştır (Görsel 73).



**Görsel 74 :** Penguin, 2005

Musa Kart'ın çizdiği "ipe dolanmış kedi" karikatürüne (Görsel 85), destek amaçlı karikatürler zaman zaman yayınlanmıştır. 2005 yılında Penguin dergisi Erdoğan'a bir hayvan kuyruğu ilâştirerek çizmiş ve "Aferin, bak isteyince ne güzel adam gibi çizebiliyorsunuz..." yazılı bir konuşma balonu eklemiştir.



Görsel 75: Penguen, 2006

Musa Kart'ın çizmiş olduğu karikatürün yankıları uzun süre devam etmiştir. Yargı sürecinin nihayete ermesi sonucu, bu durumu mizaha malzeme etmenin bir yolu olarak görülmüş, 2006 yılında Penguen dergisi yayınladığı karikatürle bunu tasdiklemiştir. Erdoğan her zaman ki gibi alaycı bir üslupla resmedilmiş, bir penguen tarafından

“Affedersiniz, lütfen validenizi de alıp gider misiniz beyefendi?!” şeklinde bir diyalogla ilişkilendirilmiştir (Görsel 75).



Görsel 76: Penguen, 2006

Erdoğan'ın yurtdışı politikalarının başarısızlığının vurgulandığı kapak çalışmasında, eğitimsiz olduğunun düşünülmesi yada düşündürülmesi, çocuksu bir oyuncakçı dahi beceremiyor olmasıyla hicvedilmiştir (Görsel 76).



Görsel 77: Penguen, 2007

Erdoğan'ın Amerika ziyareti öncesi, Bush'tan Cumhurbaşkanlığı için onay aldığını düşünen ütöpik düşünce merkezi kendisini bu kapak çalışmasında göstermiştir (Görsel 77).



Görsel 78: Penguen

“Heey! Aklıma harika bi fikir geldi! PKK’ya bomba yerine türban atsak? Bölünür ve birbirlerine düşerler... zhe zhe..

“Amaan siz de hiç espriden anlamıyorsunuz he...” erdoğanın komutanlarla yaptığı toplantıdan bir konuşma diyalogu çizen Erdil Yaşaroğlu karikatürü (Görsel 78).

14 ŞUBAT  
PERGEMDE  
SAYI: 2006/07  
No: 282  
1. NO YTL  
2010-2011  
KARTELLERİN İZİNİ İTİFAK



www.penguen.com

# HAFTALIK PENGUEN

Sevgililer Günü...

KÖMÜR  
ALDIM  
SANA!..



Görsel 79: Penguen

Tayyip Erdoğan ve eşi Emine Erdoğan'ın "Sevgililer günü..." ile ilgili karikatürü. Erdoğan eşine, bir çuval kömür hediye ediyor. Her zaman ki gibi karakterler, belleğe kazanılmak istenen, aşırılığın ön planda olduğu bir resimleme tarzıyla çizilmiştir (Görsel 79).



Görsel 80: Penguen

Erdoğan ve danışmanı arasındaki diyalog; “Toplumda kavga etmediğimiz birileri kaldı mı?.. Kanarya severler derneği var efendim... Ben o kuşların taa...” (Görsel 80).



**Görsel 81:** Penguen, 2013

Penguenin 2013 yılında yayınladığı kapakta, Tayland'daki hükümet karşıtı protestoları "Tayland'da Gezi Parkı protestolarını hatırlatan gösterilerde polisin attığı biber gazından etkilenenlere Budist rahipler yardım etti" ibaresinin altında Başbakan Erdoğan'ın Dolmabahçe Valide Sultan camisinde içki içildiği yönündeki iddialarına göndermede bulunan karikatür yer almıştır (Görsel 81).



Görsel 82: Penguen, 2005

Formula geldi ne güzel oldu ama, bir arabamız yok...

Bir takımımız yok... bir pilotumuz yok...

Bilet fiyatları 40 milyondan başlıyor, 600 milyona kadar çıkıyor...

Allahtan başbakanımız bizim için gidiyor, izliyor...

Metniyle karikatürü yayınlamıştır. Aynı zamanda Erdoğan halka kürsüden seslenmekte ve “Sonra arabalar böyle vuuuv vuuuv diye geçtiler!..” cümlesi ile şaşkın bakışlara mazhar olmaktadır (Görsel 82). Bu gerçeklikten uzak düşünce biçimi yakın bir zaman sonra arabasını üreten Türkiye başlıklı bir illüstrasyon çizimine konu olmuştur. Aşağıdaki illüstrasyon (Görsel 83), günümüzün milli savunma sanayisinin zenginliğini ve araba üretimi yapan coğrafyamızı Türk bayrağı altında resmetmiştir.



**Görsel 83** : Yenişafak gazetesi, 2023



Görsel 84: Uykusuz, 2014

### 3.1.11. Uykusuz

Dergi 2014 yılında çıkartmış olduğu dergi kapağında, Erdoğan'ı olabildiğince çirkin karikatürize ederek muallif faşist bir duruş sergilemiştir. Çocukça bir tavır halinde olup, karşısındaki çocuğun aşağılayıcı duruşuyla Erdoğan'ın olayları çözümlemesindeki tavrına vurgu yapılmıştır (Görsel 84).

### 3.1.12. Cumhuriyet Gazetesi



**Görsel 85:** Cumhuriyet Gazetesi, 2004

Türkiye'deki İmam Hatip Liselerini ip yumağı , Recep Tayyip Erdoğan'ı da ip yumağına dolanmış kedi olarak tasvir edip çizen Musa Kart, bu çalışmasından dolayı yargılanmıştır (Görsel 85).



**Görsel 86:** Cumhuriyet Gazetesi, 2014

Eleştiri sınırlarının aşıldığı, açıkça suç isnadının bulunduğu karikatür. Yolsuzluk soruşturmalarına adı karışan 209 şüpheliden birinin bile yargılanmadığını düşünen Musa Kart'ın çizdiği karikatür "17-25 Aralık rüşvet ve yolsuzluk soruşturmalarıyla ilgili" (Görsel 86).

### 3.1.13. Sabah Gazetesi



Görsel 87: Sabah Gazetesi, 2010

Sabah Gazetesinde, Salih Memecan tarafından çizilen karikatürde; “Soru: CHP lideri aşağıdakilerden hangisi? “Hepsî” şıkkını işaretleyen bir el çizimi görüyoruz. Kılıçdaroğlu’nun dansöz şeklinde çizilmesi, karikatürün ağır eleştiriler almasına sebep olmuştur (Görsel 87).



Görsel 88: Sabah Gazetesi, 2013

Yer ODTÜ, bir başörtülü bayan diğer bayanlar tarafından terbiyesiz ve faşist olarak protesto ediliyor. Salih Memecan'ın çizdiği bu karikatürde ülkeyi ötekileştiren, ayrıştıran bir gruhun varlığını göstermiştir. (Görsel 88).

### 3.1.14. Yobaz Dergisi

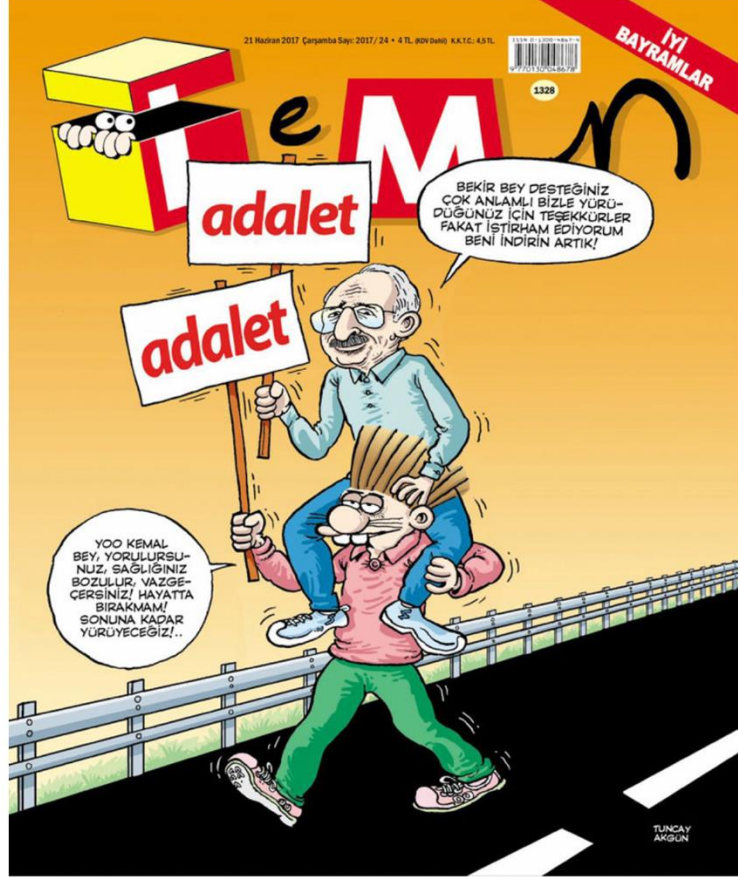


Görsel 89: Sabah Gazetesi, 2013

Yobaz dergisi, 2017 yılında Erdoğan'nın seçimi kazanması sonucu çizdiği kapak çalışmasını görmekteyiz (Görsel 89).

Karikatürde; Erdoğan “Durmak yook yola devam!..” diyor fakat arkada kalan ve yorgun görünen Kılıçdaroğlu “Hoff! Puuuf! En iyisi bi çatı aday bulmalı! Bu ne yaa!!” diyerek seçim yorgunluğuyla gelen çaresizliği hicvedilmiştir.

### 3.1.15. Leman Dergisi



Görsel 90: Leman Dergisi, 2017

Kılıçdaroğlu, CHP Milletvekili Enis Berberoğlu'nun mit tır'ları davasında 'casusluk'tan tutuklanmasının ardından Ankara'dan İstanbul Maltepe'ye 'Adalet Yürüyüşü' başlatmıştı. Leman'ın kapağında, karikatürist Tuncay Akgün'ün çizdiği 'Bezgin Bekir' karakteri adalet yürüyüşü'nde Kılıçdaroğlu'nu sırtında taşıyor (Görsel 90).

1425

15 Mayıs 2019 Çarşamba Sayı: 3019/20  
8 TL - DİDV DİM K.K.T.C.: 6 TLISSN 0-1300-nbu7-n  
9 770130 048678**AYNA AYNA SÖYLE ONA!**

**Görsel 91:** Leman Dergisi, 2019

2019 yılında İstanbul Belediye Başkanlığı seçimini az bir farkla kaçıran, neşeli ve pozitif tavırlarıyla bilinen Binali Yıldırım'ı üzgün bir şekilde, aynayla diyalogunu görüyoruz; "Siz de güzelsiniz ama "Ekrem başkanla her şey daha güzel olacak" Binali başkanım!" (Görsel 91).

### 3.1.16. Misvak Mizah Dergisi



**Görsel 92:** Misvak Mizah Dergisi, 2020

Misvak mizah dergisinde Erdoğan Özer tarafından çizilmiş olan İstanbul Belediye başkanı Ekrem İmamoğlu “Çalışmıyorum” diyerek dilencilik yapmaktadır. Yoldan geçen bir kişi İmamoğlu’nun bu eylemini doğrulayarak “Bak o doğru!” diyerek karşılık verir (Görsel 92).

## SONUÇ

Bu çalışmada, “II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerin İktidar-Politik İllüstrasyonları ile Günümüz Dergilerinin İktidar-Politik İllüstrasyonların Karşılaştırılması” için medya çıktılarını daha iyi anlamlandırmak adına semantik bir okuma gerçekleştirdik. Resim, illüstrasyon ve karikatürlerde gösterilmek istenen örtük işlevlerin, çözümleme yoluyla elde edilen yan anlamlar, verilmek istenen “ideolojik” yapıyı daha doğru okumamıza yardımcı olmuştur.

Türk tarihi boyunca gelişim ve dönüşümün önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilecek olan Meşrutiyet dönemi dergilerinde yayınlanan iktidara yönelik illüstrasyonlarla günümüz politik kaynaklı illüstrasyonlarla karşılaştırmasının analizini yapmış bulunmaktayız.

Medya yayınlarının, okuyucu kitlesi üzerinden provakatif bir biçimde inşa etmeye çalıştığı negatif algıyı, dönemin en önemli liderlerinden biri olan II. Abdülhamid Han’ı ve Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan’ı görsellerdeki olumsuz tavırlar net olarak açıklamıştır. Sultanın üzerinde siyah üniforması ya da tören kıyafetleriyle gösteren karikatürlerdeki fes, hilal, bıyık, sakal gibi imgeler, II. Abdülhamid’i okuyucunun belleğine “Doğulu Müslüman” lider olarak yerleştirme gayretinin göstergeleridir. Le Rire ve Charlie Hebdo, II. Abdülhamid’i ve Erdoğan’ı illüstrasyonlarda aciz, zayıf, acımasız ve şehvet düşkününü bir kişilik olarak sunması, Batılı diğer dergi ve gazetelerdeki illüstrasyonlarla paralellik göstermiştir. Ayrıca Osmanlı ve Türkiye’nin dış politikadaki tutumu da şiddetli biçimde eleştirilmiştir. Sultanın acizliği ve zayıflığı konusu, Osmanlı hakkında Batı’da son yıllarda yerleşmiş olan hasta adam algısının bir uzantısı olarak gösterilmiştir. Her iki devlet yöneticisininde küçük bir çocuk gibi resmedilmesi, yaşlı ve bitkin, hatta kardeşi tarafından öldürülmüş gibi lanse edilmesi, bu algının bir neticesi olmuştur. Le Rire’deki II. Abdülhamid’i gösteren illüstrasyonların bir bölümü, yayınladıkları tarihten yaklaşık yirmi ila yirmi beş sene öncesine ait fotoğraf, gravür, vb. Sultan’ı gösteren çalışmalardan esinlenerek resmedilmiştir. İllüstrasyonların yapıldığı yıllarda

II. Abdülhamid'in 60 yaşlarında olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, illüstrasyonların Sultan'ın gençlik yıllarında Avrupa kamuoyuna servis edilen fotoğraf ya da bu fotoğraflardan üretilen çalışmalardan örnek alınarak oluşturulduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu illüstrasyonlar, en azından, II. Abdülhamid'i tasvir etmek için gerekli malzemeye sahip olmadığını ortaya koymuştur. Ermeni meselesi, Balkan ve Girit olayları gibi hassas konularda Avrupa ve Amerika'nın Osmanlı'ya karşı olumsuz bakış açısını gösteren çok sayıdaki karikatürde olduğu gibi Le Rire'in de benzer biçimde Ermeni meselesine odaklandığı görülmüştür. Günümüzde Ermeni meselesinin Avrupa'daki en büyük savunucusu olan ve her platformda Türkiye'yi suçlayan Fransa için kendi çıkarlarını gözetmek ve dış politikada bundan istifade etmek yegâne amaçtır. Bu bağlamda yabancı basın organları vasıtasıyla, II. Abdülhamid üzerinden Doğu'yu, dolayısıyla Müslümanları barbar, cani ve şehvet düşkünü olarak göstererek küçük düşürmek bir diğer yöntem olarak gösterilmiştir. Halka kolaylıkla ulaşan dergi ve gazeteler, özellikle Fransız kamuoyunun da onayını almak ve halkı yönlendirmek için neredeyse bir yüzyıl boyunca bu konuları özenle kullanmıştır. 19. ve 20. yüzyılın karikatür anlayışında sert eleştiriler ve biçim bozular olsa da dergi ve gazetelerde yayınlanan II. Abdülhamid karikatürleri günümüz dergi ve gazetelerinde ki illüstrasyonlarla benzer bir safta buluşur niteliktedir. Verilmek istenen ana düşünce, aradan yüz yıl geçmesine rağmen değişmemiştir. Geniş kitlelere yayılan bu karikatürler vasıtasıyla, II. Abdülhamid zayıf, katil, şehvet düşkünü ve Almanya'nın güdümünde olan birisi şeklinde sunulmuştur. Dolayısıyla oryantalist düşünce, II. Abdülhamid üzerinden Doğu'yu, yani Osmanlı'yı bu imaj içerisinde sunmayı tercih etmiştir. Batı'nın yüzyıllar boyunca işlediği Doğu'yu ötekileştirme ve istediği biçimde yansıtma geleneği, karikatür dergileri eliyle sistematik biçimde sürdürülmüştür. Tabii bu acımasızca eleştirme ve sunma gayretini, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinin devlet çıkarlarına dönük algı operasyonlarının bir parçası olarak görmek mümkün olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti'nin son yıllarında hız kazanan Osmanlı'yı tamamen düşmanlaştırma politikası, Avrupa'da neredeyse tüm büyük devletlerin tercih ettiği bir uğraş haline gelmiştir. Böylece medeniyet yoksunu, şehvet düşkünü vahşi Doğu, işgal edileceği vakit tüm kamuoyunda haklı gerekçeleri oluşturulmuş olacaktı. Dolayısıyla Avrupa'da ve Türkiye'de önemli dergi ve gazetelerdeki karikatürlerin, istenilen amaca ulaşmak için bir araç olarak kullanıldığı sonucuna varılmıştır.

## KARŞILAŞTIRMA

II. Meşrutiyet döneminden bu zamana kadar süre gelen illüstrasyon çalışmaları, yüzyıllar geçse de cesur eleştiri anlayışını, ayrıştırıcı tutumunu tüm açıklığıyla göstermektedir.

Bu tez çalışmasında, farklı dönemlere ait benzer düşünce yapısı, illüstrasyon üzerinden incelenip ortaya konulmuştur.

1901 yılında Tokmak dergisinde, Abdülhamit Hanın belden aşağısının eşşeğe benzetilerek çizilmesi ile 2023 yılında Charlie Hebdo dergisi tarafından Erdoğan'ın banyoda kıyafetsiz bir şekilde resmedilmesi arasındaki benzerlikler, ülkemiz üzerinde sistematik bir şekilde uygulanan algı operasyonlarına birer örnek olabilmış. Aşağıda bu örnekleri çoğaltarak devam ediyoruz.



**Görsel 1:** Diyojen Dergisi Kapak Resmi, (Diyojen, Nu: 4, 1286, 2 Kânûn-ı Evvel):

*"Gölge Etme; Başka İhsan İstemem."*

Fıçının içine girmiş halde bulunan Diyojen'in Roma askerleri ile karşı karşıya olan resmi logo olarak kullanılmıştır. Logonun altında vurucu bir söz olarak "Gölge etme başka ihsan istemem" ibaresi bulunmaktadır.



**Görsel 86:** Cumhuriyet Gazetesi, 2014

Eleştiri sınırlarının aşıldığı, açıkça suç isnadının bulunduğu karikatür. Yolsuzluk soruşturmalarına adı karışan 209 şüpheliden birinin bile yargılanmadığını düşünen Musa Kart'ın çizdiği karikatür "17-25 Aralık rüşvet ve yolsuzluk soruşturmalarıyla ilgili."



**Görsel 6:** Eşek, 23 Eylül 1912

***“Haydi artık istediğiniz gibi yazınız, şimdi eskisi gibi divan-ı harp yok. Alabildiğimize hür ve serbestsiniz.”***

On yedinci sayıda, masa başında bulunan eşeğe, İttihatçılar yazmasını söylerken tepesinde sopalarla, boynunda iple onu beklemektedirler. Sopalardan birinde “kamuoyu”, diğerinde “basın kanunu” ve ipte ise, “yeni ek kanun” yazmaktadır. Bu gibi, diğer karikatürlerde Eşek’in âdâba, kanuna mugayir olduğu belirtilmiştir.



**Görsel 84:** Uykusuz, 2014

Dergi 2014 yılında çıkartmış olduğu dergi kapağında, Erdoğan'ı olabildiğince çirkin karikatürize ederek muallif faşist bir duruş sergilemiştir. Çocukça bir tavır halinde olup, karşısındaki çocuğun aşağılayıcı duruşuyla Erdoğan'ın olayları çözümlemesindeki tavrına vurgu yapılmıştır.



**Görsel 15:** Kalem Dergisi, 1909, sayı:35

*“Yüksel ki yerin bu yer değildir,*

*Dünyaya geliş hüner değildir .”*

Resimde, darağacının altında gözüken kişi, eski Sadrazam Kamil Paşa'nın oğlu Amiral Sait Paşa'dır. Hızlı bir Kamil Paşa karşıtı olan Kalem, 31 Mart olaylarında eski sadrazamın oğlunun parmağı olduğunu ilan edip, cezalandırılmasını istemektedir. Ceza ise doğal olarak idamdır. Suçlanacağını bilen Sait Paşa ise olaylardan sonra kaçıp gizlenmiştir.



**Görsel 56:** Charlie Hebdo, 2023

Charlie Hebdo, anarşist bir ideolojik yaklaşımla her türlü inanç, politik düşünce ve dogmaya karşı ağır eleştiriler içeren karikatürler yayımlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı, banyoda kıyafetleri olmaksızın, ampulden elektrik çarpması sonucu titreşen halini alaycı ve aşırı faşist bir yaklaşımla resmetmiştir. İçerisinde barındırdığı tüm nefret ve aşağılama duygularını okuyucuya vermeyi amaçlamıştır. Kapağın sağ tarafına yazılmış olan “Ancak kaderimiz bizi ondan kurtarır” başlığını atarak, ülkemiz üzerinde oynanan provokasyonları desteklemiştir.



**Görsel 31:** Jean Veber, II. Abdülhamid, Le Rire, 29 Mayıs 1897

Le Rire'in 27 Mayıs 1897 tarihli sayısının kapağında, Jean Veber imzalı, renkli litografi tekniğindeki Sultan II. Abdülhamid karikatürüne yer verilmiştir. Üzerinde üniforması, başında fesi bulunan, sol eliyle bıyığı ile oynarken resmedilen Sultan'ın yanında, kulağına bir şeyler fısıldar biçimde "ölümü" temsilen tasvir edilmiş bir iskelet figürü görülmektedir. Sultanın ellerinde kanlar vardır ve arka fonda kan ile yazılmış Abdülhamid ismi, bir duvar yazısı olarak akar biçimde görülmektedir. Soyut ölüm imgesiyle birlikte tasvir edilen Sultan'ın bakışları ve surat ifadesi, kötü şeyler planlayan biri gibidir.



**Görsel 65 :** New York Times Çizeri Chappatte tarafından çizilmiş, 2016

İllüstrasyon başlığı “Erdoğan baskısı”. Erdoğan’ı, hapsedilmiş insanlara bakıyor ve insanlar Avrupa Birliğinden yardım istiyor şeklinde resmedilmesi, bize II.Meşrutiyet dönemi illüstrasyonları hatırlatıyor niteliktedir.



**Görsel 33:** Anonim, II. Wilhelm Ayasofya’da, Le Rire, 26 Kasım 1898,

18-22 Ekim 1898 tarihinde yapılan gezi ve II. Wilhelm ile yakın ilişkisi olan II. Abdülhamid sıklıkla yer almıştır. Siyah beyaz litografi tekniğindeki ilk karikatürde, II. Wilhelm’in Ayasofya ziyareti tasvir edilmiştir. Bir seki üzerinde oturan II. Wilhelm’in çizmeleri II. Abdülhamid tarafından çıkarılmaktadır. Karikatürde konu II. Wilhelm’in ağzından alaycı bir dille ele alınmıştır. II. Wilhelm, İstanbul’da çokça cami olduğunu ve II. Abdülhamid’in kendisine buraları ziyaret etmesi konusunda ısrar ettiğini aktarmaktadır. II. Wilhelm cami ziyaretlerinde botlarını çıkarıp, yalın ayak yürümek zorunda kalınmasını çok sıkıcı bulmuştur. Ev sahibi olan II. Abdülhamid’in kendisine bu konuda nazikçe yardımcı olduğunu ve Ayasofya’yı botsuz gezdiğini yalın ayak bir din olduğunu söylemiştir.



**Görsel 57** : Flamman Gazetesi, 2023

İsveç'te sosyalist çizgide yayın yapan gazete Flamman gazetesi, Erdoğan'la ilgili karikatür yarışması düzenledi. 400'den fazla eserin gönderildiği yarışmada kazanan, 'Halkını yiyen Erdoğan' başlıklı karikatür oldu.

Jüri, İspanyol ressam Francisco Goya'nın 'Çocuklarını yiyen Satürn' eserinden esinlenen, Henry Åström imzalı 'Halkını yiyen Erdoğan' başlıklı karikatürü birinci ilan etmiştir.



**Görsel 39:** Charles Lucien Léandre, Jön Türkler Devrimci Komitesi Onursal Başkanı II. Abdülhamid, Le Rire, 17 Ekim 1908, (Erişim: Gallica, Bibliothek National Français, 12.09.2021)

Le Rire'in 17 Ekim 1908 tarihli sayısının kapağında, C. Léandre imzalı renkli litografi tekniğindeki karikatürde, bir faytonda görülen II. Abdülhamid yer almaktadır. Sultan'ın hemen arkasında ise Almanya, Fransa, Avusturya ve Rusya'yı temsilen bazı karakterler vardır.

Karikatürde II. Abdülhamid oldukça yaşlı, bitkin ve korkutucu bir biçimde karikatürize edilmiştir. Sultan'ın belindeki kuşakta kama ve altı patlar gibi silahlar bulunmaktadır. Cepheden resmedilen Sultan, iki elini yana açmış biçimde, “ne

yapabilirim” der gibidir. Resmin altında, “Sultan Abdülhamid, Jön Türk Devrim Komitesi Onursal Başkanı” yazmaktadır. 23 Temmuz 1908 yılında, II. Abdülhamid iktidarı Jön Türklerin baskısı sonucunda II. Meşrutiyet’i ilan etmek zorunda kalmış ve yetkilerinin çoğunu meclise devretmiştir. Dolayısıyla bu karikatür ile hem Sultan’ın saltanat yılları, hem de büyük devletlerle olan ilişkisi sonucu tahttan el çekişi anlatılmak istenmiştir.



**Görsel 63** : New York Times Gazetesi, 2014

Karikatürde Erdoğan, bir döner olarak resmedilen Türkiye demokrasisini ‘kesiyor’. 14 Aralık operasyonu sonrası basın özgürlüğü eleştirisi getirdikten sonra Erdoğan tarafından ”AB bizi alır mı almaz mı, bizim böyle bir derdimiz yok... Siz kendi aklınızı kendinize saklayın” diye azarlanan Avrupa Birliği ise dışarıdan izliyor.



Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

**Görsel 42:** Le Petit Journal, 09 Mayıs 1897

9 Mayıs 1897 tarihli sayısındaki Osmanlı-Yunan Harbi karikatüründe, Yunan Kralı I. Yorgi ile II. Abdülhamid, kılıçlarını çekmiş ve birbirinin boğazına sarılmıştır. Karikatürde, I. Yorgi ve II. Abdülhamid iki yaramaz çocuk gibi okuyucuya sunulmuştur (Görsel 42).



**Görsel 62 :** Iltalehti Gazetesi, 2023

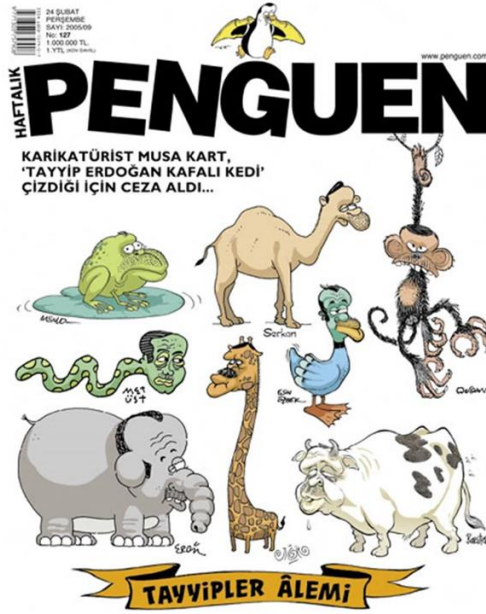
Finlandiya'nın en büyük gazetelerinden olan Iltalehti, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı hedef alan karikatürde, Erdoğan'ı çeşitli şekillerde tasvir ederek ipte sallandırmıştır.



**Görsel 43:** Puck, 26 Mayıs 1909

26 Mayıs 1909 tarihli sayısında yine ufak bir çocuk gibi görünen II. Abdülhamid, o dönem gündemde olan James Hazen Hyde ve Cipriano Castro ile ele ele biçimde, karikatürize edilmiş bir dünya üzerinde resmedilmiştir (Görsel 43). Ortadaki James Hazen Hyde (1876-1959), adı yolsuzluklarla anılan Amerikalı bir milyarderdur. Hyde'ın elinden tuttuğu diğer kişi ise 1899-1908 arasında Venezuela'nın lideri olan Cipriano Castro'dur (1858-1924). Üç kişi de aynı anda

dünyadan uzay boşluğuna adım atar biçimdedir. Dergi, yakın dönemde iktidarı bırakmak zorunda kalan iki lideri ve Fransa'ya sürgüne yollanan Hyde'ı bir arada göstererek kaybettikleri eski güçlerine gönderme yapmaktadır. Görüldüğü üzere II. Abdülhamid'in karikatürlerde aciz bir çocuk gibi sunulması Avrupa ve Amerika'da yaygın bir temadır.

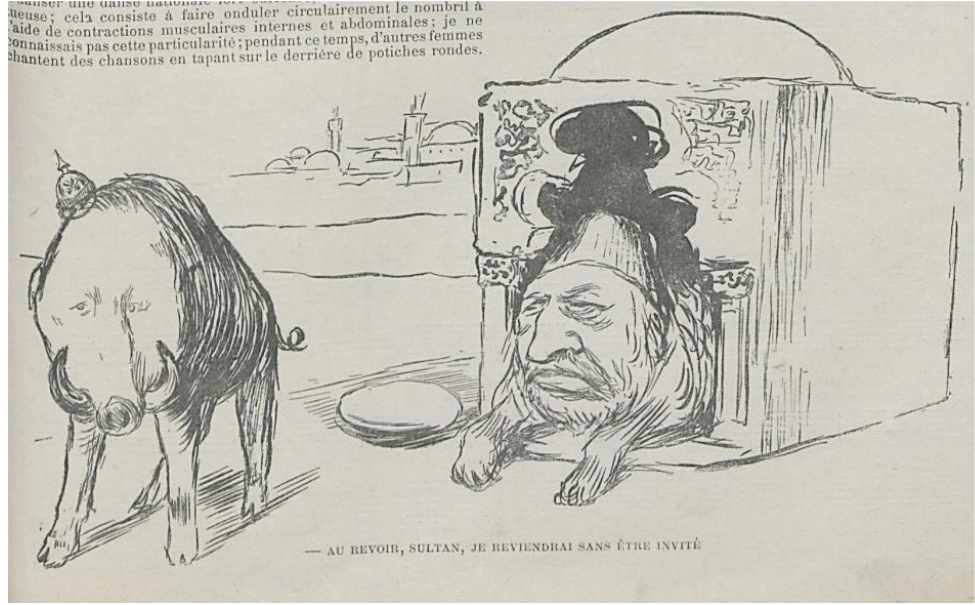


Görsel 73 : Penguin, 2005



Görsel 85: Cumhuriyet, 2004

Musa Kart'ın, 2004 yılında Cumhuriyet gazetesinde çizdiği "ipe dolanmış kedi" (Görsel 85), karikatüründen dolayı yargılanması sonucu, Penguin dergisi Musa Kart'a destek için Erdil Yaşaroğlu tarafından çizilen "Tayyipeler Alemi" kapağını yayınlamıştır (Görsel 73).



**Görsel 37:** Anonim, II. Abdülhamid ve II. Wilhelm, Le Rire, 26 Kasım 1898

II. Wilhelm başında miğferi ile bir yaban domuzu, II. Abdülhamid ise başında fesi ile kulübesinde oturan bir köpek olarak canlandırılmıştır. II. Wilhelm'in yaban domuzu olarak tasvir edilmesi, evcilleştirilmemiş bir hayvan gibi Avrupa için oluşturabileceği tehdit açısından değerlendirildiğinin göstergesidir. II. Abdülhamid'in köpek olarak tasvir edilmesi ise Avrupa tarafından hizaya getirilmiş Sultan'ın, II. Wilhelm'e sadakat göstermesi olarak yorumlanabilir. II. Abdülhamid'in içinde bulunduğu köpek kulübesi ise İslam mimarisini çağrıştıran biçimde resmedilmiştir.

Karikatürün altında, II. Wilhelm tarafından Sultan'a yöneltilen "Hoşça kal Sultan, davet edilmeksizin tekrar geleceğim" yazısı bulunmaktadır. İllüstrasyonda iki devletin yakınlaşmasının Fransa, oluşturduğu tehdit gözler önündedir. Dolayısıyla Avrupa açısından oluşturduğu tehdit gözler önüne serilmiştir.



**Görsel 70** : Der Tagesspiegel Gazetesi, 2014

Öte yandan bugün Berlin’de yayınlanan Der Tagesspiegel gazetesinde de Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı köpek kulübesinde gösteren yeni bir karikatür daha yayımlandı. Karikatürde ‘Ak Saray’ olarak da adlandırılan yeni Cumhurbaşkanlığı Binası ile ilgili tartışmalara atıfta bulunarak, ‘Bu ne biçim bir hakaret? Benim güzel yeni sarayımı köpek kulübesine benzetmek?’ cümlesi yer almıştır.

Bu son örnekte gördüğümüz gibi, 1898 yılında çizilmiş olan “Kulübedeki köpek Abdülhamit” illüstrasyonu ile 2014 yılında çizilmiş olan “Kulübedeki köpek Erdoğan” tasvirlerindeki benzerlikleri görüyoruz. Bu fikir benzerlikleri, II. Meşrutiyet dönemindeki Jön Türkler basını, günümüzde rolünü Avrupa ve Türkiye basınına devretmiş niteliktedir.

Sonuç itibariyle Dünya çapında, siyaset okumasını dergi ve gazeteler üzerinden yapmak mümkün. Yüzyıllar boyunca kitle iletişim aracı olarak kullanılan basının en etkili alanı illüstrasyon ve karikatür çalışmalarıdır. Batı ülkelerinin devlet çıkarlarına yönelik algı operasyonları ve Türkiye üzerinden vermeye çalıştığı olumsuz imaj illüstrasyon çalışmalarına yansımış durumdadır.

## KAYNAKÇA

- Ahmetoğlu S.** (2011). “31 Mart İsyanı'nın Trabzon'daki Yankıları”, *Türkiyat Mecmuası*, C.21, Güz.
- Akçura Y.** (1976). “Üç Tarzı Siyaset”, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Akşin S.** (2001). “Jön Türk kavramının Türkiye’de yaygın kullanımıyla ilgili olarak” bkz., *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 3. Baskı, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, , s. 26;.
- Akyüz K.** (1985). “Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi” (1860–1923), 6. Baskı, İnkılâp Yay. Ank., s. 267–268.
- Akyüz K.** (1995). “Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri” 1860–1923, 5. Baskı, İnkılâp Kitapevi, İst., s.14.
- Akyüz K.** (1995). “Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri”, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, s. 87.
- Alemdar K.** (2017). “Türkiye’de Kitle İletişimi Dün - Bugün – Yarın”, Ankara
- Alkan M. Ö.** (2008). Istanbul University, Political History-International Relations, Faculty Member, İlan-ı Hürriyet Dolayısıyla 1908 Yılı Karikatürleri.
- Alkan N.** (2019). 152.
- Alkan N.** (2019). 21.
- Alkan N.** (2016). 192-193.
- Alkan N.** (2019). 36.
- Arslan B.** (2016). “II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet (1908 – 1923) Tarihsel, İdeolojik ve Olgusal Bir Karşılaştırma”, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Aslan T.** (2008). “İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet’e Tesirleri”, Dumlupınar Üniversitesi
- Atik A.** (2021). “İkinci Meşrutiyet Dönemi Karikatürlerinde Osmanlı Kurumları, Gündelik Yaşam ve Halk İmgeleri”, Yüksek Lisans Tezi.
- Avacı A.** (2019). “Mücadele Ekseninde Mizah ve Basın

- Aykaç Z.** (2021). “Cumhuriyetin Devraldığı Siyasi Miras: II. Meşrutiyet”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*. 71, 635- 652.
- Baki Zeynep, Bozyer Ünal A.,** (2021), “1965-2000 Arası Türk Mizah Basımında Süleyman Demirel Temsilleri”.
- Barış T.** (2010). “Resimli Kitap Dergisi’nin İncelenmesi” (9–16.Sayılar), Edirne.
- Barış T.** (2016). “Meşrutiyet Döneminin Uzun Soluklu Yayınlarından Biri Olarak Resimli Kitap Dergisi”.
- Basat M.** (2014). s. 228
- Boratav K.** (2003). “Türkiye İktisat Tarihi”, İmge Kitapevi Yay., Ankara.
- Bozaslan M.** (2016). “II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Gazeteciliğine Bir Örnek: Eşek Gazetesi”.
- Brummet** (2000). : s. 140
- Civalıoğlu B., Çelik Y.** (2017). “İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Mizah Gazetesi: Geveze”.
- Çağdaş. Türkiye 1908-1980** (7. Basım). İstanbul: Cem Yayınevi. 2002.
- Daşcıoğlu Y.** (2018). “Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri”, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2445 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1417, Erişim: 10.06.2022.
- Davulcu E.** (2014). “Osmanlı Devleti’nde Genç Dimağları Basın Yolu İle Şekillendirmek: Talebe Defteri Dergisi Ve Dergi Söyleminde Savaş Ve Vatan Sevgisi”.
- Davulcu E., Temel M.** (2015). “II. Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Tek Sayılık Mizah Gazetelerinde Muhalefet: El Üfürük, El Üfürük’e Zeylen Körük, Ton Ton Risalesi, Çingirak, Mahkûm”.
- Demir K.** (2016). “Osmanlı’da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi” (1849-1923).
- Demirbacak A.** (2019). “II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basımına Genel Bir Bakış”.
- Demirkol G.** (2016). "Türkiye'nin İlk Türkçe Mizah Dergisi: Terakki " adlı makalesinden yararlanılmıştır.
- Demirkol G.** (2017). T”ürkçe Mizah Basımında İlk Polemik: Terakki ile Diyojen”.
- Durmuş G.** (2018), “II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Gazeteciliğinin Önemli Bir Örneği: Boşboğaz İle Güllabi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 911-931, Türkiye

- Emre İ.** (2004). “Türk Duygusu Mecmuası Üzerine Bir İnceleme”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.V III/1, s. 63.
- Engin,** 2017, 75.
- Engin,** 2017, 76.
- Erhan A., Erdem M. ve Kuloğlu Y.** (2015). “II. Meşrutiyet Döneminde Bir Faili Meçhul: Hasan Fehmi Bey”, Electronic Journal of Vocational Colleges, May/Mayıs, ss. 107-117.
- Erhan M.** (2016). “II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Olayları”,  
**Eşek Gazetesi** (1 Ağustos 1912). 19 Teşrinisani, 1328 Nu.2, s.2.  
**Eşek Gazetesi** (29 Kasım 1910). 16 Teşrinisani, 1326 Nu.1,s.1.  
**Eşek Gazetesi** (29 Kasım 1910). 16 Teşrinisani, 1326 Nu.1,s.2.
- Harper’s Weekly News,** 8 Aralık 1877.
- İnalcık H.** (2008). “II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor”, Doğu Batı, II. Meşrutiyet “100. Yıl”, Cilt:1, Yıl:11, Sayı:45 (Mayıs- Haziran- Temmuz), İstanbul, s. 12.
- Kabaklı A.** (2001). “Türk Edebiyatı Dergisi”, İstanbul.
- Kansu A.** (1995). “1908 Devrimi”, İletişim Yayıncılık, İstanbul, s. 36.
- Karpat K. H.** (2016). “Türk Demokrasi Tarihi”, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayabaş E.** (2008). “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde Cemiyetler Hukukunun Gelişimi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Kayış Y.** (2018). “Cumhuriyet Döneminde Cemil Cem ve Cem Mizah Dergisi”.
- Kemal Y.** (1986). “Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım”, 3. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, s. 203., İstanbul.
- Kılıçarıslan V.** (2017). “II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basımında Bahâ Tevfik ve Eşek Gazetesi”.
- Kılıçarıslan V.** (2017). “II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basımında Bahâ Tevfik ve Eşek Gazetesi”.
- Koçer M., Yazıcı F.** (2018). “İslamofobinin Charlie Hebdo Dergisi Twitter Hesabında Paylaşılan Karikatürler Örneğinde İncelenmesi”.
- Küçük E.** (2018). “Osmanlı Hariciyesi’nin Muhalif Bir Gazete (Davul) ile Mücadelesi”.
- Le Monde Illustré,** No.1208, 318.

**Le Rire**, No. 212, 14.

**Le Rire**, No. 212, 9.

**Le Rire**, Nouvelle Série 298, 1.

**Le Rire**, Nouvelle Série 328, 1.

**Makal A.** (2002). “Osmanlı İmparatorluğunda Çalışma İlişkileri”, Ankara, 1997,

**Ortaylı** (2003). Şimşirgil, 2019, 125. L’Illustration Journal Universel. No.2905, 260.

**Oymak A.** (2013). “Osmanlı Mizahınca Teodor Kasap (Diyojen, Çingiraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üzerine Bir İnceleme)” Doktora Tezi, İstanbul.

**Polat N. H.** (2019). II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2405 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1396.

**Puck Dergisi**’nin 10 Ocak 1895 ve Floh Dergisi’nin 08 Eylül 1895 tarihli sayıları.

**Sağlam M. H.** (1998). “II. Meşrutiyet Dönemi Türk Basınında “Rübab” Dergisinin Yeri ve Önemi”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

**Savaş M.** (1998). “İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki ve Basın”, Gazi Ün. Fen-Ed. Fakültesi Yayınları, Ankara.

**Somel S. A.** (2015). “Tanzimat Döneminde İstanbul’da Modern Müslüman Eğitimi”, Büyük İstanbul Tarihi, Sf: 174.

**Sosyal Bilimler Dergisi** (2008). Sayı 21, Kütahya, , s.346.

**Su Aydan E.** (2018). “Baha Tevfik’in Mizah Gazeteciliği ve Logosu Eşek Olan Mizah Gazeteleri”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Nevşehir/Türkiye, Orcıd Id: 0000-0002-3693-2729

**Su Aydan E.** (2020). “Halka Latin Harflerini Öğreten Bir Mizah Gazetesi: Yeni Köroğlu”.

**Şahin E.** (2017). “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Osmanlı’da Mizah Basını”, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 2.

**Tanış C.** (2018). “II. Meşrutiyet Döneminde Mizah: Dalkavuk Gazetesi, Araştırma Makalesi”.

**Tanpınar Ahmet H.** (1997). 19’uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul.

**Tayfun B.** (2010). “Resimli Kitap Dergisi’nin İncelenmesi” [9-16. Sayılar], Yüksek Lisans Tezi-Trakya Üniversitesi, Edirne.

**Tiken S.** (2015). “Cenevre’de Bir Jön Türk Mizah Gazetesi: Tokmak”.

**Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece**”, Iğdır Üniversitesi,

- Tunaya T. Z.** (1984). “Türkiye’de Siyasal Partiler, C. 1, İkinci Meşrutiyet Dönemi” (1908-1918), İstanbul, s. 24.
- Tuncer** (1994). “Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı”, 3. Baskı, Akademi Kitabevi, İzmir.
- Tuncer H.** (2021). “Gözden Kaçmış Tefrika Bir Mizah Sözlüğü: Lügât-I Cedîde”.
- Uslucan F.** (2014). “Kısa Ömürlü Bir Mizah ve Hiciv Gazetesi: Davul”.
- Ülken H. Z.** (2005). “Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi”, Ülken Yayınları, İstanbul, s. 235.
- Zürcher, E. J.** (2010). “Modernleşen Türkiye’nin Tarihi”, İletişim yayınları, İstanbul.

- Url-1** Amerikan gazetesi, Harper’s Weekly News’teki örnekleri için Bk. Harper’s Weekly News, 13 Haziran ve 22 Haziran 1878.
- Url-2** Diyojen Dergisi-Teodor Qasab-001-184.ci Sayı-1286-7-8
- Url-3** Edward Munch’ün Çılgık tablosu için Bk. Hodge, 2011, 100-101;
- Url-4** [http://websitem.karatekin.edu.tr/user\\_files/dosyalar](http://websitem.karatekin.edu.tr/user_files/dosyalar)
- Url-5** <https://kulturenvanteri.com/yer/kaiser-wilhelm-kosku/#16/40.783253/29.615706>,
- Url-6** <https://onedio.com/haber/time-dergisine-kapak-olmus-10-turk-267301>
- Url-7** <https://tr.wikipedia.org/wiki/Time#:~:text=Time%2C%201923%20y%C4%B1l%20Briton%20Hadden,G%C3%B6revdeki%20edit%C3%B6r%C3%BC%20Richard%20>
- Url-8** <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/time-dergisi-98-yasinda-iste-time-dergisine-kapak-olan-12-turk-1817888>
- Url-9** <https://www.gaste24.com/foto-galeriler/hafiza-tazeleyen-secim-karikaturleri-h31308.html>
- Url-10** <https://www.malumatfurus.org/inkilap-dusmanlari/>
- Url-11** <https://www.nasjonalnuseet>.
- Url-12** <https://www.chappatte.com/en>
- Url-13** <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/keciyi-unutamadi-simdi-de-bu-karikature-dava-acti-94811>
- Url-14** <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/musa-karttan-tarihi-savunma-133453>

- Url-15** <https://www.haberturk.com/medya/haber/568184-salih-memecandan-dansoz-aciklamasi>
- Url-16** [https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/kediden-bugune-erdogan-karikaturleri,eOPwUeUSoEiLswya6BBM\\_Q/uHeAyWK080y8qw7hRlXpbQ](https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/kediden-bugune-erdogan-karikaturleri,eOPwUeUSoEiLswya6BBM_Q/uHeAyWK080y8qw7hRlXpbQ)
- Url-17** <https://www.diken.com.tr/isvecte-karikatur-yarismasi-kazanan-halkini-yiyen-erdogan/>
- Url-18** <https://m.haber7.com/dunya/haber/3294941-finlandiya-gazetesi-iltalehtiden-erdogan-icin-cirkin-karikatur>
- Url-19** <https://www.voaturkce.com/a/karikatur-krizi-suruyor/2511977.html> görsel 2
- Url-20** <https://www.diken.com.tr/turkiye-ozur-beklerken-almanyadan-ders-geldi/> görsel 1
- Url-21** <https://www.nationalturk.com/tr/tayland-olaylari-penguenin-kapaginda-154084/>
- Url-22** *Jean Veber (1864-1928), Bk. Exposition Rétrospective des Oeuvres de Jean Veber, 1930; https://data.bnf.fr/fr/10229182/jean\_veber/ (Erişim: 20.10.2021)*
- Url-23** <no/en/stories/explore-the-collection/edvard-munch-and-the-scream-in-the-national-museum/>

